

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2024 2
(747)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоруку* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папав* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПРН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

АНТОНЮК В.П., ПІДОРИЧЕВА І.Ю., ЛЯШЕНКО В.І. Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці як перешкода для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах 3

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ТАРАСЕВИЧ В.М. Діяльнісна знаннево-інформаційна теорія цінності: концептуальна і чуттєво-емоційна теоретичні моделі 32

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

ГУК Л.П. Потенціал дистанційних моделей зайнятості під час криз нестабільності 47

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

КІСТЕРСЬКИЙ Л.Л. Освітні виклики європейського ринку 62

НАУКОВА ПУБЛІЦИСТИКА

ХОМИН П.Я. Україна як заручниця держави 83

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

МАНЦУРОВ І.Г. До проблеми формування нового напрямку економічної науки на принципах інклюзивності й сталості. Рецензія на книгу: Економіка вражень і природокористування: принципи інклюзивності та сталості. Н.І. Хумарова (наук. ред.) та ін. 100

Редакційна політика та етика 105

CONTENTS

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN POST-WAR RECOVERY PERIOD

ANTONIUK Valentyna, PIDORYCHEVA Iryna, LIASHENKO Viacheslav. Professional and qualification disproportions in the labor market as an obstacle to the structural transformation of Ukraine’s entrepreneurial sector in current and post-war conditions ... 3

PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

TARASEVYCH Viktor. Activity-based knowledge-information theory of value: conceptual and sensorial-emotional theoretical models 32

SOCIAL TRANSFORMATION AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY AND LABOR ECONOMICS

HUK Larysa. Potential of remote employment models during the crises of instability ... 47

PROBLEMS OF EDUCATION

KISTERSKY Leonid. Educational challenges of the European market 62

SCIENTIFIC THINK PIECES

KHOMYN Petro. Ukraine as hostage of the state 83

CRITIQUE AND BIBLIOGRAPHY

MANTSUROV Igor. To the issue of forming a new area of economy on the principles of inclusivity and sustainability. Book review: Impression economy and management of natural resource: principles of inclusiveness and sustainability. Khumarova N. (sci. ed.) et al..... 100

Editorial policy and ethics 105

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN POST-WAR RECOVERY PERIOD

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003>

УДК 331.52

JEL: O15, J24, I28, E24, H56

В.П. АНТОНЮК, д-р екон. наук, проф., головний науковий співробітник
відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва
Інститут економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, 03057, Київ, Україна
e-mail: antonukvp@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2100-7343>

І.Ю. ПІДРИЧЕВА, д-р екон. наук, завідувачка сектору
проблем інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості
Інститут економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, 03057, Київ, Україна
e-mail: pidoricheva@nas.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4622-8997>

В.І. ЛЯШЕНКО, д-р екон. наук, проф., завідувач відділу проблем
регуляторної політики та розвитку підприємництва
Інститут економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, 03057, Київ, Україна
e-mail: slaval.aenu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6302-0605>

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ ЯК ПЕРЕШКОДА ДЛЯ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ І ПОВОЄННИХ УМОВАХ

Виявлено диспропорції регіонального ринку праці й дисбаланс між попитом на роботу та її пропозицією в професійно-кваліфікаційному розрізі за видами економічної діяльності в контексті загроз для структурної трансформації підприємницького сектору й відновлення економіки України в сучасних і повоєнних умовах.

Ц и т у в а н н я: Антонюк, В., Підричева, І., Ляшенко, В. (2024). Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці як перешкода для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах. *Економіка України*. 67. 2(747). 3-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: ринок праці; робоча сила; професійна підготовка; підприємницький сектор; структурна трансформація; дисбаланс; диспропорції; загрози війни.

Складне соціально-економічне становище, у якому перебуває Україна внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ, спонукає до дослідження рушіїв і драйверів її відновлення та реконструкції. Серед них підприємництво має зайняти провідне місце, зважаючи на його позитивний вплив на економічне зростання, інноваційні процеси і якість життя населення (Bosma, Content, Sanders et al., 2018; Galindo, Méndez, 2014; Lee, 2023). Крім воєнних викликів та їх наслідків національний підприємницький сектор стикається з проблемами структурної слабкості економіки, її неефективної спеціалізації на сировинних і низькотехнологічних виробництвах, від яких Україна потерпала в довоєнний період і які катастрофічно загострилися нині. Така ситуація вимагає впровадження системних масштабних заходів для виведення країни на принципово нову, індустріально-інноваційну, траєкторію розвитку. З огляду на це, постає нагальне запитання: чи буде в Україні достатньо кваліфікованої робочої сили для структурної трансформації підприємницького сектору і відновлення країни в умовах війни і в повоєнний період? Відбудова потребуватиме значної кількості фахівців високого рівня кваліфікації з сучасними компетенціями і сформованими цифровими навичками. Уже сьогодні очевидно, що кадрова проблема для відновлення національної економіки та її підприємницького сектору буде однією з найскладніших унаслідок зменшення чисельності робочої сили, наявної професійно-кваліфікаційної розбалансованості вітчизняного ринку праці й значного руйнування системи професійної освіти і навчального процесу.

Отже, **мета статті** — виявити професійно-кваліфікаційні диспропорції і дисбаланси вітчизняного ринку праці в контексті загроз для структурної трансформації підприємницького сектору й відновлення економіки України в сучасних і повоєнних умовах.

У науковій літературі під диспропорціями розуміється порушення пропорцій у економіці в цілому або в її окремих секторах, тобто співвідношень у структурі й умовах економічної діяльності, які виникають унаслідок провалів держави і ринку, деформації самого економічного устрою або екзогенних чинників¹. Термін «дисбаланс» здебільшого характеризує порушення ринкової рівноваги (Шаповалов, 2016. с. 123). Відповідно, дисбаланси ринку праці виникають, коли кількість і / або якість робочої сили не відповідають вимогам ринку, існує нерівновага між попитом і пропозицією на робочу силу, що впливає на зайнятість, заробітну плату, діяльність підприємств та інші виміри ринку праці.

Проблеми професійно-кваліфікаційних диспропорцій вітчизняного ринку праці й дисбалансів у кадровому забезпеченні підприємств України

¹ *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-24376> (дата звернення: 04.11.2023).

існують, досліджуються і обговорюються вже давно. Так, А.М. Колот з колегами (Колот, Герасименко, Шевченко, 2023) досліджують природу «кваліфікаційних розривів» і «кваліфікаційних ям», а також їх вплив на макроекономічну динаміку. Особливості структурно-динамічних характеристик ринку праці промислового регіону, професійно-галузевої структури зайнятого і безробітного населення аналізують В.В. Близнюк і Я.І. Юрик (Близнюк, Юрик, 2019). Авторами виявлено диспропорційність професійної освіти і попиту на кваліфіковану робочу силу, яка призвела до перекосів у кількісно-якісній структурі ринку праці й посилення невідповідності рівня кваліфікації потребам роботодавців. І.В. Аксьоновою (Аксьонова, 2021) досліджено структурні зміни на ринку праці й посилення диспропорцій в умовах глобалізації, демографічної кризи, реформування системи вищої освіти і поширення процесів цифровізації, що дозволило їй дійти висновку про формування нової, заснованої на мережево-цифрових технологіях, моделі ринку праці. Проблема дисбалансів кадрового забезпечення ринку праці присвячено аналітичну записку², у якій наголошено, зокрема, на таких проявах дисбалансу, як: невідповідність напрямів підготовки і кількості випускників потребам ринку праці, що призводить до високого рівня безробіття серед осіб з вищою освітою і до працевлаштування не за фахом; недосконалість структури й якості підготовки кадрів у закладах вищої освіти (ЗВО), що обумовлює необхідність перекваліфікації; невідповідність наявних у претендентів навичок потребам бізнесу.

В умовах війни професійно-кваліфікаційні диспропорції суттєво посилюлися внаслідок воєнних дій і ракетно-дронових атак, окупації територій, внутрішньої та зовнішньої міграції. Проблеми розбалансованості ринку праці й наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери України під впливом воєнних дій аналізували фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економіки та прогнозування НАН України (Близнюк, Яценко, 2023), Інституту економіки промисловості НАН України (Новікова, Шамілева, Хандій, 2023), Інституту регіональних досліджень НАН України (Васильців, Левицька, Рудковський, 2022), Центру Разумкова³.

Віддаючи належне науковому доробку українських науковців, слід зазначити, що актуальність більш глибокого й системного аналізу основних проявів дисбалансу і професійно-кваліфікаційних диспропорцій вітчизняного ринку праці в умовах війни залишається високою, особливо в контексті їх впливів на можливості післявоєнного відновлення української економіки.

² Яценко, Л. (2020). Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні. Аналітична записка. Серія «Соціальна політика». № 14. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-yatsenko-social-policy-14-2020.pdf>

³ Пищуліна, О., Маркевич, К. (2022). Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. Київ, Центр Разумкова. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

ДИСПРОПОРЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПРАЦІ У 2019—2021 рр.

Ще до війни, у 2020—2021 рр., на ринку праці України спостерігалися диспропорції, які негативно позначалися на діяльності підприємницького сектору, стримували можливості структурної трансформації та індустріального розвитку, що має важливе значення для розбудови індустріально-інноваційної моделі економіки. Наявні диспропорції проявлялися в такому.

І. Суттєві відмінності на регіональному рівні в кількості робочої сили (РС) і динаміці її чисельності, підготовці кваліфікованих кадрів і можливостях зайнятості. Розглянемо їх докладніше.

1. Варіювання чисельності РС та її динаміки в регіонах⁴. Розбіжність у чисельності робочої сили сягала більш як чотири рази — від 350 тис. осіб у Луганській області до 1500 тис. у Дніпропетровській області (рис. 1), що було обумовлено низкою чинників: історичними особливостями формування поселенської мережі територій, економічним потенціалом регіонів, розвитком промисловості та ін. Розбіжність у динаміці робочої сили сягала двох разів. У 2019—2021 рр. відбулося зменшення чисельності РС у більшості регіонів (на 3—5 %), однак у шести регіонах вона була у два рази більшою (на 6—7 %). Найбільше зменшення робочої сили мало місце в Сумській області — на 7,2 %⁵. Отже, усі регіони втрачають свій трудовий потенціал, однак непропорційно. Регіони з більшими втратами (Сумська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Черкаська і Чернігівська області) мали вищі ризики для регіональної економіки в плані забезпечення якісною робочою силою необхідної кваліфікації. Зменшення РС регіонів обумовлено як демографічними процесами, так і низьким рівнем економічної активності населення (ЕАН): у 2021 р. серед осіб віком 15—70 років участь у РС у середньому складала 61,8 %, однак у 14 регіонах вона була ще нижчою; найменший же рівень спостерігався у Волинській області — 55,5 %. Порівняно з попередніми роками рівень ЕАН у більшості регіонів знизився: наприклад, у Дніпропетровській області він становив у 2019 р. 56,9 %, а у 2021 р. — 55,8 %, у Харківській області — відповідно, 58,2 і 56,2 %.

2. Диференціація освітнього рівня РС за регіонами. Різниця за рівнем освіти і професійної підготовки робочої сили за регіонами сягала майже два рази, при цьому в цілому по Україні він був досить високим: 54,6 % ЕАН мали повну, базову і неповну вищу освіту, ще 26,6 % — професійно-технічну. Найвищий рівень професійної підготовки зафіксовано в Києві,

⁴ Тут і далі дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

⁵ Робоча сила України 2021. Стат. зб. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf

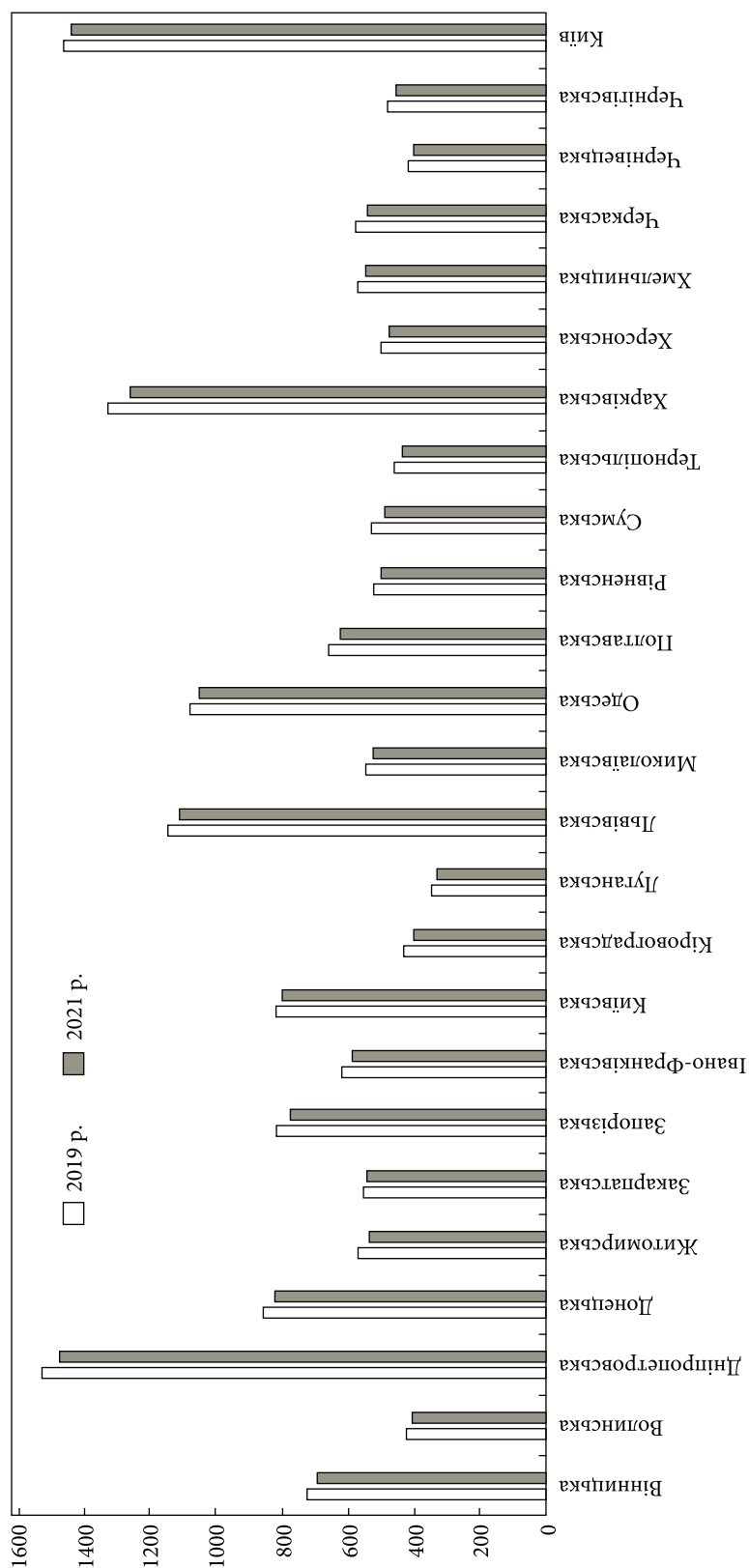

Рис. 1. Чисельність робочої сили регіонів України у 2019 і 2021 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за: Робоча сила України 2021. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf; Робоча сила України 2019. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf

Дніпропетровській і Харківській областях (більш як 85 % фахівців мали вищу і професійно-технічну освіту), а найнижчий — у Закарпатській (45 %) і Чернівецькій (менш як 60 %) областях (табл. 1). Позитивним було те, що рівень професійної підготовки в більшості регіонів зростає. Диспропорції у рівні кваліфікації робочої сили значною мірою обумовлюють і значні регіональні розбіжності в рівнях продуктивності праці, яка також залежить від галузевої структури економіки і ступеня її технологічності. Однак усі ці чинники є взаємопов'язаними. Так, за нашими розрахунками, у 2020 р. виробництво валового регіонального продукту (ВРП) на одного зайнятого складало: у Полтавській області — 322,6 тис. грн; у Дніпропетровській — 290,3 тис. грн, тоді як у Закарпатській — 125,7 тис. грн, а у Чернівецькій — 116,6 тис. грн.

3. Регіональні диспропорції у можливостях зайнятості. У досліджуваному періоді в регіонах мали місце значні диспропорції у можливостях зайнятості, про що свідчить рівень безробіття, який у 2021 р. різнився за регіонами більш як у два рази (рис. 2): від 6,7 % у Харківській області до більш як 15 % у Донецькій і Луганській областях, на стан ринку праці яких суттєво впливало збройне протистояння з РФ, яке тривало на їх території з 2014 р. Ще значніша диференціація, хоча й на дещо

Таблиця 1. Освітні параметри регіональної робочої сили у 2019 і 2021 рр., %

Окремі області України і Київ	Частка РС з повною, базовою і неповною вищою освітою		Частка РС з професійно-технічною освітою	
	2019	2021	2019	2021
Україна в цілому	53,6	54,6	26,5	26,6
<i>Області з вищим рівнем освіти і професійної підготовки РС</i>				
Дніпропетровська	60,5	62,5	24,3	22,2
Донецька	55,0	55,1	33,6	32,4
Полтавська	56,0	56,3	30,2	31,5
Харківська	57,5	59,3	25,9	24,0
Черкаська	57,2	55,2	23,7	27,0
Київ	77,5	78,3	9,6	10,2
<i>Області з нижчим рівнем освіти і професійної підготовки РС</i>				
Закарпатська	30,4	31,7	13,4	13,0
Рівненська	44,5	42,8	25,9	30,9
Волинська	45,3	52,0	28,2	24,5
Івано-Франківська	46,9	45,5	22,5	26,1

Джерело: складено авторами за: Робоча сила України 2021. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf; Робоча сила України 2019. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf

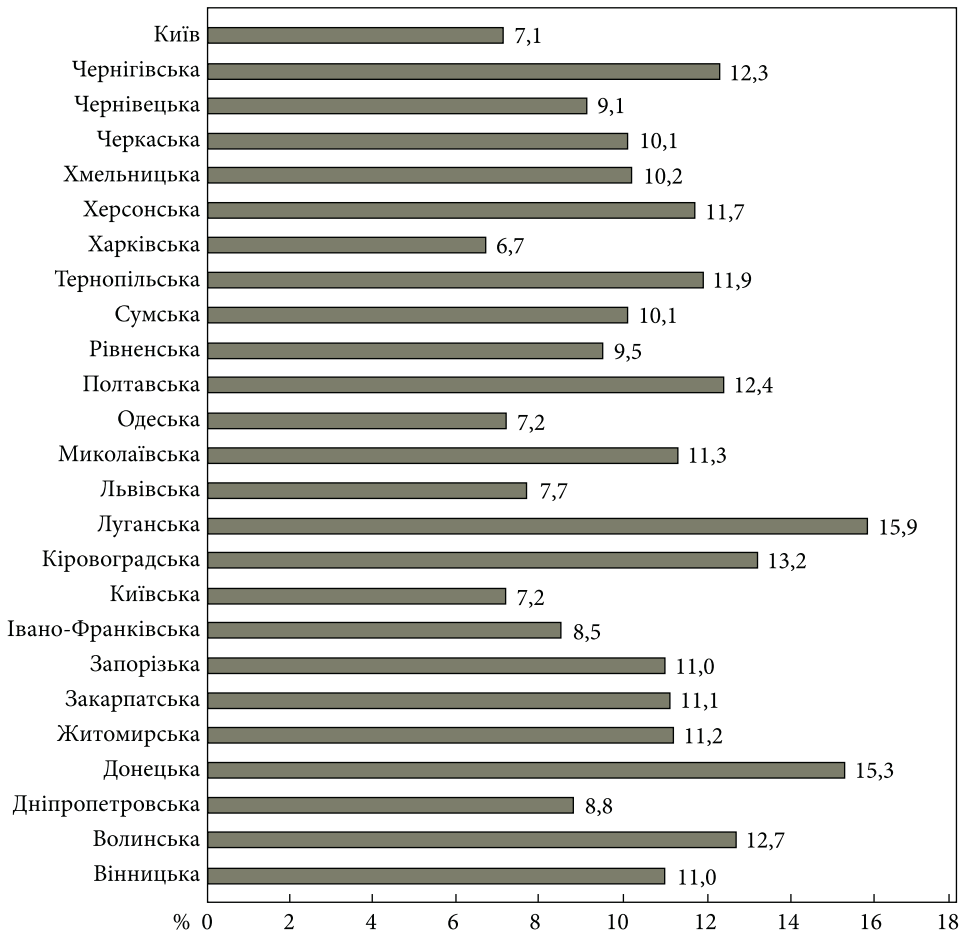

Рис. 2. Рівень безробіття в регіонах України у 2021 р., %

Джерело: складено авторами за: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості за січень — грудень 2021 року. *Державний центр зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 29.09.2023).

нижчому рівні, спостерігалася й у 2019 р.: у Харківській області — 5 % безробітних у складі робочої сили, Донецькій і Луганській областях — відповідно, 13,6 % і 13,7 %⁶.

Про істотний дисбаланс на регіональних ринках праці говорить показник кількості безробітних на одну вакансію. Якщо у 2021 р. в Києві він становив одну особу на одну вакансію, у Дніпропетровській області — п'ять осіб, то у Вінницькій області — 31 особу, Запорізькій і Луганській областях — по 25 осіб, Херсонській і Черкаській областях — по 24 особи⁷.

⁶ Робоча сила України 2019. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf

⁷ Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості за січень — грудень 2021 року. *Державний центр зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 29.09.2023).

Слід зауважити, що відмінність регіональних ринків праці значною мірою обумовлена спеціалізацією регіонів, відповідною потребою в робочій силі й динамікою провідних видів економічної діяльності.

II. Дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією у професійно-кваліфікаційному розрізі. За високого рівня безробіття і труднощів з працевлаштуванням за багатьма спеціальностями існувала розбалансованість кадрового забезпечення багатьох сфер економічної діяльності, на що вказують фахівці ринку праці. Можна виокремити такі основні види професійно-кваліфікаційних дисбалансів ринку праці України:

- незбалансованість діяльності й цілей системи професійної освіти і підприємницького сектору;
- диспропорції між надмірною кількістю фахівців з вищою освітою і нестачею кваліфікованих працівників робітничих професій;
- диспропорції між кількістю працівників з технічними і нетехнічними спеціальностями. Надлишок спеціалістів економічного і правового профілю, дефіцит фахівців інженерно-технічного профілю;
- значний дефіцит кадрів для соціальної сфери, найбільше — лікарів і педагогів;
- вікові диспропорції кадрового складу підприємств.

Незбалансованість діяльності й цілей системи професійної підготовки (професійної, професійно-технічної освіти, фахової передвищої освіти і вищої освіти) і підприємницького сектору в кадровому забезпеченні економіки України породжує низку диспропорцій у професійно-кваліфікаційній структурі забезпечення економіки робочою силою і обумовлена таким причинами:

- заклади вищої і передвищої освіти не стали повноцінними суб'єктами системи відносин «освіта — виробництво». У своїй діяльності вони орієнтуються передусім на майбутніх споживачів своїх послуг — попит населення на ті чи інші спеціальності. В умовах неефективної профорієнтаційної роботи структура попиту населення на професійну підготовку не збігається із структурою потреби ринку праці у кваліфікованих кадрах;
- існують проблеми з комунікацією на рівні всіх структур системи професійної освіти і суб'єктів ринку праці. За відсутності регулярних і стійких ділових зв'язків з бізнес-організаціями заклади вищої і передвищої освіти не є об'єктами цінності для підприємств реального сектору економіки. Отже, у вирішенні кадрових питань бізнес звертається переважно до посередників на ринку праці — кадрових агентств, Державної служби зайнятості (ДСЗ), а не до закладів професійної освіти як безпосередніх виробників кваліфікованої робочої сили;
- має місце відстороненість більшості підприємств від процесу формування кваліфікованої робочої сили. Нині бізнес через публічно-приватне партнерство ширше долучається до участі в поліпшенні професій-

ної освіти⁸. Однак ним охоплена невелика кількість організацій, тому низький рівень участі й слабка вмотивованість бізнесу у формуванні й впровадженні освітніх програм, освітніх професійних стандартів, участі в програмах дуальної освіти і практичноорієнтованого навчання, модернізації навчальної бази закладів професійної освіти залишаються домінуючими. Метою діяльності підприємницького сектору є мінімізація витрат і максимізація доходів. Оскільки підготовка кадрів пов'язана з витратами, то в більшості вітчизняних підприємств переважає бажання отримувати готового фахівця, не вкладаючи в його підготовку значних ресурсів;

- відсутність ефективної державної політики щодо створення дієвої системи стимулювання зацікавленості бізнесу, насамперед підприємств промисловості, де кадрові диспропорції є найбільш гострими, до участі в процесі підготовки кадрів з сучасними компетенціями.

Це породжує значну професійно-кваліфікаційну незбалансованість попиту і пропозиції за професійними групами і видами економічної діяльності, що демонструють дані табл. 2. Так, чим вищою є професійна група, тим більше безробітних на одну наявну вакансію: якщо серед законодавців, керівників і менеджерів їх було 3,5 особи, то в групі кваліфікованих робітників з інструментом — лише 1,1 особи, тобто практично повна відповідність між попитом і пропозицією.

На ринку праці спостерігався значний надлишок фахівців з вищою освітою, які претендували на управлінські посади, тоді як за багатьма спеціальностями не вистачало кваліфікованих робітників. У промисловості вже давно має місце високий дефіцит інженерно-технічних кадрів. Напередодні повномасштабної війни великим підприємствам сфери енергетики, металургії, машинобудування, оборонної, хімічної промисловості, а також будівельної галузі не вистачало молодих кваліфікованих фахівців технічних спеціальностей, що стримувало їх розвиток і технічну модернізацію. Це було серйозною проблемою, наприклад, для АТ «Українські енергетичні машини», суднобудівного об'єднання Smart Maritime Group, підприємств державного машинобудівного концерну «Укроборонпром»⁹.

Проблема професійно-кваліфікаційної забезпеченості промисловості інженерно-технічними кадрами поглиблювалася через згорання професійно-технічної освіти, зменшення обсягів підготовки технічних фахівців у закладах вищої освіти і недостатню відповідність якості професійного на-

⁸ 28 профтехів навчатимуться розвивати бізнес-партнерства за 6 будівельними напрямками — стартувала третя фаза проекту EDUP. *Міністерство освіти і науки України*. 2023. 25 жов. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/28-proftehiv-navchatimutsyarozvivati-biznes-partnerstva-za-6-budivelnimi-napryamami-startuvala-tretya-faza-proyektu-edup> (дата звернення: 09.02.2024).

⁹ Бойко І. Великі промислові підприємства скаржаються на дефіцит молодих кваліфікованих кадрів. *УНІАН*. 2021. 01 жов. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/veliki-promislovi-pidpriyemstva-skarzhatsya-na-deficit-molodih-kvalifikovanih-kadriv-novini-ukrajina-11563432.html> (дата звернення: 18.09.2023).

вчання сучасним вимогам виробництва. Так, Голова правління підприємства «Рівнеазот» М. Заблуда у цьому контексті зазначав, що без популяризації технічної освіти серед населення, моніторингу працевлаштування випускників і регулярного оновлення навчальних програм відповідно до нових потреб бізнесу вже в найближчі п'ять років держава втратить актив-

Таблиця 2. Кількість вакансій і зареєстрованих безробітних у професійному розрізі за окремими професійними групами і професіями у 2021 р.

Назва професії	Код професії	Кількість вакансій, од.	Кількість осіб із статусом безробітного, осіб	Безробітні / кількість вакансій
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери		45 110	159 619	3,54
Менеджер у роздрібній торгівлі непродовольчими товарами	1 453,2	340	1 730	5,09
Менеджер з надання кредитів	1 463	176	1 591	9,04
Професіонали		71 995	117 496	1,63
Інженер, інженер-конструктор	2 149,2	3 303	4 462	1,35
Інженер з охорони праці	2 149,2	1 681	1 595	0,95
Лікар (інфекціоніст, невропатолог, педіатр)	2 221,2	692	201	0,29
Лікар загальної практики — сімейний лікар	2 221,2	966	140	0,14
Провізор	2 224,2	1 445	729	0,50
Вчитель закладу загальної середньої освіти	2 320	7 071	6 807	0,96
Юрист	2 421,2	1 138	3 261	2,86
Економіст	2 441,2	2 733	6 928	2,53
Кваліфіковані робітники з інструментом		97 636	108 631	1,11
Електромонтер з ремонту й обслуговування електроустаткування	7 241	5 346	3 022	0,56
Слюсар з контрольно-вимірювальних приладів і автоматики (електромеханік)	7 241	778	607	0,78
Пекар	7 412	2 462	3 351	1,36
Швачка	7 436	7 509	7 032	0,93

Джерело: розраховано і складено авторами за: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості за січень — грудень 2021 року. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 29.09.2023).

ну молодь, упаде рівень кваліфікації працівників, що спричинить неможливість залучення до України високотехнологічних виробництв¹⁰.

Посиливалися вікові диспропорції у кадровому складі організацій. Неможливість залучити молодих фахівців компенсувалася найманням пенсіонерів, тому середній вік працівників підприємств перевищує 40 років, а значну (більше 50 %) частку персоналу на багатьох промислових підприємствах становлять саме пенсіонери. Це також посилювало диспропорції між наявним кваліфікаційним рівнем персоналу і потребами технологічної модернізації, оскільки працівники пенсійного віку, навіть високого рівня кваліфікації, володіють професійною підготовкою, яка відповідає переважно III або IV технологічним укладам економіки.

Професійно-кваліфікаційних деформацій також зазнала соціальна сфера. За в цілому високого обсягу підготовки лікарів і вчителів у ЗВО спостерігався їх значний дефіцит: за даними Державної служби зайнятості, кількість вакансій на лікарські посади коливалася в межах трьох — семи місць на одного претендента. Не вистачало вчителів для загальної середньої освіти, при цьому більше всього вільних вакансій було в сільській місцевості. До такої ситуації призвели в першу чергу незадовільні умови праці (насамперед низька заробітна плата) і організаційні чинники (наприклад, малокомплектність шкіл або недостатня технічна облаштованість закладів охорони здоров'я). Ці диспропорції позначаються на стані здоров'я населення і якості шкільної освіти, що має безпосереднє значення для становлення висококваліфікованої робочої сили, спроможної до інноваційної діяльності.

III. Диспропорції у формуванні цифрових навичок працівників підприємств за видами економічної діяльності. Україна ухвалила Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства¹¹, прагне до широкого впровадження цифрових технологій, продуктів і послуг у секторах промисловості, сферах життєдіяльності суспільства й бізнесу для підвищення їх ефективності, конкурентоспроможності й розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції. В умовах розгортання у світі Індустрії 4.0 і 5.0, а також поширення цифровізації саме формуванню цифрових навичок серед широких верств населення приділяється значна увага в Європейському Союзі, на що має зважати і Україна. Пандемія COVID-19 значно прискорила цифрову трансформацію в ЄС і поставила перед європейськими громадянами нові кар'єрні виклики, пов'язані з необхідністю перенавчатись і вдосконалювати навички, щоб адаптуватися до змін на ринку праці. У відповідь на поглиблення цифрової трансформації суспільства і економіки, яка впливає на повсякденне життя людей і вимагає ви-

¹⁰ Там само.

¹¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

Таблиця 3. Динаміка частки підприємств, які навчали своїх фахівців цифрових навичок, за видами економічної діяльності у 2018—2020 рр., %

Види економічної діяльності	Частка підприємств, що проводили навчання у сфері ІКТ, у загальній кількості підприємств					
	для фахівців у сфері ІКТ			для інших працівників		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Усі підприємства	3,7	3,8	4,5	4,1	4,3	4,4
Переробна промисловість	4,0	3,9	4,0	4,6	4,5	4,1
харчова	3,9	3,8	3,1	4,8	4,2	3,8
хімічна	5,2	4,0	7,1	4,3	4,0	4,4
фармацевтична	16,2	20,0	17,9	11,1	18,3	19,7
машинобудівна	4,2	4,3	4,8	5,0	4,9	4,3
Будівництво	1,3	1,4	2,3	2,2	2,3	3,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3,8	4,0	5,3	4,7	5,0	4,7
Транспорт, складське господарство, поштова і кур'єрська діяльність	2,9	3,0	4,2	3,0	3,5	6,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,1	1,5	2,0	2,7	2,8	1,9
Інформація і телекомунікації	13,5	14,3	17,2	8,2	8,8	9,4
Операції з нерухомим майном	1,9	1,8	2,9	2,5	2,5	3,5
Професійна, наукова і технічна діяльність	4,8	6,0	6,7	5,3	5,8	8,5
Діяльність у сфері адміністративного й допоміжного обслуговування	1,9	2,1	1,8	2,7	3,0	1,6

Джерело: складено авторами за: Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: електронна торгівля, аналіз «великих даних», фахівці та навички у сфері ІКТ, використання 3d-друку. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.09.2023).

цих рівнів цифрової грамотності, у вересні 2020 р. в ЄС було схвалено другий План дій щодо цифрової освіти (Digital Education Action Plan) на 2021—2027 рр.¹², спрямований на успішне подолання негативних проявів викликів цифрової доби і реалізацію можливостей, які вона надає. У ньому визначено спільне бачення країн — членів ЄС щодо високоякісної, інклюзивної та доступної цифрової освіти в Європі й підтримки адаптації

¹² Digital Education Action Plan (2021-2027). *European Commission*. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (дата звернення: 11.09.2023).

освіти і національних систем навчання до епохи цифрових технологій. У контексті євроінтеграції Україна також має приєднатися до цих процесів.

Формування необхідних цифрових навичок у працівників має здійснюватися не лише в системі загальної та професійної освіти, але й безпосередньо на підприємствах шляхом організації навчання персоналу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. В Україні це важливо з огляду на те, що більша частина робочої сили здобувала кваліфікацію у 1990—2000-ті роки, коли цифрові технології у виробництві не використовувались або ще не набули значного поширення. Однак поки що за багатьма видами економічної діяльності (ВЕД) до формування цифрових навичок залучалася невелика частка підприємств. Так, за даними табл. 3, у більшості ВЕД частка підприємств, які проводили навчання у сфері ІКТ, була незначною (3—5 %). Причому за три роки вона мало змінювалася, спостерігалось лише незначне зростання, а в окремих галузях навіть скорочення (наприклад, у харчовій промисловості). Тільки фармацевтична галузь і сфера інформації та телекомунікацій приділяли набагато більше уваги опануванню цифрових навичок персоналом. Частка їх підприємств, які проводили навчання у сфері ІКТ, була у чотири — п'ять разів вищою, ніж у середньому за всіма ВЕД. Це зумовлено тим, що такі види економічної діяльності реагують на цифрові трансформації швидше, аби залишатися конкурентоспроможними, а тому вимагають від персоналу більш розвинутих цифрових навичок порівняно з іншими галузями.

Отже, напередодні повномасштабної війни ринок праці України мав значні професійно-кваліфікаційні диспропорції і дисбаланси, які існували на рівні регіонів, видів економічної діяльності й окремих підприємств. Вони були наслідками багатьох причин, зокрема, недосконалої системи взаємодії між бізнесом, суб'єктами ринку праці й закладами професійної освіти; неефективної державної політики щодо кадрового забезпечення економіки. Це позначалося на темпах економічного зростання і модернізаційних процесах. Війна, що триває з лютого 2022 р., загострила довоєнні диспропорції і дисбаланси ринку праці, призвела до втрати значної частки людського капіталу.

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Розв'язана РФ повномасштабна війна проти України супроводжується величезними втратами робочої сили, а отже, зрушеннями на ринку праці. Це відбувається внаслідок зростання смертності від бойових дій, ракетно-дронових атак і масової міграції. Моніторингова місія ООН з прав людини опублікувала звіт, у якому констатується, що з 24 лютого 2022 р. по 1 серпня 2023 р. в Україні зафіксовано 9369 випадків загибелі й 16 646 випадків поранень цивільних людей через воєнну агресію Ро-

сії¹³. В ООН наголошують, що реальна кількість загиблих є значно більшою, оскільки відсутні дані з окупованих територій країни. Також мають місце значні втрати військових, які на кінець 2022 р. становили, за оцінками Офісу Президента України, до 13 тис. осіб¹⁴, при цьому кількість поранених зазвичай є в три-чотири рази більшою. Значну частку фізичних втрат населення складають особи працездатного віку, що зменшує чисельність кваліфікованої робочої сили, втрати якої збільшуватимуться аж до закінчення війни.

Також масштабними є міграційні процеси. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на 23 січня 2023 р. в Україні налічувалося приблизно 5,4 млн переселенців, більшість з яких перемістилася до центральних і західних регіонів України. Близько 4,9 млн осіб зареєструвалися для отримання тимчасового прихистку в Європі¹⁵. Однак, за розрахунками експертів, станом на кінець червня 2023 р. за кордоном через війну перебували 5,6—6,7 млн українців, що стало наслідком ударів по енергосистемі країни взимку 2022—2023 рр., посилення ракетних атак у травні на міста України, а також підриву Каховської ГЕС на початку червня минулого року¹⁶. Близько 70 % з них — це особи працездатного віку, тому на поточний момент Україна втратила більш як 3 млн робочої сили, яка успішно адаптується до європейських ринків праці. Наразі не можна передбачити достеменно, скільки вимушених мігрантів повернеться до України після завершення війни. Експерти вважають, що втрати через міграцію можуть становити 30—50 % від їх загальної чисельності. Найгіршим є те, що виїхало багато дітей і молоді підліткового віку, яка є потенційною робочою силою на середньо- і довгострокову перспективу. Значним є ризик їх неповернення в разі тривалого перебування за кордоном, отримання європейських дипломів і працевлаштування.

Унаслідок війни Україна зазнала великих матеріальних збитків у вигляді знищеної виробничої та соціальної інфраструктури. Воєнні дії охопили промислово найбільш розвинуті регіони, де було розміщено багато виробництв і зайнято близько 10 млн працівників, призвели до знищення і пошкодження великої кількості підприємств, які припинили або скоротили свою діяльність. Чимало з них було релоковано до ін-

¹³ Україна: втрати серед цивільних осіб. United Nations human Rights. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-07/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%2030%20July%202023%20UKR.pdf>

¹⁴ В Офісі Президента назвали втрати української армії за час війни. *Укрінформ*. 2022. 01 груд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3626005-v-ofisi-prezidenta-nazvali-vtrati-ukrainskoi-armii-za-cas-vijni.html> (дата звернення: 23.08.2023).

¹⁵ Key Figures: Mobility within and from Ukraine, 2020-2023. *Migration Data Portal*. URL: <https://www.migrationdataportal.org/resource/key-figures-mobility-within-and-from-ukraine-2020-2023> (дата звернення: 05.10.2023).

¹⁶ Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. *Центр економічної стратегії*. 2023. 29 сер. URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/> (дата звернення: 11.09.2023).

ших регіонів і країн. Так, за спільною оцінкою ООН, Світового банку, Європейської комісії і Уряду України, за рік війни (з лютого 2022 р. по лютий 2023 р.) загальна сума прямих збитків і втрат, завданих країні, сягнула 423,8 млрд дол. Найбільше постраждали торговельні й промислові підприємства (96,7 млрд дол.), житловий сектор (67,6 млрд дол.), транспортна інфраструктура (67,3 млрд дол.), сільське господарство (40,2 млрд дол.), енергетика і видобування (37,8 млрд дол.)¹⁷. Серед регіонів найбільших збитків і втрат зазнали прифронтові промислові території — Донецька (78,3 млрд дол.), Харківська (62,3 млрд дол.), Луганська (36,0 млрд дол.) і Запорізька (25,4 млрд дол.) області. Потреби на відбудову цих регіонів сягають 188,2 млрд дол.¹⁸

За даними МОН України, станом на січень 2023 р. було зруйновано 22 і пошкоджено 124 заклади професійної і професійно-технічної освіти, найбільше — у Донецькій (29), Харківській (18), Дніпропетровській (13), Луганській (12) і Миколаївській (11) областях, що посилює регіональні диспропорції у підготовці кваліфікованих працівників. Частково пошкоджено 91 заклад вищої освіти і чотири зруйновано¹⁹, що спричиняє зменшення підготовки кваліфікованих кадрів. Так, у Донецькій області за рік війни пошкоджено 720 закладів освіти, з них 317 шкіл були повністю або частково зруйновані. Не підлягають відновленню 31 школа, 10 закладів позашкільної освіти, вісім закладів вищої освіти і чотири заклади професійно-технічної освіти. На Донецьку область припадає майже половина всіх зруйнованих і пошкоджених шкіл²⁰. Оскільки воєнні дії і руйнування закладів освіти тривають, наведені показники суттєво змінюватимуться.

Усі ці наслідки війни (руйнування, втрати, згорання виробництва, релокація підприємств і закладів освіти) призвели до скорочення зайнятості у 2022 р. відносно 2021 р.: загалом по економіці — на 16 %, у переробній промисловості — на 17,8 %, будівництві — на 25,3 %²¹. Це посилює професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці й кадрового забезпечення підприємницького сектору економіки регіонів.

¹⁷ Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment February 2022 – February 2023. A. Himmelfarb (Ed.). The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. March 2023. Washington, DC. 142 p., P. 21-22. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

¹⁸ Там само. Р. 22.

¹⁹ Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (станом на січень 2023 року). Міністерство освіти і науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/19UхynvPVEXMVfwoUJcuxNirP1UWiXgSX/view>

²⁰ Зруйнована Донеччина: втрати за рік війни в цифрах. СУСПІЛЬНІ НОВИНИ. 2023. 24 лют. URL: <https://suspihne.media/388295-zruihnovana-doneccina-vtrati-zarik-vijni-v-cifrah/> (дата звернення: 11.09.2023).

²¹ Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010—2022 роках. Стат. інформація. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

По-перше, суттєві регіональні переміщення населення в цілому і робочої сили зокрема внаслідок внутрішньої і зовнішньої міграції спричинили значні диспропорції у кадровому забезпеченні на регіональних ринках праці. У центральних і західних регіонах України, куди перемістилася найбільша кількість утікачів від війни, посилився дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили на локальних ринках праці, зросло безробіття, підвищилось економічне навантаження на працюючих і на всі соціальні служби, що викликає певне напруження в суспільстві. Водночас ці регіони поповнилися висококваліфікованою робочою силою, яка нині хоч і має труднощі з працевлаштуванням, однак у майбутньому повоєнному періоді буде чинником розвитку нових видів бізнесу й економіки цих регіонів.

Східні й південні регіони, які знаходяться в зоні бойових дій або наближені до неї, активно втрачають населення і робочу силу. Обсяги цих втрат поки що неможливо оцінити, однак зрозуміло, що вони дуже великі, а для Донецької і Луганської областей, імовірно, катастрофічні. Також у цих регіонах найбільше постраждала система професійної освіти, що створює проблеми з підготовкою нової робочої сили. Дефіцит кваліфікованих кадрів буде вагомою перешкодою для повоєнного відновлення і структурної трансформації економіки регіонів.

По-друге, згідно з інформацією Державної служби зайнятості, посилився дисбаланс між попитом на робочу силу (наявністю вакансій) та її пропозицією (чисельністю осіб, що зверталися до ДСЗ), можливостями працевлаштування і професійного навчання як на вітчизняному ринку праці (табл. 4), так ще більшою мірою і на регіональних ринках праці. Якщо кількість вакансій, які Державна служба зайнятості пропонувала у 2022 р., зменшилася порівняно з попереднім роком майже на половину, то,

Таблиця 4. Динаміка основних показників, що характеризують ситуацію на ринку праці України, у 2021—2023 рр.

Показники	2021	2022	2022 до 2021, %	Січень — серпень 2023
Кількість вакансій на кінець періоду, тис. од.	705,8	396,3	56,2	226,8
Кількість осіб, які мали статус безробітного, тис. осіб	1191,0	867,6	72,8	394,6
Працевлаштовані, тис. осіб	404,8	248,8	61,5	103,6
% до тих, хто перебували на обліку	34,0	28,7	—	26,2
Проходили профнавчання	88,3	46,6	52,8	20,2
% до тих, хто перебували на обліку	7,4	5,4	—	5,1

Джерело: розраховано і складено авторами за: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — грудень 2022 року; Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — серпень 2023 року. *Державний центр зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 05.10.2023).

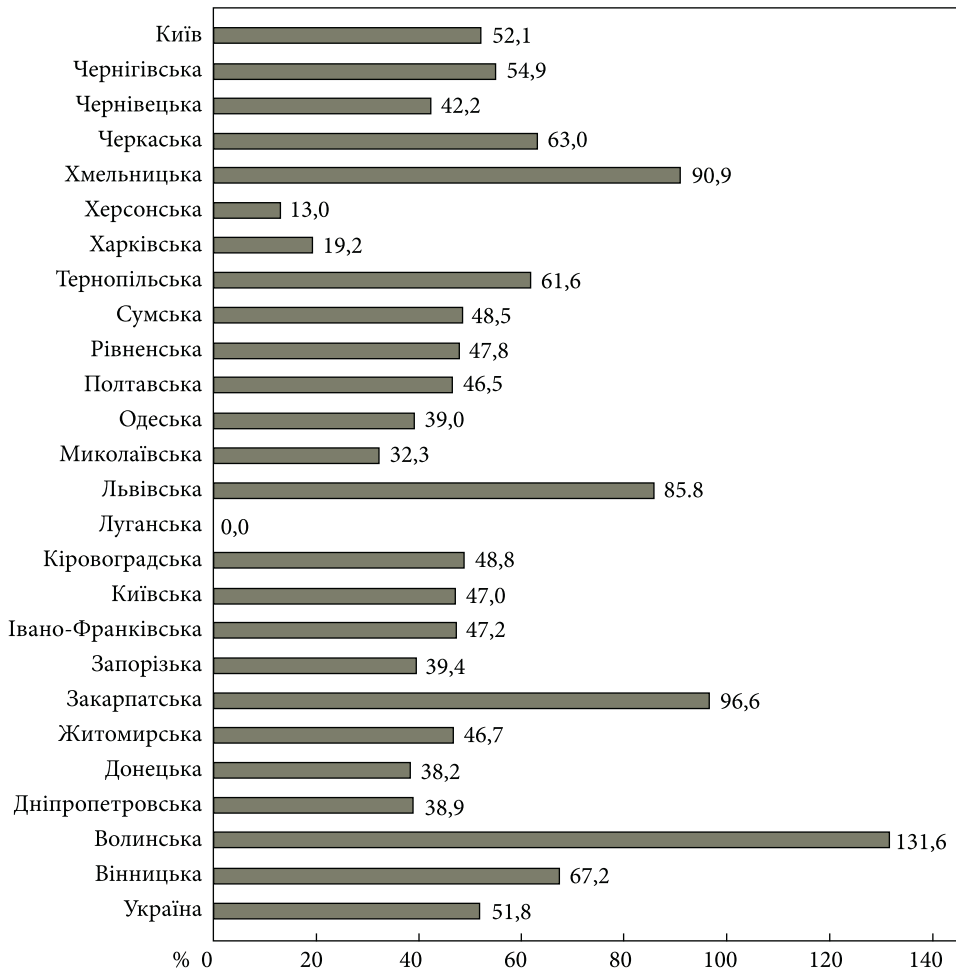

Рис. 3. Зміна кількості вакансій у регіонах у 2022 р. порівняно з 2021 р., %
Джерело: побудовано авторами за: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — грудень 2022 року. *Державна служба зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 05.10.2023).

незважаючи на масову міграцію за кордон, кількість осіб, які зверталися за допомогою в працевлаштуванні, скоротилася не надто суттєво — лише на 27 %. І це на фоні згортання можливостей для працевлаштування (з 34 % у 2021 р. до 28,7 % у 2022 р.) і професійного навчання (відповідно, 7,4 і 5,4 %). Така сама тенденція зберігалась і у першій половині 2023 р.: кількість вакансій була майже у два рази меншою від чисельності безробітних, ще більшою мірою знизилася частка працевлаштованих і тих, хто проходили професійне навчання.

По-третє, наявність суттєвих диспропорцій у можливостях зайнятості на регіональних ринках праці. Кількість вакансій зменшилася в усіх регіонах (крім Волинської області), однак динаміка значно відрізняється залежно від наближеності до зони бойових дій (рис. 3). Найгіршою є ситуація в

Луганській області, де їх узагалі не стало; у Харківській області їх кількість зменшилася на 80 %, у Херсонській — на 87 %. Найкращою є ситуація в західних регіонах — Волинській, Закарпатській, Львівській, Хмельницькій областях, де відбулося незначне скорочення пропозиції робочих місць. Отже, ринок праці в цих регіонах меншою мірою постраждав від війни, а релокація на ці території підприємств збільшила потребу в робочій силі.

Також у регіонах унаслідок війни склалися значні диспропорції у можливостях працевлаштування і професійного навчання для осіб, які звертаються за послугами до ДСЗ, що ілюструють приклади окремих регіонів (табл. 5). Різниця в цих можливостях становить три і більше разів. У відносно кращій ситуації перебувають центральні й західні регіони, де кількість працевлаштованих знизилася відносно 2021 р. приблизно на 30 %, а тих безробітних, які проходили професійне навчання, — на 20—30 %. Східні й південні регіони, а також Харківська область мали значно гірші можливості для зайнятості й профнавчання — кількість працевлаштованих скоротилася на 50—70 %, а професійне навчання пройшли в чотири рази менше осіб.

По-четверте, у 2022 р. унаслідок руйнувань і згортання підприємницької діяльності скоротилася кількість вакантних робочих місць практично в усіх видах економічної діяльності, однак нерівномірно: по економіці в цілому — на 56,2 % порівняно з попереднім роком, у переробній промисловості — на 59,5 %. Найбільше скорочення мало місце в таких сферах, як: будівництво — 41,1 %; тимчасове розміщування й організація

Таблиця 5. Динаміка показників регіональних ринків праці у 2022 р. по відношенню до 2021 р. на прикладі окремих регіонів, %

Області	Зміна чисельності осіб, що були на обліку в ДЦЗ	Зміна чисельності осіб, що були працевлаштовані	Зміна чисельності осіб, що проходили профнавчання
<i>Області з кращою ситуацією на регіональному ринку праці</i>			
Волинська	71	70	82
Дніпропетровська	84	74	66
Київська	92	77	65
Полтавська	76	71	80
<i>Області з гіршою ситуацією на регіональному ринку праці</i>			
Донецька	52	33	25
Миколаївська	80	52	26
Харківська	63	36	27
Херсонська	45	70	34

Джерело: розраховано і складено авторами за: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — грудень 2022 року. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 05.10.2023).

харчування — 42,9 %; інформація та телекомунікації — 46,5 %. Меншою мірою воно зачепило соціальну сферу: в галузі охорони здоров'я і надання соціальної допомоги скорочення дорівнювало 64,8 %, освіти — 61,1 %²².

У 2023 р. економічна діяльність поступово відновлювалася, отже, зростала і кількість вакансій. За даними Державної служби зайнятості, за вісім місяців 2023 р. загальна кількість вакансій складала 227,8 тис. осіб, або 77,2 % від показника 2022 р., а у Львівській і Донецькій областях число вакансій перевищило їх річну кількість 2022 р. Це сприяло зменшенню навантаження на вільне робоче місце з дев'яти у 2022 р. до двох осіб у середньому по Україні, а в окремих виник дефіцит робочої сили. Так, у Львівській області та Києві на одного претендента на робоче місце припадало дві вакансії²³. Незважаючи на певне поліпшення ситуації на ринку праці, зумовлене як зростанням кількості вакансій, так і зменшенням з різних причин звернень до ДСЗ, міжрегіональні диспропорції у можливостях зайнятості посилюються.

По-п'яте, погіршилися й раніше слабкі зв'язки між закладами професійної підготовки і суб'єктами підприємницької діяльності. В умовах війни бізнес втратив багато ресурсів і доходів, чимало підприємств просто намагаються вижити, тому нині бізнес виявляє обмежений інтерес до участі в системі підготовки кадрів, тим більше, що зменшилася потреба в робочій силі й зросла пропозиція на ринку праці. При цьому всі заклади системи професійної освіти так само намагаються вижити в ситуації значного скорочення студентського контингенту і фінансування, а отже, залучають абітурієнтів на ті спеціальності, на які є попит. Усі зміни в навчальному процесі внаслідок воєнних загроз не сприяють підвищенню якості професійної підготовки, тому відбулося ще більше посилення диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили за професійними групами й окремими професіями. Так, за січень — квітень 2023 р. перевищення кількості безробітних над числом вакансій становило: за професійною групою законодавців, керівників, менеджерів — 3,0 рази; за групою професіоналів — 1,8; за групою кваліфікованих робітників з інструментом — 1,1 разу. Водночас спостерігався дефіцит за рядом таких професій, як учителя середньої школи, лікарі, інженери, слюсарі, електрики та ін.²⁴

Згідно з результатами опитування Work.ua, війна в Україні вплинула на зайнятість українців шляхом зниження медіанної зарплати, скорочен-

²² Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — грудень 2022 року. *Державна служба зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 05.10.2023).

²³ Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень — серпень 2023 року. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 05.10.2023).

²⁴ Кількість вакансій та кількість зареєстрованих безробітних у професійному розрізі за січень — серпень 2023 року. *Державна служба зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення: 05.10.2023).

ня або закриття підприємств. З опитаних 20 тис. найманих працівників 30 % респондентів втратили роботу внаслідок війни, при цьому 19 % з них були скорочені або звільнені; в 11 % випадків компанії припинили існування²⁵. Працівники були змушені адаптуватися шляхом зміни місця роботи, професії і через професійне навчання. У період війни окремі сектори продемонстрували зростання, яке було найбільшим у ІТ-сфері, що спричинило потік світчерів, які вирішили перекваліфікуватись. ІТ-спеціальності найчастіше обирають працівники сфер обслуговування, освіти, фінансів і ритейлу. Це вказує на адаптацію вітчизняного ринку праці в професійно-кваліфікаційному плані шляхом навчання і перекваліфікації. Мало місце збільшення попиту на онлайн-навчання, про що свідчить активність на платформі Prometheus. За 2022 р. зафіксовано 1,2 млн реєстрацій на курси Prometheus, з них 500 тис. — нові зареєстровані слухачі. Загальна кількість користувачів сягнула 2,3 млн осіб. За рік платформа Prometheus разом з партнерами створила 55 нових курсів, запустила закриті навчання для десятків тисяч військових, а також запровадила стипендіальні програми для опанування затребуваних професій для 4000 українців, що постраждали від війни²⁶.

Проведений аналіз свідчить про посилення професійно-кваліфікаційних диспропорцій вітчизняного ринку праці в розрізі ВЕД і на регіональному рівні, що стало значним випробуванням як для робочої сили, так і для підприємницького сектору в цілому. Нині відбувається поступова адаптація до нових умов діяльності, однак залишаються значні ризики професійно-кваліфікаційних дисбалансів, які можуть перешкодити ефективному повоєнному відновленню й розвитку бізнесу.

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ РИЗИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИХ УМОВАХ

Для повоєнного відновлення економіки України, її технологічної модернізації і структурної трансформації будуть потрібні багато висококваліфікованих робітників і спеціалістів з сучасними компетенціями. Фахівці у сфері зайнятості прогнозують велику потребу в робочій силі за такими спеціальностями: усі будівельні професії без винятку, інженери, техніки і технологи для відновлення й модернізації промислових підприємств; медичні працівники; працівники сфери освіти; ІТ-фахівці, пра-

²⁵ Як вплинула війна на ринок праці? *Prometheus*. Блог. 2023. 09 лют. URL: <https://prometheus.org.ua/blog/%d1%8f%d0%ba-%d0%b2%d0%bf%d0%bb%d0%b8%d0%bd%d1%83%d0%bb%d0%b0-%d0%b2%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0-%d0%bd%d0%b0-%d1%80%d0%b8%d0%bd%d0%be%d0%ba-%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96/>

²⁶ Там само.

цівники креативних сфер. Однак, унаслідок зменшення чисельності населення і значного руйнування системи професійної освіти, для багатьох підприємств буде складно залучити кадри необхідної кваліфікації.

Національний банк України здійснює регулярні опитування підприємств усіх основних сфер економіки щодо їх ділових очікувань на наступні 12 місяців і факторів впливу на діяльність. За його оцінкою, у II кварталі 2023 р. респонденти прогнозували стрімке зростання обсягів виробництва товарів і послуг в Україні в наступні 12 місяців. Отже, незважаючи на руйнування і виклики, уже нині, ще під час війни, відбувається відновлення економічної діяльності, що пов'язано передусім з потребами оборонного комплексу і відбудовою країни. Цьому сприятиме підтримка міжнародних партнерів, насамперед країн ЄС, США, Великої Британії, Норвегії, Японії, Канади та ін. На початку лютого 2024 р. Європейська комісія ухвалила Ukraine Facility — нову чотирирічну програму фінансування України на 50 млрд євро, яка має забезпечити швидке відновлення й розвиток української економіки, підтримку її стратегічних секторів, пришвидшити реформи і євроінтеграцію. Але для успішної реалізації цієї програми в першу чергу потрібні кваліфіковані кадри, брак яких, за оцінкою НБУ, може стати обмежувальним чинником, вплив якого, згідно з опитуванням, дедалі посилюватиметься (табл. 6).

У звіті з опитування за I і II квартали 2023 р. підкреслюється, що найбільше посилився вплив фактора «брак кваліфікованих працівників», при-

Таблиця 6. Ділові очікування окремих груп підприємств України щодо дефіциту кваліфікованих кадрів, % до опитаних

Підприємства за ВЕД і розміром	IV квартал 2022 р.	I квартал 2023 р.	II квартал 2023 р.	Зміна (+, -)
Усі підприємства у тому числі за ВЕД:	13,8	19,4	24,5	+10,5
переробної промисловості	20,3	30,8	30,0	+9,7
будівництва	10,5	28,6	40,0	+29,5
за розміром:				
малі	11,1	18,5	21,6	+10,5
середні	12,8	17,9	23,9	+11,1
великі	17,7	22,2	28,0	+10,3

Джерело: розраховано і складено авторами за: Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2022 року. *Національний банк України*. 2022. Вип. 4 (68). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q4.pdf?v=4; Ділові очікування підприємств України. I квартал 2023 року. *Національний банк України*. 2023. Вип. 1 (69). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2023-Q1.pdf?v=4; Ділові очікування підприємств України. 2 квартал 2023 року. *Національний банк України*. 2023. Вип. 2 (70). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2023-Q2.pdf

чому для підприємств практично всіх ВЕД і регіонів. Найсильніший тиск дефіциту кадрів очікують підприємства переробної промисловості й будівництва, великі підприємства; серед регіонів вищі очікування негативного впливу цього чинника спостерігалися в західних областях, проте і в Дніпропетровській, Полтавській та Харківській областях 25 % підприємств прогнозують нестачу кваліфікованої робочої сили. При цьому підкреслимо, що такі очікування підприємства мають в умовах війни, коли підприємницька діяльність лише потроху починає відновлюватися й нарощуватися. Згідно з оцінками НБУ, у 2023 р. бізнес очікував активнішого відновлення своєї діяльності, проте більшість підприємств не планували наймати додаткових працівників. Проте, навіть за таких планів, постануть проблеми з кадровим забезпеченням виробництва. Після завершення війни, на стадії повноцінної відбудови і модернізації економіки ця проблема буде значно гострішою і сформує значні ризики для реалізації програм відновлення. Великою є імовірність **виникнення ризиків професійно-кваліфікаційної незбалансованості кількісного і якісного характеру**.

По-перше, це кількісний дефіцит робочої сили для освоєння необхідних інвестицій повоєнної відбудови. Після закінчення війни для повоєнного відновлення української економіки будуть потрібні значні обсяги інвестицій і велика кількість висококваліфікованих робітників і спеціалістів. Фахівці називають різні суми на відновлення економіки — від 400 млрд до 750 млрд дол., з часовим проміжком їх освоєння в 10 років. За останньою оцінкою ООН, Світового банку, Європейської комісії і Уряду України, на повоєнне відновлення України потрібно 423 млрд дол.²⁷, отже більше 40 млрд дол. щороку. Освоєння таких інвестицій вимагатиме значно більшої кількості робочої сили, ніж має Україна.

У 2020 р. інвестиції в українську економіку становили близько 19 млрд дол., при цьому чисельність зайнятих у національній економіці налічувала 15,9 млн осіб. Сьогодні кількість робочої сили значно скоротилася, що, безумовно, ускладнюватиме щорічне освоєння 40 млрд дол. інвестицій — за існуючої продуктивності праці економіці потрібно буде у два рази більше робочої сили, або має зрости продуктивність праці — теж у два і більше разів, що малоімовірно. Усі плани і проекти з відновлення й модернізації економіки України можуть виявитися нездійсненими через брак робочої сили.

По-друге, це дисбаланс між структурою і якістю професійної підготовки та вимогами виробництва, сформованими в системі професійної освіти компетенціями, які недостатньою мірою відповідають вимогам сучасних технологічних процесів, що використовуються нині або пла-

²⁷ Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment. February 2022 – February 2023. A. Himmelfarb (Ed.). The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. Washington, DC. March 2023. 132 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

нуються використовуватись у сфері економічної діяльності в повоєнний період. Це унеможливить залучення достатньої кількості висококваліфікованих фахівців для вдосконалення управлінської, організаційної, виробничої, логістичної діяльності підприємств, упровадження нових технологій організації бізнесу, що, у свою чергу, стримуватиме темпи відновлення, модернізації і підвищення ефективності економіки.

По-третє, це дефіцит інженерно-технічних фахівців, зумовлений руйнуванням закладів професійної освіти, згортанням системи професійно-технічної освіти і зменшенням їх підготовки у ЗВО. Такий дефіцит, як показує попередній аналіз, існував і раніше, нині ж і в майбутньому він посилиться, що може стати вагомою перешкодою на шляху повоєнного відновлення країни. Без достатньої кількості інженерно-технічних спеціалістів будуть неможливими широка технологічна модернізація виробництва, диверсифікація і структурна трансформація, підвищення ефективності підприємницького сектору і конкурентоспроможності національної економіки.

По-четверте, це посилення дисбалансу у віковій структурі робочої сили в більшості сфер економічної діяльності. Існує загроза подальшого зростання чисельності робочої сили пенсійного і передпенсійного віку, зменшення частки молоді в структурі персоналу підприємств. Це обумовлено масовим виїздом дітей і підлітків за кордон, зниженням народжуваності й більшими втратами саме молодого покоління внаслідок війни. Посилення вікової диспропорції у складі персоналу підприємств може стати суттєвою перешкодою на шляху залучення іноземних інвестицій, передових технологій і модернізації підприємств.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ, СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ І БІЗНЕСУ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Проведений аналіз виявив значні професійно-кваліфікаційні диспропорції і дисбаланси вітчизняного ринку праці як у розрізі ВЕД, так і в регіональному аспекті, які посилюються внаслідок війни і формують досить високі ризики для повоєнного відновлення і реконструкції України. Найбільшими ці ризики є для східних, північно-східних і південних регіонів України, де велись і тривають найбільш жорстокі бої, мають місце найзначніші руйнування і знелюднення територій. Тому вже сьогодні слід окреслити основні завдання для держави й бізнесу, реалізація яких буде спрямована на збереження, відтворення і залучення робочої сили і подолання професійних диспропорцій.

Завдання державної політики у сфері кадрового забезпечення економіки і подолання професійно-кваліфікаційних диспропорцій мають вирішувати такі проблеми і спрямовуватися на:

- максимальне збереження життя і здоров'я населення, розробку і впровадження комплексної системи захисту від воєнних ризиків і загроз;
 - розробку і впровадження активної демографічної і соціальної політики, спрямованої на підвищення рівня і якості життя населення України;
 - розбудову соціально-трудової сфери України на принципах концепцій гідної праці, соціального партнерства і соціальної відповідальності бізнесу;
 - розробку і реалізацію дієвої державної політики повернення зовнішніх мігрантів, які виїхали з України через війну;
 - розробку і реалізацію ефективної державної міграційної політики залучення робочої сили з інших країн;
 - відновлення і модернізацію системи професійно-технічної і вищої освіти для забезпечення якісної професійної підготовки молоді відповідно до потреб відновлення й модернізації економіки;
 - забезпечення суттєвого підвищення якості шкільної освіти і передусім розвиток STEM-освіти як пріоритетного завдання у справі технологічної модернізації;
 - розробку обґрунтованих прогнозів потреби в робочій силі для повоєнного відновлення в розрізі основних професій, удосконалення на їх основі державного замовлення на підготовку кадрів;
 - стимулювання відносин партнерства між закладами професійної освіти всіх рівнів і підприємствами у сфері підготовки кваліфікованої робочої сили відповідно до потреб повоєнної відбудови економіки.
- Завданнями системи професійної освіти у сфері формування відповідного потребам повоєнної економіки кадрового потенціалу визначено такі:
- гнучке реагування на потреби ринку праці, динамічна зміна й актуалізація напрямів підготовки і спеціальностей;
 - налагодження постійних контактів із споживачами підготовлених кадрів — роботодавцями, їх залучення до активної співпраці з удосконалення системи професійної підготовки;
 - підвищення гнучкості й варіативності навчального процесу, використання різноманітних форм, методів і строків навчання з переважною орієнтацією на запити економіки та індивідуальні потреби споживачів кваліфікованих кадрів;
 - підвищення якості підготовки кадрів шляхом упровадження інноваційних методів навчання, цифрових технологій, дотримання сучасних освітніх стандартів і об'єктивного контролю засвоєння знань;
 - посилення збалансованості й зв'язку між теоретичною і практичною підготовкою для формування сучасних компетенцій, ширше впровадження дуальної освіти;
 - забезпечення розвитку теоретичних і професійних знань, педагогічної майстерності й наукової діяльності викладацького і професорсько-педагогічного складу професійно-технічних закладів і ЗВО для забезпечення високої якості професійного навчання.

Завдання бізнесу у сфері кадрового забезпечення підприємницької діяльності полягають у такому:

- усвідомлення власної причетності й відповідальності за формування якісного кадрового складу підприємства;
- упровадження і дотримання принципів гідної праці, особливо щодо заробітної плати і трудових прав працівників;
- упровадження на підприємствах сучасних методів і практик менеджменту персоналу, орієнтованого на розвиток людського капіталу;
- партнерство з навчальними закладами системи професійно-технічної і вищої освіти у сфері підготовки кадрів, зокрема формування освітніх стандартів професійної підготовки;
- участь у розробці освітніх програм і планів з професійної підготовки і в організації практичного навчання, реалізації програми дуальної освіти;
- участь у технічній модернізації навчальної бази всієї системи освіти, особливо професійно-технічних навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

У довоєнний період на ринку праці України спостерігалися професійно-кваліфікаційні диспропорції, які мали місце: 1) на регіональному рівні — проявлялись у значному варіюванні та динаміці чисельності робочої сили по регіонах; у диспропорціях освітнього рівня робочої сили регіонів; у дисбалансі можливостей зайнятості; 2) між попитом на робочу силу та її пропозицією у професійно-кваліфікаційному розрізі — мали місце надмірна кількість фахівців з вищою освітою і брак працівників робітничих професій; існували диспропорції між кількістю працівників з технічними і нетехнічними спеціальностями; спостерігався значний дефіцит кадрів для соціальної сфери; посилилися вікові диспропорції кадрового складу підприємств; 3) у формуванні цифрових навичок працівників підприємств за видами економічної діяльності — частка підприємств, що проводили навчання персоналу в ІКТ-сфері, відрізнялася за видами економічної діяльності у три-чотири рази.

Війна ще більше посилила наявні й спричинила нові диспропорції: масштабна внутрішня і зовнішня міграція негативно позначилася на балансі між попитом і пропозицією робочої сили на локальних ринках праці; поглибилася розбіжність між кількістю вакансій і числом претендентів на робочі місця в усіх ВЕД; виникли значні відмінності в можливостях зайнятості й профнавчання в регіонах залежно від їх розташування відносно зони бойових дій; погіршилися і до того слабкі зв'язки між закладами професійно-технічної і вищої освіти та суб'єктами підприємництва.

Професійні диспропорції формують ризики кадрового забезпечення повоєнного відновлення і структурної трансформації підприємницького сектору економіки України: дефіцит робочої сили унеможливорює

освоєння необхідних інвестицій для відновлення й розвитку; труднощі із залученням достатньої кількості висококваліфікованих фахівців будуть перешкодою для вдосконалення управлінської, організаційної, виробничої, логістичної діяльності підприємств, упровадження нових моделей організації бізнесу; дефіцит інженерно-технічних фахівців створює ризики для широкої технічної модернізації виробництва на інноваційній основі; вікові диспропорції структури робочої сили перешкоджають залученню іноземних інвестицій, передових технологій і модернізації підприємств.

Розв'язання окреслених проблем потребує якнайшвидшого, не очікуючи закінчення війни, запровадження системних рішень на державному рівні в напрямі в першу чергу максимального збереження життя і здоров'я населення, розроблення і реалізації комплексної системи захисту від воєнних ризиків і загроз, формування дієвих державних політик (демографічної, соціальної, міграційної, освітньої, промислової, інноваційної), створення ефективних програм підготовки і перепідготовки кадрів у тісній співпраці з бізнесом, що дасть змогу створити сприятливі умови для структурної трансформації підприємницького сектору й відновлення економіки України в сучасних і повоєнних умовах.

Статтю підготовлено в рамках виконання науково-дослідного проекту НАН України «Механізми структурної трансформації підприємницького сектору України на засадах резильєнтного розвитку економіки» (№ державної реєстрації 0123U100206).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Bosma, N., Contentm, J., Sandersm, M., Stamm, E. (2018). Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Bus Econ.* Vol. 51. P. 483—499. <https://doi.org/10.1007/s11187-018-0012-x>
- Galindo, M.-Á., Méndez, M. (2014). Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work? *Journal of Business Research.* Vol. 67(5). P. 825—829. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2013.11.052>
- Lee, S. (2023). Entrepreneurship for all? The rise of a global “entrepreneurship for development” agenda, 1950—2021. *World Development.* Vol. 166, 106226. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106226>
- Шаповалов, В. (2016). Теоретичне дослідження категорій ринку праці. *Економіка і суспільство.* № 5. С. 122—125. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/21.pdf
- Колот, А., Герасименко, О., Шевченко, А. (2023). Нові виклики для теорії та практики людського капіталу в умовах становлення «Індустрії 4.0»: компетентнісний аспект. *Економіка та суспільство*, (53). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-8>
- Близнюк, В., Юрик, Я. (2019). Освітньо-кваліфікаційні диспропорції регіонального ринку праці України. *Економіка і прогнозування.* № 2. С. 101—119. <https://doi.org/10.15407/econforecast2019.02.099>

- Аксьонова, І. (2021). Структурно-динамічний аналіз ринку праці України: виклики сьогодення. *Економіка та суспільство*, (25). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-20>
- Близнюк, В., Яценко, Л. (2023). Проблеми розбалансованості ринку праці України. *Таврійський науковий вісник. Сер.: Економіка*, (16), 215—221. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.28>
- Новікова, О., Шамілева, Л., Хандій, О. (2023). Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 66. 2(735). 17—54. <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2023.02.017>
- Васильців, Т., Левицька, О., Рудковський, О. (2022). Структурні диспропорції і дисбаланси ринку праці областей карпатського регіону України в умовах війни: тенденції, загрози, орієнтири політики стабілізації й використання можливостей. *Економіка та суспільство*, (37). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37>

Надійшла 06.10.2023

Прорецензована 25.10.2023

Доопрацьована 10.11.2023

Підписана до друку 20.11.2023

REFERENCES

- Bosma, N., Content, J., Sanders, M., Stam, E. (2018). Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Bus. Econ.* Vol. 51. P. 483-499. <https://doi.org/10.1007/s11187-018-0012-x>
- Galindo, M.-Á., Méndez, M. (2014). Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work? *Journal of Business Research*. Vol. 67(5). P. 825-829. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2013.11.052>
- Lee, S. (2023). Entrepreneurship for all? The rise of a global “entrepreneurship for development” agenda, 1950–2021. *World Development*. Vol. 166, 106226. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106226>
- Shapovalov, V. (2016). Theoretical research of the labor market's categories. *Economy and Society*. No. 5. P. 122-125. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/21.pdf [in Ukrainian].
- Kolot, A., Herasymenko, O., Shevchenko, A. (2023). New challenges for theory and practice of human capital in the context of the emergence of “Industry 4.0”: competence aspect. *Economy and Society*, (53). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-8> [in Ukrainian].
- Blyzniuk, V., Yuryk, Ya. (2019). Educational and qualificalional disproportions of Ukraine's regional labor market. *Economy and forecasting*. No. 2. P. 101-119. <https://doi.org/10.15407/econforecast2019.02.099> [in Ukrainian].
- Aksonova, I. (2021). Structural and dynamic analysis of the labor market of Ukraine: challenges of modernity. *Economy and Society*, (25). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-20> [in Ukrainian].
- Blyzniuk, V., Yatsenko, L. (2023). Problems of the imbalance of the labor market of Ukraine. *Taurida Scientific Herald. Series: Economics*, (16), 215-221. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.28> [in Ukrainian].
- Novikova, O., Shamileva, L., Khandii, O. (2023). Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it.

Economy of Ukraine. 66. 2(735). 17-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017> [in Ukrainian].

Vasylytsiv, T., Levytska, O., Rudkovsky, O. (2022). Structural disproportions and imbalances in the labor market of oblasts of the Carpathian region of Ukraine in the conditions of war: trends, threats, orientations for stabilization policy and use of opportunities. *Economy and Society*, (37). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37> [in Ukrainian].

Received on October 6, 2023

Reviewed on October 25, 2023

Revised on November 10, 2023

Signed for printing on November 20, 2023

Valentyna Antoniuk, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Chief Research Fellow of the Department
of Regulatory Policy and Entrepreneurial Development
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2, Marii Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Iryna Pidorycheva, Dr. Sci. (Econ.),
Head of the Department of Innovative
Investment-driven Development of the Industry
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2, Marii Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Viacheslav Liashenko, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of Regulatory Policy and Entrepreneurial Development
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2, Marii Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

PROFESSIONAL AND QUALIFICATION DISPROPORTIONS IN THE LABOR MARKET AS AN OBSTACLE TO THE STRUCTURAL TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ENTREPRENEURIAL SECTOR IN CURRENT AND POST-WAR CONDITIONS

The analysis of economy's human resources revealed a number of professional and qualification disproportions and imbalances that pose threats to the structural transformation of the entrepreneurial sector and the recovery of Ukraine's economy in current and post-war conditions. In the pre-war period, they manifested themselves in: significant variations in the number and dynamics of the workforce by region; disproportions in the educational level of employees between regions; differences in employment opportunities; imbalance between the demand for workforce and its supply in terms of qualification (excessive number of specialists with higher education and shortage of workers in manual labor professions); imbalance between the number of specialists with technical and non-technical specialties; significant shortage of social sphere personnel; age disparities in enterprise staff; gaps in the formation of enterprise staff's digital skills. The war intensified the existing disproportions and caused new ones: the imbalance between demand and supply of workforce on local labor markets deepened; the discrepancy between the number of vacancies and that of job applicants in all fields of economic activity increased significantly; considerable differences in the opportunities for employment and vocational training emerged between regions depending on their location in rela-

tion to the war zone; the already weak ties between vocational-technical and higher education institutions and entrepreneurial entities deteriorated.

Professional disproportions create staffing risks to the post-war recovery and structural transformation of the entrepreneurial sector of Ukrainian economy: the shortage of highly qualified specialists will be an obstacle to the utilization of investments, improvement of managerial, organizational, production, logistics activities of enterprises, introduction of new business organization models; the shortage of engineering and technical specialists will create a risk to broad technical modernization of production on an innovative basis; age disparities in workforce structure will hinder the attraction of foreign investments, advanced technologies and modernization of enterprises. Based on research findings, the tasks of the state, vocational education system and business in the field of human resources policy for the economy and overcoming professional and qualification disproportions are outlined.

Keywords: *labor market; workforce; vocational training; entrepreneurial sector; structural transformation; imbalance; disproportions; threats of war.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.032>

УДК 330.138:303.725.2

JEL: A10, B20, D11, D24, D89, O15

В.М. ТАРАСЕВИЧ, д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри міжнародної економіки і
соціально-гуманітарних дисциплін
Український державний університет науки і технологій
вул. Лазаряна, 2, 49010, Дніпро, Україна
e-mail: viktarasevich@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6997-0166>

ДІЯЛЬНІСНА ЗНАННЄВО-ІНФОРМАЦІЙНА ТЕОРІЯ ЦІННОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНА І ЧУТТЄВО-ЕМОЦІЙНА ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ

*Розглянуто концептуальну і чуттєво-емоційну теоретичні моделі (схеми) діяль-
нісної знаннєво-інформаційної теорії цінності. Визначено її основні онтологічні,
гносеологічні, аксіологічні й праксіологічні передумови та інтервал істинності,
місце в темпоральному просторі загальної теорії цінності й фундаментальної
економічної науки. Запропоновано концептуальні будову і структуру діяльнісної
знаннєво-інформаційної теорії цінності як спеціальної теорії цінності в широко-
му сенсі, у тому числі її техніко-економічний, загальноекономічний, соціально-еко-
номічний і організаційно-економічний виміри. У чуттєво-емоційній теоретичній
моделі позначено економічну цінність чуттєво-емоційного знаннєво-інформацій-
ного продукту як образу поверхневого шару наявного реального об'єкта.*

Ключові слова: діяльність; цінність; теорія в широкому сенсі; інтервал істин-
ності; знаннєво-інформаційний продукт; загальна теорія цінності; діяльнісна
знаннєво-інформаційна теорія цінності; передумови і виміри теорії; концепту-
альна теоретична модель; чуттєво-емоційна теоретична модель.

Ц и т у в а н н я: Тарасевич, В. (2024). Діяльнісна знаннєво-інформаційна теорія цінності: концептуальна і чуттєво-емоційна теоретичні моделі. *Економіка Украї-
ни*. 67. 2(747). 32-46. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.032>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Цією статтею автор продовжує цикл публікацій з теоретичної проблематики інформаційно-цифрових ноуменів і феноменів у економіці в умовах новітньої кореляції¹. Також вона є першою в серії доробків, присвячених викладу результатів досліджень *діяльнісної знаннево-інформаційної теорії цінності* (ДЗІТЦ) або діяльнісної теорії цінності *знаннево-інформаційного продукту* (ЗІП)², яка є адекватною зазначеній кореляції та смартизації економіки³.

Отже, **мета статті** — охарактеризувати основи концептуальної і чуттєво-емоційної теоретичних моделей (схем) зазначеної теорії.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ДЗІТЦ

Як невід’ємна складова *загальної теорії цінності* (ЗТЦ) ДЗІТЦ покликана адекватно відобразити, описати й пояснити принципово важливу об’єктивно-суб’єктивну реальність — цінність знаннево-інформаційних продуктів у їх різних видах⁴. Такою є базова концептуальна ідея теорії. Зрозуміло, що на початку розробки теорії було б наївно претендувати на остаточно й верифіковані висновки, але деякі вже отримані результати доцільно оприлюднити перед науковим співтовариством, оскільки будь-яка розвинута теорія — плід співтворчості багатьох учених.

З огляду на це, важливо позначити основні передумови ДЗІТЦ, які задають її інтервал істинності, тобто темпоральний субпростір не тільки в темпоральному просторі ЗТЦ, але насамперед у такому — *фундаментальної економічної науки* (ФЕН) чи *економіко-теоретичного знання* (ЕТЗ) у взаємозв’язках з іншими науками і ненаукою, відповідними об’єктивними реаліями. Абстрагуючись від позанаукової проблематики цінності, акцентуємо увагу на принципово важливому для розробки ДЗІТЦ теоретичному вимірі її наукового і філософсько-наукового контексту. Головним чином, ідеться про постнекласичну філософію науки, науку і тип наукової раціональності (Тарасевич, 2017, с. 94—119). З урахуванням постнекласичних стандартів

¹ Більшість використаних у статті аббревіатур було вжито в попередніх публікаціях (Тарасевич, 2021, № 1; 3; 6; 10; Тарасевич, 2022, № 2; 12).

² Ціком допустимо говорити про діяльнісну теорію цінності ЗП і ЗІП (ДТЦЗІП). Ступінь тотожності, взаємозамінності й взаємодоповнюваності двох власних імен тієї самої теорії безпосередньо пов’язаний з невинновістю імен і тих аспектів однієї і тієї самої реальності, які вони (імена) іменують (позначають).

³ У ряду наукових поглядів на новітні постіндустріальні процеси гідне місце належить концепції смарт-промисловості (Вишневський, Князев, 2017; Вишневський та ін., 2019). Вона є однією з важливих гносеологічних передумов характеристики сучасної смарт-економіки, яка є невід’ємною складовою економіки в широкому сенсі й представлена сукупністю інтегрованих інноваційних людино-розмірних систем, що самоорганізуються і саморозвиваються, — знаннево-інформаційних і техніко-технологічних.

⁴ Тут і далі до спеціальних зауважень поняття «знаннево-інформаційний продукт» (ЗІП) використовується як гранична абстракція представник усіх конкретних видів і форм ЗП, ЗІП, ЗІПІ та ІП.

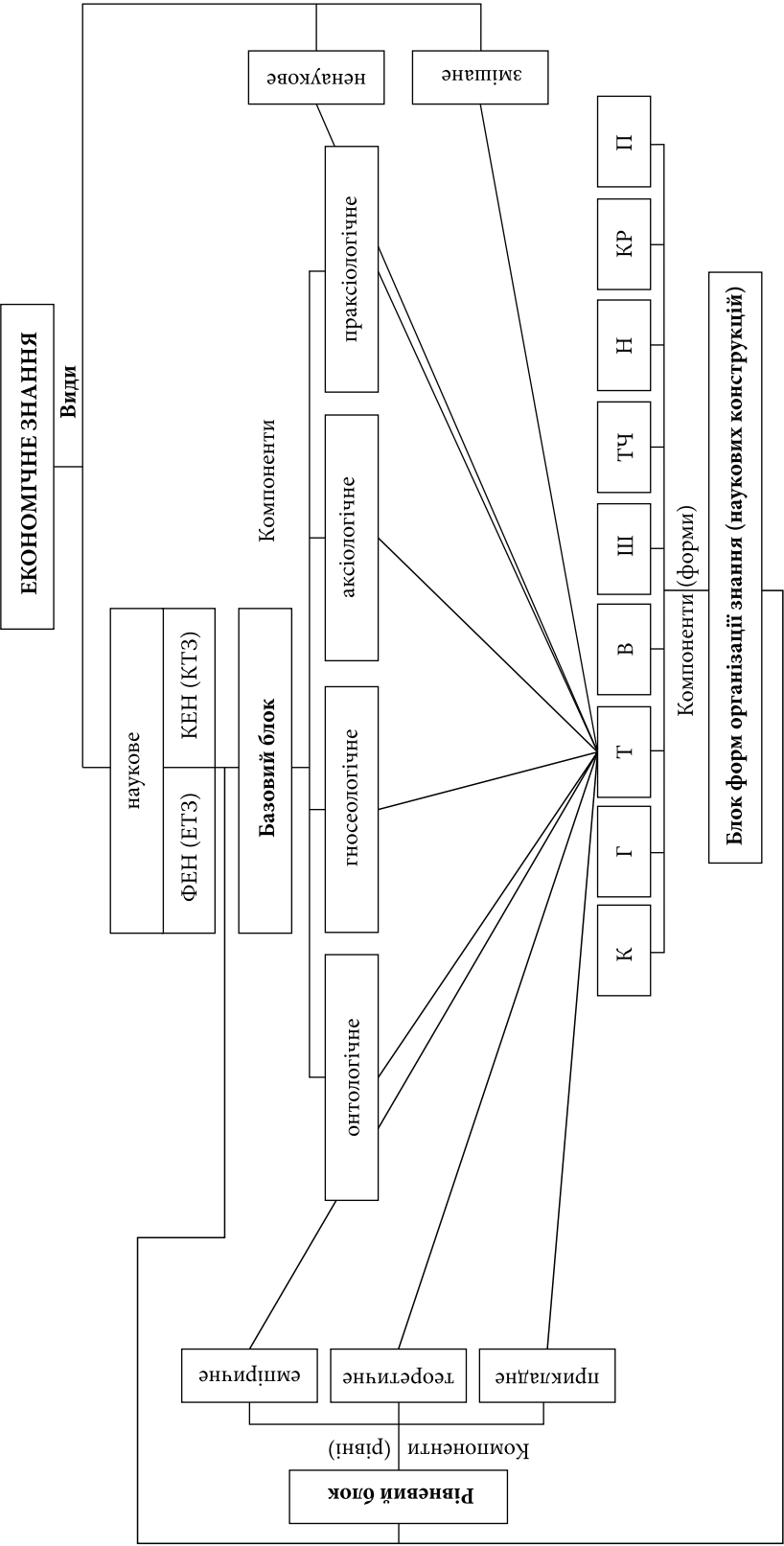

Рис. 1. Схема будови і структури економічного знання
Джерело: опис див. (Тарасевич, 2017, с. 159—167).

співвіднесеності ЕТЗ не тільки з об'єктом, що вивчається, і знанням про нього, але й з, по-перше, об'єктивним контекстом об'єкта; по-друге, економічним і неекономічним науковим знанням; по-третє, гуманістичними і соціальними цінностями; по-четверте, засобами й операціями наукової діяльності, доцільно акцентувати ті змістовні моменти будови і структури ЕТЗ (рис. 1), які є передумовними й пропедевтичними для ДЗІТЦ.

У онтологічному відношенні ДЗІТЦ має відповідати цілком певному виміру об'єктивних *ціннісних відносин* (ЦВ) в умовах новітньої знаннєво-інформаційно-цифрової та промислової кореляції у контексті глобальних універсумних процесів. У ЕТЗ цим умовам відповідає інтегративна *картина економічної реальності* (КЕР), яка, з одного боку, являє собою синергетичний синтез класичної, неокласичної та інституційної КЕР, а з іншого — є важливою складовою постнекласичної *загальнонаукової картини світу* (ЗНКС) з її підкресленим глобально-універсумним універсалізмом і синергетикою надскладної людинорозмірної системи, що самоорганізується, у складі універсуму (Тарасевич, 2017, с. 154—155; Тарасевич та ін., 2021, с. 17—38).

Важливими гносеологічними передумовами ДЗІТЦ є: 1) постнекласичні імперативи філософії науки, науки в цілому і ФЕН зокрема, а також відповідні особливості критеріїв, суб'єкта, об'єкта, предмета, умов, засобів і результатів наукової діяльності; 2) такі філософські основи науки, як критичний реалізм, антропоцентризм, триалектика, феноменологія, новітні досягнення філософії свідомості й техніки; 3) не тільки традиційні, а й новітні методологічні принципи, методи та інструменти, у тому числі мульти- і трансдисциплінарність, інтегративний метод у його різних варіантах (наприклад, варіант синтезу діяльнісного, синергетичного і ноуменально-феноменологічного підходів, який, до речі, цілком відповідає цивілізаційно-національній специфіці української економічної думки). Не можна виключати й появи відповідних нових категорій і засобів вираження наукових ідей.

У ряді аксіологічних передумов імперативним є наслідування: 1) гуманістичних і моральних цінностей, які безпосередньо впливають на ЕТЗ, у тому числі іманентних національному менталітету і універсаліям культури; 2) етосу науки й адекватних інтегративній КЕР *ідеалів і норм науковості* (ІНН). Епістеміологічною основою ІНН є пізнання як складова осягнення і особливий компонент культури і соціальності. Як ІНН опису і пояснення, поряд з традиційними, використовуються методи апроксимації та історичної реконструкції. У доказовості й обґрунтованості ІНН включаються експлікація операційної основи нових понять, виявлення зв'язків між новим і старим знанням, етична експертиза. Домінантними принципами побудови й організації наукових знань виступають співзвучні національній науці комплексність дослідницьких програм та інтегративність, а пріоритетними видами істини — кореспондентська, відносна і цільна (Тарасевич, 2017, с. 158—160).

Змістовні характеристики праксіологічних передумов є дискусійними, оскільки порівняно недавно почали активно вивчатися філософами і методологами науки. Проте очевидним є зближення позицій щодо значущості організації і технології наукових досліджень, а також практичного застосування їх результатів (Тарасевич, 2017, с. 147). Очевидно, що неперевірена належним чином теорія залишається гіпотетичною. Не вдаючись у не зовсім доречні тут подробиці повної верифікації теорії (Тарасевич, 2017, с. 168—170), підкреслимо, що для нової теорії, у тому числі ДЗІТЦ, процедура верифікації повинна супроводжувати процес побудови теорії, але завершеність зазначеної процедури навряд чи можлива без досягнення теорією достатнього рівня зрілості. Ідеться про те, що, з урахуванням трикомпонентної будови рівневого блоку ЕТЗ (рис. 1), аж ніяк недостатньо задовольнятися теорією у вузькому сенсі як єдністю взаємопов'язаних фундаментальної і часткової(их) теоретичних схем (моделей). Адекватною процедурі повноцінної верифікації є *теорія в широкому сенсі* (ТШС) — складна система синергетичного типу, єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих теоретичних схем (моделей) як її підсистем (рис. 2) (Тарасевич, 2017, с. 148—152, 167—172). Зрозуміло, це є вірним і щодо ДЗІТЦ. КТСх і ГТСх утворюють своєрідний авангард ТШС. Теоретичні схеми як ланки ланцюжка «ЧЕТСх — ЕАТСх — ФТСх — ЧТСХ (ЧТСхІ і ЧТСхІІ)» відповідають сходинкам сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, маючи на увазі наявність ряду ЧТСх, які відповідають «низхідним» шарам сутності (сутностям різних ступенів) об'єкта, що вивчається (від менш глибинного шару до більш глибинного). Теоретичні схеми як ланки ланцюжка «ФТСх — ЧТСХ (ЧТСхІ і ЧТСхІІ) — ІТСх — ПТСх — (ПТСхІ і ПТСхІІ)» відповідають сходинкам сходження від вивченого і упорядкованого абстрактного до загальноконкретного. Слід урахувати, що, по-перше, може знадобитися декілька ЧТСх, які відповідають шарам сутності об'єкта — від більш глибинного шару до менш глибинного, включаючи її поверхневі форми; по-друге, ІТСх має відповідати шуканому загальноконкретному, яке може бути науково збагаченим образом як наявного, так і майбутнього реального об'єкта (відповідно, НРО і МРО). У ПТСх загальноконкретне операціоналізується і праксіологізується, а їх невід'ємною складовою є програма практичного перетворення НРО і / або створення МРО.

Зрозуміло, вивчення конкретних об'єктів, з одного боку, має наслідувати позначених загальнонаукових детермінант, а з іншого — є неминуче сполученим з особливостями будови і структури ТШС, що описує і пояснює зазначені об'єкти. Це є вірним і щодо ДЗІТЦ. Надалі (у циклі статей) у її будові й структурі виокремимо підсистеми (моделі або схеми) і змістовні характеристики, які їй відповідають загальнонауковим детермінантам, й відрізняються від них (рис. 3).

Оскільки будь-яка теорія, у тому числі на етапі побудови, має позиціюватися у ряді форм організації наукового знання (наукових конструкцій) (див. рис. 1), остільки в процесі побудови ДЗІТЦ необхідно використовувати

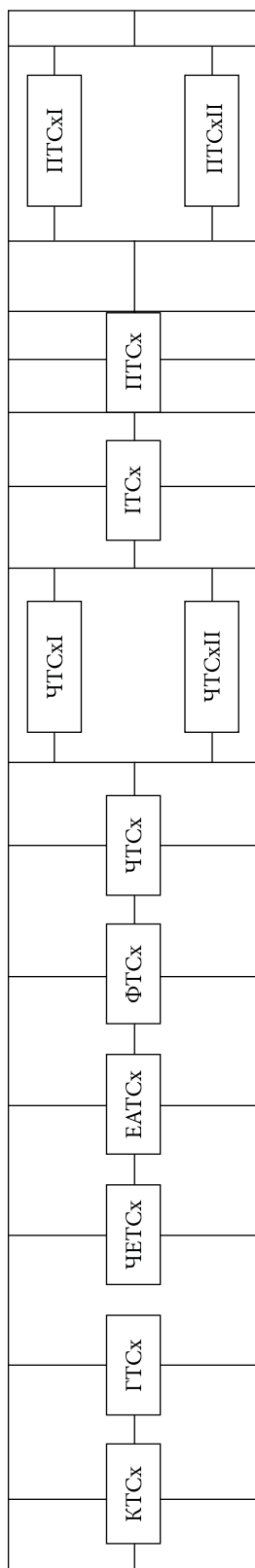

Рис. 2. Схема будови і структури теорії у широкому сенсі (загальнонауковий вимір). ТСх — теоретична схема; КТСх — концептуальна ТСх; ГТСх — гіпотетична ТСх; ЧЕТСх — чуттєво-емоційна ТСх; ЕАТСх — емпірико-абстрактна ТСх; ФТСх — фундаментальна ТСх; ЧТСх — часткова(ві) ТСх; ЧТСхІ — часткова(ві) ТСх першого виду; ЧТСхІІ — часткова(ві) ТСх другого виду; ПТСх — інтегральна ТСх; ПТСх — прикладна(ні) ТСх; ПТСхІ — прикладна(ні) ТСх першого виду; ПТСхІІ — прикладна(ні) ТСх другого виду
Джерело: побудовано автором.

накопичений потенціал *теорії трудової вартості* (ТТВ), *теорії граничної корисності* (ТГК), *теорії факторів виробництва* (ТФВ), *теорії граничної продуктивності факторів* (ТГПр), *теорії витрат* (ТВ), інших *теорій* (Т); *вчень* (В) Л. Вальраса, Т. Веблена, К. Маркса, А. Маршалла, В. Парето, М. Туган-Барановського, інших видатних мислителів; провідних наукових *шкіл* (Ш), у тому числі національних; *течій* (ТЧ) і *напрямів* (Н) економічної думки; *картин реальності* (КР) і *парадигм* (П).

Не менш важливо зрозуміти змістовну специфіку зв'язків ДЗІТЦ з компонентами і елементами ЕТЗ (на рис. 1 їх позначено тонкими лініями), водночас усвідомлюючи відому опосередкованість цих зв'язків *загальною теорією цінності* (ЗТЦ), невід'ємною складовою якої покликана стати розвинута ДЗІТЦ. Це, зокрема, означає, що вказані зв'язки повинні вивчатися корелятивно-паралельно з побудовою ДЗІТЦ і визначенням її розташування в темпоральному просторі ЗТЦ. Попереднє схематизоване позначення зазначеного розташування — необхідна передумова початку побудови (розробки) ДЗІТЦ, оскільки відомим чином його обмежує (задає межі, рамки) й цілеспрямовує. Розглянемо цей пункт докладніше.

Виходитимемо з того, що безпосереднім об'єктом ДЗІТЦ є *виробництво в широкому сенсі* (ВШС) ЗІП, а також пізнавальна діяльність у широкому сенсі, яка включає взаємопов'язані ВПД, ВПІД і СпПІД, їх відповідні атрибути і результати і здійснюється у сферах олюднення й опредметнення сучасної інформа-

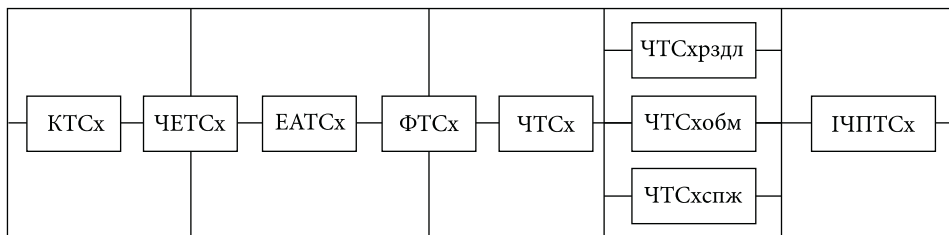

Рис. 3. Схема будови і структури ДЗІТЦ у широкому сенсі. ЧТСхрздл — часткова теоретична схема «розподіл», ЧТСхобм — часткова теоретична схема «обмін», ЧТСхспж — часткова теоретична схема «споживання», ІЧПТСх — інтегральна часткова прикладна теоретична схема

Джерело: побудовано автором.

ційно-цифрової економіки. Предметний простір ДЗІТЦ представлено ціннісними відносинами між акторами в процесі зазначених ВІС і видів діяльності щодо самого процесу та його основних результатів, насамперед ЗІП. Правда, ідеться лише про діяльнiсну знаннєво-інформаційну цінність (ДЗІЦ) ЗІП, яка охоплює лише частину системи ЦВ, а саме їх першу і другу підсистеми й елемент третьої підсистеми, що виражає відповідність між рівнем задоволення потреб за допомогою реального об'єкта і зусиллями щодо його створення (на рис. 4 це положення позначено словосполученням «ЦВ. 1,2,3 підсистеми»).

Поряд з цією суб'єкт-суб'єктною і суб'єкт-об'єктною будовою ДЗІЦ ЗІП необхідно пам'ятати про цілком визначені шари ДЗІЦ, відповідні останнім види пізнавальної діяльності та її результати. Отже, ДЗІЦ ЗІП — це об'єктивно існуючий *особливий реальний об'єкт* (ОРО), науковим образом якого має стати ДЗІЦ. Іншими словами, як результат наукової пізнавальної діяльності ДЗІЦ є складним, системним *знаннєво-інформаційним науковим продуктом* (ЗІНП). Оскільки ж ДЗІТЦ покликана відобразити, описати й пояснити ДЗІЦ ЗІП як цілісного системного ОРО, що включає поверхневий, підповерхневий, сутнісно-рівневий, цільовий шари, остільки головними підсистемами ДЗІТЦ в ідеалі повинні стати, відповідно, КТСх — як попереднє загальне інтуїтивне бачення основних змістовних характеристик і складових ДЗІТЦ, ЧЕТСх, ЕАТСх, ФТСх, ЧТСх, ІЧПТСх — як в основному завершений науковий образ ДЗІЦ ЗІП.

Оскільки на початку побудови теорії усі зазначені підсистеми є гіпотетичними за визначенням, остільки в подальшій побудові ДЗІТЦ на них поширюється статус гіпотези. Іншими словами, абдуктивна складова побудови ЧЕТСх, ЕАТСх, ФТСх, ЧТСх та ІЧПТСх покликана домінувати, і до моменту повної та успішної верифікації теорії матимемо справу з вказаними *гіпотетичними* (Г) моделями (схемами)⁵.

⁵ Ця констатація є загальнозначимою для всієї серії статей, а тому необов'язково використовувати прикметник «гіпотетичний».

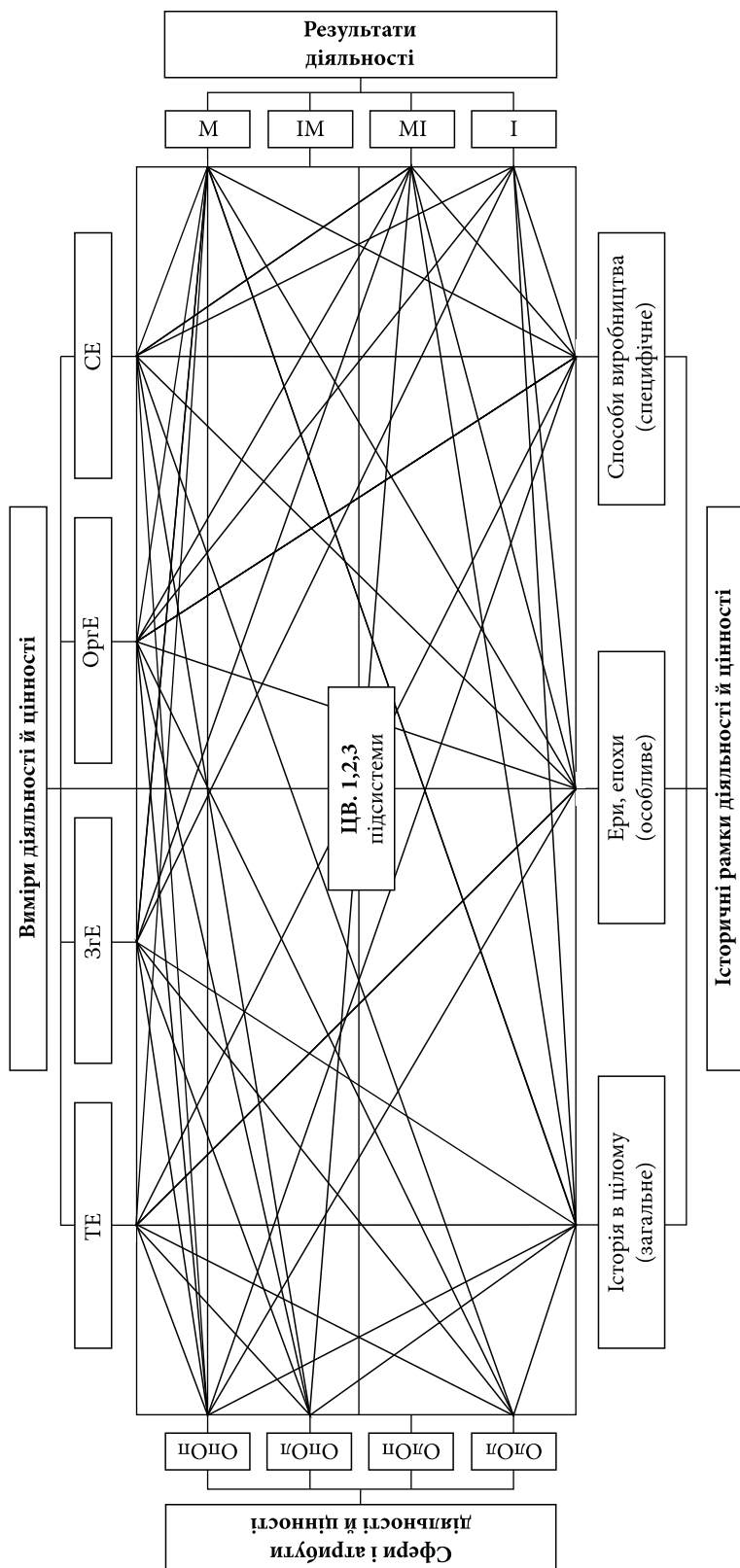

Рис. 4. Концептуальна схема та інтервал істинності ДЗІТЦ у темпоральному просторі 3ТЦ (фрагмент)
Джерело: побудовано автором.

Основними сферами існування ДЗІЦ є олюдження в олюдненні (ОлОл) і опредметнення в опредметненні (ОпОп) (саме цю обставину акцентовано на рис. 3), хоча матеріалізація ідеального продукту може відбуватись у сфері опредметнення в олюдненні, а створення *ідеального* продукту (І) — у сфері олюдження в опредметненні. Відповідно в процесі вивчення ДЗІЦ необхідно брати до уваги не тільки *матеріальний* продукт (М), що виробляється у сфері ОпОп, як у випадку ТТВ, а й *ідеальний* (І) і *матеріалізований ідеальний* (МІ) продукти, «місцем народження» яких є олюдження в олюдненні (ОлОл) і опредметнення в олюдненні (ОпОл) (на рис. 4 відповідні одне одному сфери і продукти з'єднано лініями). У ДЗІЦ відображається відомий *техніко-економічний* (ТЕ) стан процесів олюдження і опредметнення в умовах новітньої кореволюції епохи опосередкованого олюдження й пізнього капіталізму, що «дрейфує» в посткапіталістичному напрямі (на рис. 4 це положення позначено лініями між елементами ТЕ, ОлОл, ОпОп, І, М, МІ, особливе, специфічне). *Загальноекономічний* (ЗгЕ) вимір ДЗІЦ представлений не тільки техніко-економічною складовою атрибутів ВПД, ВПІД, СпПІД незалежно від історичного часу (наприклад, матеріальні засоби і предмети СпПІД), а й взаємопов'язаними корисністю й затратністю цінністю (на рис. 4 це лінії між елементами ОлОл, ОпОп, ОпОл, ЗгЕ, І, М, МІ, загальне).

Організаційно-економічний (ОргЕ) вимір ДЗІЦ відповідає ринковим, плановим і ринково-плановим формам, які характерні для епохи опосередкованого олюдження й пізнього капіталізму (на рис. 4 це лінії між елементами ОлОл, ОпОп, ОпОл, ОргЕ, І, М, МІ, особливе). У цю саму епоху суспільна форма людської діяльності, панівні типи, види і форми привласнення засобів, предметів, умов, процесу й результатів останньої детермінують *соціально-економічні* (СЕ) знаннево-інформаційні ЦВ, які мають ноуменальний статус і відображаються у відповідних ФТСх і ЧТСх (на рис. 4 це лінії між елементами ОлОл, ОпОп, ОпОл, СЕ, І, М, МІ, специфічне).

Такою є концептуальна теоретична модель (схема), основні передумови і припущення ДЗІТЦ, що окреслюють той темпоральний субпростір, у якому перебуває її шуканий істинний зміст. Зрозуміло, у процесі побудови ДЗІТЦ належить спиратися не лише на основні, а й на деякі допоміжні передумови й припущення.

ПРО ЧУТТЕВО-ЕМОЦІЙНУ ТЕОРЕТИЧНУ МОДЕЛЬ ДЗІТЦ

Оскільки ЧЕПД вважається донауковою і дотеоретичною, остільки включення в теорію *чуттєво-емоційних об'єктів* (понять) (ЧЕО) і *схем* (моделей) (ЧЕСх) як результатів ЧЕПД, на нашу думку, є необов'язковим. Звичайно, це вірно щодо тих ЧЕО і ЧЕСх, які зовсім позбавлені будь-яких теоретичних «домішок». Однак у сучасних умовах повсюдної експансії наукового теоретичного знання остання обставина є, радше, винятком з правил. У переваж-

ній більшості випадків ЧЕПД ініціюється і цілеспрямовується науковою діяльністю взагалі й ЕАПД і / або ТАПД, і / або ПрПД зокрема. Це передбачає використання в процесі ЧЕПД, а отже, і в її результатах — ЧЕО і ЧЕСх, тих емпірико-абстрактно-теоретичних, теоретико-абстрактних і теоретико-прикладних об'єктів (понять) і схем (моделей), які отримані раніше за підсумками наукової обробки інших чуттєво-емоційних та інших об'єктів.

Це вірно і щодо ДЗІТЦ. Оскільки їй передує цілий корпус досить розвинутих і зрілих СТЦ, а також деякі положення ЗТЦ, то їх емпірико-абстрактно-теоретичні, теоретико-абстрактні й теоретико-прикладні об'єкти (поняття) і схеми (моделі) необхідно використовувати в процесі її побудови, у тому числі за адекватної їй ЧЕПД і формування відповідних понять та їх зв'язків. Зрозуміло, останні неминуче набудуть нового сенсу, детермінованого новим чуттєво-емоційним «матеріалом», тобто новими предметами ЧЕПД з властивим їм донауковим, буденним, повсякденним значенням. Проте це не виключає, а передбачає теоретизацію окреслених значень з використанням понять і схем інших СТЦ. Отже, у певному сенсі, адекватна ДЗІТЦ ЧЕСх є теоретичною, а через її неперифікованість вона, за визначенням, є гіпотетичною.

З урахуванням викладеного, а також раніше отриманих теоретичних результатів (Тарасевич, 2021, с. 12—70), можна припустити, що важливими компонентами *чуттєво-емоційної теоретичної схеми* (моделі) (ЧЕТСх), що входить до ДЗІТЦ і відображає економічну цінність чуттєво-емоційних форм різних видів ЗІП як образів поверхневого шару наявного реального об'єкта, є не стільки інформація, знання, дані та ін.⁶, що лежать на поверхні й безпосередньо чуттєво сприймаються, скільки відомим чином теоретизовані ЧЕО — ЗП, ЗІП, ЗПП, ПП1, ППпр, ППМпр, ППМДпр, ППМДЦпр⁷, які утворюють *знаннєво-інформаційний ланцюг* (ЗІЛ) і розташовані послідовно від менш очевидних до більш очевидних, що чуттєво сприймаються, феноменальних, повніше представлених у практиці господарювання. Подібна теоретизація вірна і щодо компонентів першої, другої і третьої підсистем системи ЦВ. Її (теоретизації) важливим результатом є, зокрема, надання абстрактно-теоретичного статусу таким звичайним поняттям, як:

⁶ У економіко-правовому відношенні як чуттєво сприйнята інформація можуть виступати багато об'єктів *інтелектуальної власності* (ОІВ), у тому числі: 1) об'єкти авторського права (літературні письмові твори, виступи, лекції, промови, комп'ютерні програми, бази даних, твори — музичні, драматичні, образотворчого мистецтва, архітектури та ін.); 2) об'єкти патентного права (винаходи, корисні моделі, промислові зразки та ін.); 3) засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту й виробленої ними продукції (комерційні, фірмові найменування, торгові марки, бренди, географічні вказівки та ін.); 4) нетрадиційні ОІВ (наукові відкриття, компонування інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні таємниці та ін.) (Гражданский кодекс Украины. *Factor*. URL: <https://i.factor.ua/law-53/section-292/>; Амброзьяк Н. та ін., 2018).

⁷ Підкреслимо, що тут мається на увазі інтегрально-синтетичний стан зазначених продуктів.

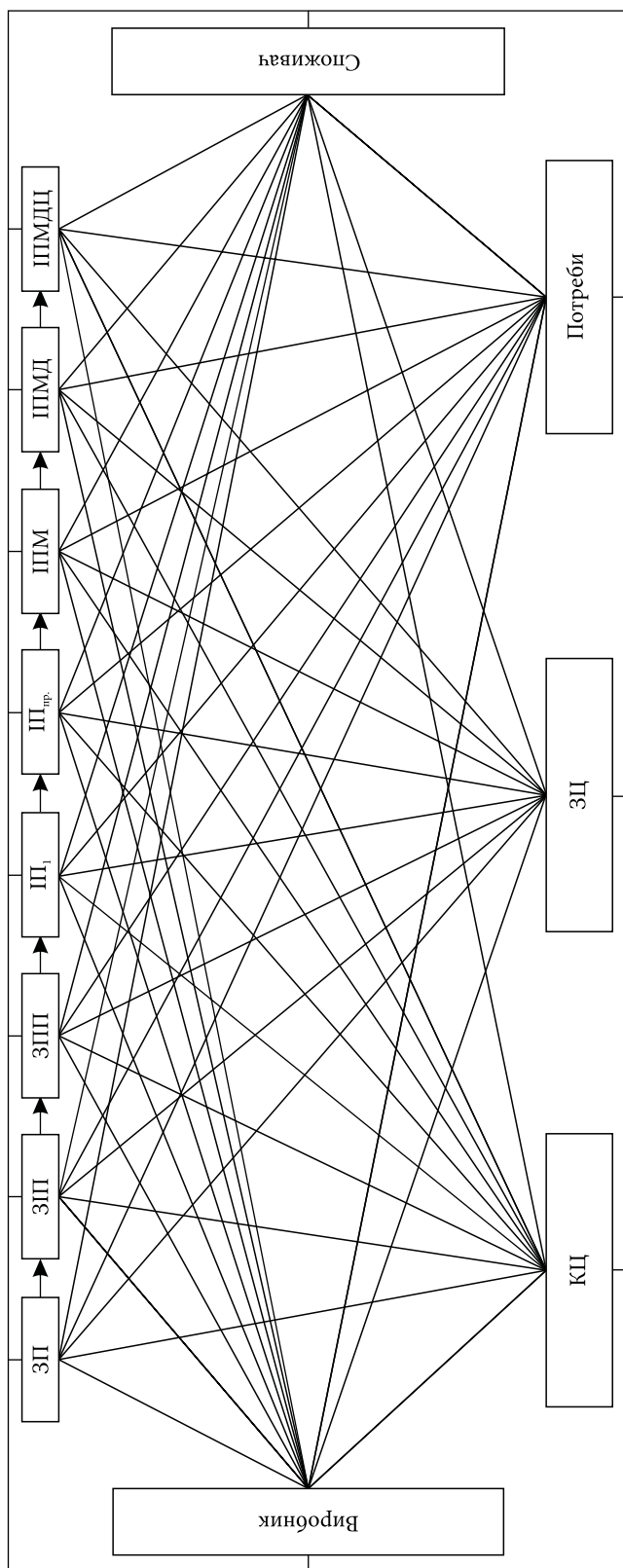

Рис. 5. Гіпотетична чуттєво-емоційна теоретична схема ДЗТЦ (фрагмент)

Джерело: побудовано автором.

1) корисні якості або властивості (споживні вартості — у категоріях ТТВ) згаданих продуктів і процесу створення цих якостей⁸; 2) витрати, зусилля (жертви), необхідні для створення зазначених якостей і здійснення самого процесу створення⁹; 3) потреби в продуктах і процесах їх створення; 4) споживач продуктів (їх корисних якостей); 5) виробник продуктів (їх конкретних корисних якостей). За результатами теоретизації першим двом поняттям надаються нові імена власні — відповідно, *кориснісна цінність* (КЦ)¹⁰ і *затратнісна цінність* (ЗЦ), а поняття три, чотири і п'ять зберігають ім'я власне з урахуванням абстрагізації сфери їх застосування. Представимо фрагмент ЧЕТСх (рис. 5), оскільки не маємо на меті її всебічне вивчення (адже вона не є власне теоретичною).

Як бачимо, зв'язки між її компонентами (на рис. 5 вони позначені лініями) численні й різноманітні, але на рівні емоційно-чуттєвого сприйняття можуть бути описані порівняно просто. Наприклад, зв'язки між компонентами «споживач», «потреби», «ІПМ», «КЦ», «виробник», «ЗЦ» позначають той очевидний факт, що споживач має певні потреби в деяких корисних для нього якостях або в кориснісній цінності ІПМ, створення якої виробником вимагає певних зусиль, витрат, жертв, тобто затратнісної цінності. Водночас і формування потреб споживача, і їх задоволення пов'язані з певними КЦ і ЗЦ. Зрештою, один і той самий актор може бути і споживачем, і виробником ІПМ. Слід визнати, що, перебуваючи в межах ЧЕТСх, практично неможливо адекватно визначити якісну специфіку, зміст, тобто значущі ноуменальні характеристики окреслених зв'язків. Для цього потрібні подальші дослідження.

ВИСНОВКИ

Таким чином, загальна характеристика концептуальної і чуттєво-емоційної теоретичних моделей (схем) ДЗІТЦ є необхідною передумовою, пролегоменами переходу до власне науково-теоретичного етапу її розробки, побудови емпірико-абстрактної й теоретичних моделей (схем). Сподіваємося звернутися до цієї проблематики в наступній статті.

⁸ У сучасній практиці господарювання основною корисною якістю ОІВ прийнято вважати дохід у його різних видах (прибуток, роялті та ін.), що приноситься споживачеві. Таким чином, акцентується продуктивне споживання ОІВ. Однак не менш важливими є ті корисні якості ОІВ, які задовольняють потреби в процесі особистого споживання.

⁹ На поверхні економічного життя зазначені витрати, зусилля чи жертви виступають у вигляді різноманітних витрат, оцінок і цін ОІВ. Так, залежно від конкретних умов і форм комерціалізації ОІВ розрізняють ціни ОІВ, що формуються при їх купівлі-продажу або ліцензуванні, корпоративних трансакціях, примусовому ліцензуванні. У свою чергу, в низці цін купівлі-продажу ОІВ виокремлюють ціни, отримані за допомогою витратного, ринкового і прибуткового методів оцінювання ОІВ. У цьому зв'язку розрізняють ціни продавця, покупця, ринку (Глушко, 2009).

¹⁰ КЦ (у категоріях ЗТЦ і ДЗІТЦ) є синонімом споживної вартості (у категоріях ТТВ) і блага (у категоріях ТГК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Тарасевич, В. (2021). Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: основи і система первинних інформаційних феноменів. *Економіка України*. 64. 1(710). 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003>
- Тарасевич, В. (2021). Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: інформаційна діяльність і система похідних інформаційних феноменів (продуктів). *Економіка України*. 64. 3(712). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.003>
- Тарасевич, В. (2021). Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: інформаційно-цифрові процеси та їх атрибути. *Економіка України*. 64. 6(715). 21-35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.06.021>
- Тарасевич, В. (2021). Сучасна кореволуція: діяльнісний зміст і діалектика пізнавальних та когнітивних систем. *Економіка України*. 64. 10(719). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.003>
- Тарасевич, В. (2022). Сучасна кореволуція: машинізована людина і / або олюднена машина. *Економіка України*. 65. 2(723). 20-36. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.020>
- Тарасевич, В. (2022). Про загальну і спеціальні теорії цінності. *Економіка України*. 65. 12(733). 13-33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.013>
- Тарасевич, В. (2017). Фундаментальная экономическая наука: универсумность содержания и развития. Моногр. Днепр, ЧМП «Экономика». 1022 с.
- Тарасевич, В., Білоцерківець, В., Завгородня, О. та ін. (2021). Цифровий вимір інноваційно-інформаційної економіки. Моногр. За ред. В. Тарасевича. Дніпро, ПМП «Економіка». 448 с.
- Вишневецький, В., Вієцька, О., Вієцький, О. та ін. (2019). Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення. Моногр. За ред. В.П. Вишневецького. НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Київ. 464 с.
- Вишневецький, В., Князев, С. (2017). Смарт-промисловість: перспективи і проблеми. *Економіка України*. 60. 7(668). 22-37.
- Тарасевич, В. (2021). Теоретическое измерение информационно-цифровых феноменов в экономике. Моногр. Днепр, ЧМП «Экономика». 108 с.
- Амброзяк, Н., Ворона, Н., Нестеренко, М., Чернышова, Н. (2018). Объекты интеллектуальной собственности: юридические основы. *Налоги & бухгалтер.* № 58. URL: <https://i.factor.ua/journals/nibu/2018/july/issue-58/>
- Глушко, Е. (2009). Особенности формирования цены на объекты интеллектуальной собственности. *Вісник Хмельницького національного університету*. Т. 2. № 6. С. 200—206.

Надійшла 06.11.2023

Прорецензована 12.11.2023

Підписана до друку 14.11.2023

REFERENCES

- Tarasevych, V. (2021). Theoretical dimension of information-digital economy: foundations and system of primary information phenomena. *Economy of Ukraine*. 64. 1(710). 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003> [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2021). Theoretical dimension of the information-digital economy: information activity and the system of the derived information phenomena (products). *Economy of Ukraine*. 64. 3(712). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.003> [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2021). Theoretical dimension of information-digital economy: information-digital processes and their attributes. *Economy of Ukraine*. 64. 6(715). 21-35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.06.021> [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2021). Modern co-revolution: activity content and dialectics of informative and cognitive systems. *Economy of Ukraine*. 64. 10(719). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.003> [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2022). Modern co-revolution: a mechanized man and/or a humanized machine. *Economy of Ukraine*. 65. 2(723). 20-36. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.020> [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2022). On general and special theories of value. *Economy of Ukraine*. 65. 12(733). 13-33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.013> [in Ukrainian].
- Tarasevich, V. (2017). Fundamental economic science: universality of content and development. Dnepr. 1022 p. [in Russian].
- Tarasevych, V., Bilotserkivets, V., Zavorodnya, O. et al. (2021). The digital dimension of the innovation and information economy. V. Tarasevych (ed.). Dnipro. 448 p. [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, V., Viyetska, O., Viyetskiy, O. et al. (2019). Smart industry: directions of development, problems and solutions. V.P. Vyshnevskiy (ed.). Kyiv. 464 p. [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, V., Knyazev, S. (2017). Smart industry: prospects and challenges. *Economy of Ukraine*. 60. 7(668). 22-37 [in Ukrainian].
- Tarasevich, V. (2021). Theoretical dimension of information and digital phenomena in economy. Dnepr. 108 p. [in Russian].
- Ambrozyak, N., Voronaya, N., Nesterenko, M., Chernyshova, N. (2018). Intellectual property objects: legal basis. *Taxes & Accounting*. No. 58. URL: <https://i.factor.ua/journals/nibu/2018/july/issue-58/> [in Russian].
- Glushko, E. (2009). Features of intellectual property objects pricing. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*. Vol. 2. No. 6. P. 200-206 [in Russian].

Received on November 6, 2023

Reviewed on November 12, 2023

Signed for printing on November 14, 2023

Viktor Tarasevych, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of International Economics
and Social Disciplines and Humanities
Ukrainian State University of Science and Technologies
2, Lazaryana St., Dnipro, 49010, Ukraine

ACTIVITY-BASED KNOWLEDGE-INFORMATION THEORY OF VALUE:
CONCEPTUAL AND SENSORIAL-EMOTIONAL THEORETICAL MODELS

The conceptual and sensorial-emotional theoretical models (schemes) of the activity-based knowledge-information theory of value (AKITV) or the activity-based theory of the knowledge-information product value are considered. The main ontological (recent co-revolution, integrative picture of economic reality), gnoseological (post-nonclassicism, critical realism, trialectic, integrative method), axiological (universals of culture, ethos of science) and praxeological (imperatives of syntagmatic revolution) prerequisites and the interval of truth for AKITV are defined, as well as its place in the temporal space of the general theory of value and fundamental economic science. Considering the dialectic of the general and the particular, the conceptual makeup and structure of AKITV as a special theory of value in a broad sense, that is, a complex synergistic-type system, a unity of interconnected and interacting theoretical schemes (models) as its subsystems, is proposed. The conceptual theoretical scheme is a kind of avant-garde in AKITV. Sensorial-emotional, empirical-abstract and fundamental theoretical schemes correspond to the descending steps in ascent from the sensorial-concrete to the utterly abstract. Fundamental, partial ("distribution", "exchange", "consumption") and integral partial-applied theoretical schemes correspond to the ascending steps in ascent from the studied and ordered abstract image of the object to the general concrete one. The immediate object of AKITV is the production of a knowledge-information product in the broad sense, as well as cognitive activity (its attributes and outcomes), which is performed in the spheres of humanization and objectification of the modern information and digital economy. The subject space of AKITV is represented by value relations between actors in the process of production in a broad sense and cognitive activity concerning the process itself and its main outcomes, primarily the knowledge-information product. The technical-economic, general economic, socio-economic and organizational-economic dimensions of AKITV are indicated. In the sensorial-emotional theoretical model, the economic value of a sensorial-emotional knowledge-information product as an image of the surface layer of an existing real object is emphasized.

Keywords: *activity; value; theory in a broad sense; truth interval; knowledge-information product; general theory of value; activity-based knowledge-information theory of value; prerequisites and dimensions of the theory; conceptual theoretical model; sensorial-emotional theoretical model.*

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATION
AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY
AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.047>

УДК 331.552

JEL: J22, J24, J28, M14, L23

Л.П. ГУК, канд. екон. наук,
старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: l_guk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0143-077X>

ПОТЕНЦІАЛ ДИСТАНЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАЙНЯТОСТІ ПІД ЧАС КРИЗ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Досліджено рушійні сили запровадження дистанційної зайнятості, її ефективність і наслідки використання в контексті підтримки соціальної безпеки. Підкреслено особливості залучення окремих форм дистанційної зайнятості, у тому числі роботи вдома, для працівників різного професійно-кваліфікаційного рівня. Визначено потенціал використання моделей зайнятості, що розвиваються на базі ІКТ, для великих, середніх і малих підприємств.

Ключові слова: дистанційна зайнятість; мобільна зайнятість на базі ІКТ; продуктивність праці; робота вдома; соціальна безпека.

Сучасні соціально-політичні виклики, що постали перед Україною, сформовано перманентними кризами нестабільності. Суспільство стурбоване падінням рівня добробуту і безпеки, економічною нерівністю, екологічними проблемами. Ринок праці був змушений активно реагувати на негативні наслідки, обумовлені обмеженнями під час пандемії COVID-19 у 2020—2021 рр., і на екстремальні зміни, пов'язані з повномасштабними війсьними діями на території України з 24 лютого 2022 р.

Ц и т у в а н н я: Гук, Л. (2024). Потенціал дистанційних моделей зайнятості під час криз нестабільності. *Економіка України*. 67. 2(747). 47-61. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.047>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Для адекватної адаптації національного ринку праці до функціонування в умовах критичної нестабільності необхідною, на нашу думку, є певна гнучкість, яка в першу чергу може бути забезпечена нестандартними моделями зайнятості. З початком пандемії і впровадженням обмежувальних заходів, пов'язаних із запобіганням її поширенню, робота з дому стала загальноприйнятим інструментом регуляторної політики у сфері зайнятості. З метою підтримки національного ринку праці було розпочато модернізацію нормативно-правових актів, зокрема, ухвалено відповідний Закон України¹. Проте на тлі запровадження воєнного стану і ведення бойових дій, які спричинили безпрецедентний тиск на українську економіку і ринок праці, актуальність реформ у сфері зайнятості й соціальної політики в Україні посилюється.

Отже, **мета статті** — дослідити рушійні сили і тенденції поширення дистанційних моделей зайнятості, проаналізувати вплив дистанційної зайнятості на продуктивність праці.

Сфера праці активно трансформується, особливо у зв'язку з цифровізацією. З'являються гнучкі дистанційні моделі зайнятості, які створюють як нові можливості, так і нові виклики. Ключовими рушійними силами розвитку дистанційної зайнятості є фактори попиту на робочу силу з боку роботодавців та її пропозиції з боку найманих працівників. Взаємодія і збалансування означених факторів можуть визначати пріоритетність обрання певних моделей зайнятості для досягнення визначених суспільно важливих цілей розвитку економіки й адаптації національного ринку праці до функціонування в умовах критичної нестабільності.

Роботодавці використовують гнучкі, зокрема дистанційні, моделі зайнятості для забезпечення ефективності економічної діяльності та економії коштів. Найбільш привабливими формами для роботодавців у таких умовах виступають більш гнучкі дистанційні й менш захищені, наприклад агентська зайнятість і аутстафінг, коли працівників виводять за штат підприємства й укладають трудові угоди як із сторонніми підрядниками, без істотних змін у характері трудових відносин, але з меншим пакетом соціального захисту. Завдяки використанню різних моделей зайнятості роботодавці мають широкий вибір важелів для створення кращих умов для обдарованих або найефективніших співробітників, пропонуючи привабливіші умови праці тим, яких вони мають більше стимулів утримувати. Упровадження інноваційних технологій приводить до звуження попиту на працівників з низькою кваліфікацією і збільшення попиту на спеціальні знання й навички висококваліфікованих працівників, здатних працювати з використанням інноваційних цифрових технологій і гнучко реагувати на запити роботодавців.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу. Закон України № 1213-IX від 04.02.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>

Пропозиція праці й обрання певних моделей зайнятості найманими працівниками обумовлюються їхніми соціально-демографічними характеристиками (віком, статтю, сімейним статусом, рівнем кваліфікації, освітою, станом здоров'я тощо). Окремі групи (молодь, жінки, мігранти, люди літнього віку, внутрішньо переміщені особи тощо) обирають дистанційні моделі зайнятості, що дозволяють більш гнучко розподіляти робочі обов'язки й збалансовувати їх з власними життєвими потребами (навчанням, сімейними справами з догляду, обмеженням життєдіяльності, що пов'язане з особливими потребами, тощо). Такі працівники, як правило, з більшою ймовірністю можуть зазнавати дискримінації з боку роботодавців, потрапляючи в пастку гнучкості нестандартних форм зайнятості. Вони мають менший доступ до підвищення кваліфікації, що, у свою чергу, може перешкоджати їхній мобільності на ринку праці й посилювати існуючі нерівності.

Таким чином, упровадження нових моделей зайнятості, зокрема дистанційної, спричинено в першу чергу потребою в гнучкості як роботодавців, так і працівників. При цьому вкрай важливо, щоб функціональна гнучкість не позначалася на рівні соціального захисту найманих працівників, а використання дистанційної зайнятості сприяло оптимізації робочого процесу в поєднанні із забезпеченням гідних умов праці (оптимальний робочий час, підвищення кваліфікації протягом життя, охорона здоров'я і безпека на робочому місці). Широке задіяння дистанційної зайнятості під час протипандемічних заходів у 2020 р. започаткувало деякі позитивні тенденції у організації робочих процесів. Активне переведення працівників на дистанційну зайнятість, яка раніше була рідкісним явищем, дозволило протистояти розповсюдженню захворюваності в період пандемії і зберегти висококваліфікованих спеціалістів підприємств і організацій з початком масштабних міграційних процесів, викликаних воєнними діями на території України. Потенціал цифровізації і нових форм зайнятості, що розвиваються на базі ІКТ, надає можливості нівелювати соціальні ризики і створити безпечні робочі місця під час криз нестабільності.

Очевидно, що різні сфери економічної діяльності мають неоднаковий потенціал розвитку дистанційних моделей зайнятості. Сфера комп'ютерного програмування, консультування і пов'язана з ними діяльність ІТ-сектору вирізняються найбільшим потенціалом для використання дистанційної зайнятості, оскільки завдання в цій сфері часто мають цифровий характер і потребують лише надійного підключення до Інтернету. У галузях економічної діяльності, пов'язаних з маркетинговою і рекламною діяльністю, науковими дослідженнями і розробками, бухгалтерією і фінансами також широко впроваджується дистанційна робота завдяки використанню цифрових інструментів і платформ для забезпечення безперервності робочого процесу. Сфера охорони здоров'я теж починає використовувати потенційні можливості дистанційної зайнятості, головним чином, завдяки поширенню послуг телемедицини і оцифруванню медичних записів. Навіть такі сфери, як освіта, організація екскурсій і подорожей, залучають

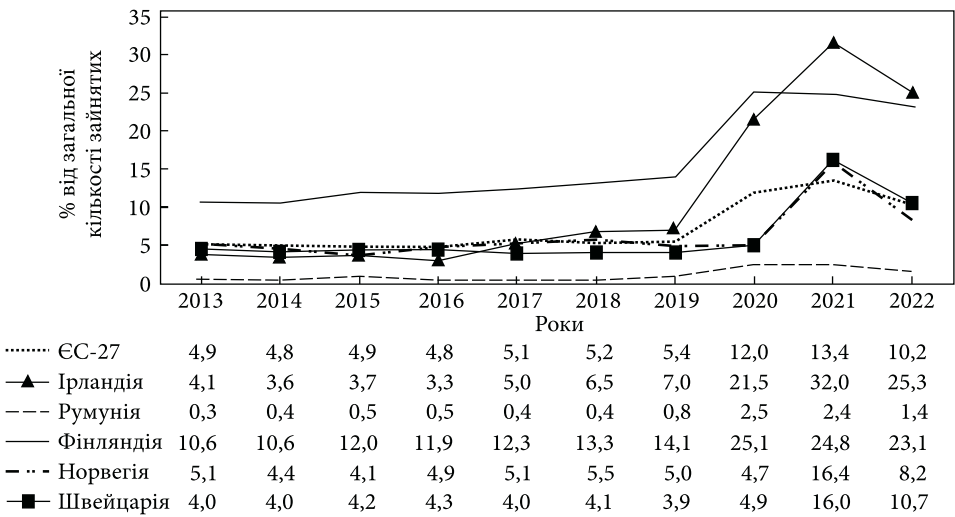

Рис. 1. Динаміка частки зайнятих осіб, які зазвичай працювали вдома, в окремих країнах Європи у 2013—2022 рр., % від загальної кількості зайнятих
Джерело: eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>

інструменти віртуальної реальності, що дозволило їм працювати ефективно і незалежно від місця розташування.

Зайнятість на основі ІКТ може бути мобільною, домашньою або офісною, хоча ці категорії здатні й перетинатися. Потенціал дистанційної зайнятості пов'язаний з можливістю виконання посадових обов'язків не на робочому місці в офісі й залежить від професії і контексту роботи. Існують професії і завдання, де дистанційна робота не є практичною або можливою. Тому працівників можна умовно, відповідно до їхніх посадових обов'язків і робочих функцій, поділити на такі групи:

- ті, хто можуть працювати тільки на конкретному робочому місці й ніколи не працюють віддалено;
- ті, хто інколи працюють поза робочим місцем, а інколи в офісі;
- ті, хто зазвичай працюють повністю дистанційно поза робочим місцем.

Диверсифікація можливостей у період цифровізації створила передумови для розвитку різних форм дистанційної зайнятості (Гук, 2021). Дистанційну роботу з використанням ІКТ, що виконується не з офісу компанії (ICT-based mobile work), часто також визначають як телезайнятість (telework), мобільна зайнятість (mobile work), робота вдома (homeworking).

Під час кризи COVID-19 значна частина зайнятих зіткнулась із зміною моделей соціально-трудових відносин і переходом до роботи вдома. До 2020 р. темпи зростання дистанційної зайнятості були повільними. Обмежувальні карантинні заходи, запроваджені для протидії поширенню захворюваності під час пандемії, привели до різкого збільшення у 2020—2021 рр. частки зайнятих, що працюють з дому. Зняття каран-

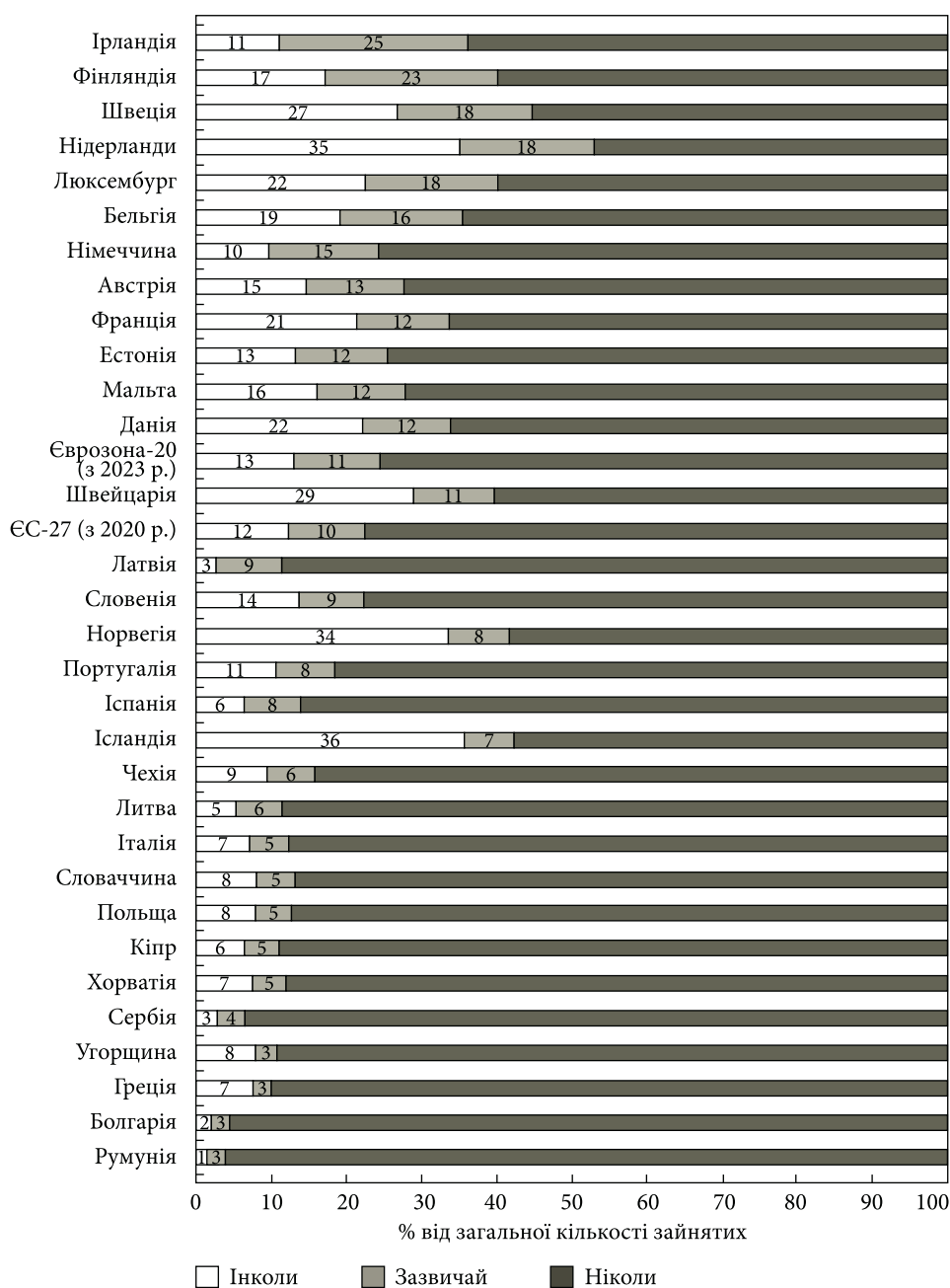

Рис. 2. Частка зайнятих осіб, які працювали вдома, у країнах ЄС у 2022 р., % від загальної кількості зайнятих

Джерело: побудовано автором за: *eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ehomp__custom_7831662/default/table?lang=en

тинних обмежень відзначилося зменшенням у 2022 р. кількості дистанційних працівників, але показник частки зайнятих, що працюють з дому, не повернувся до допандемічного рівня (рис. 1).

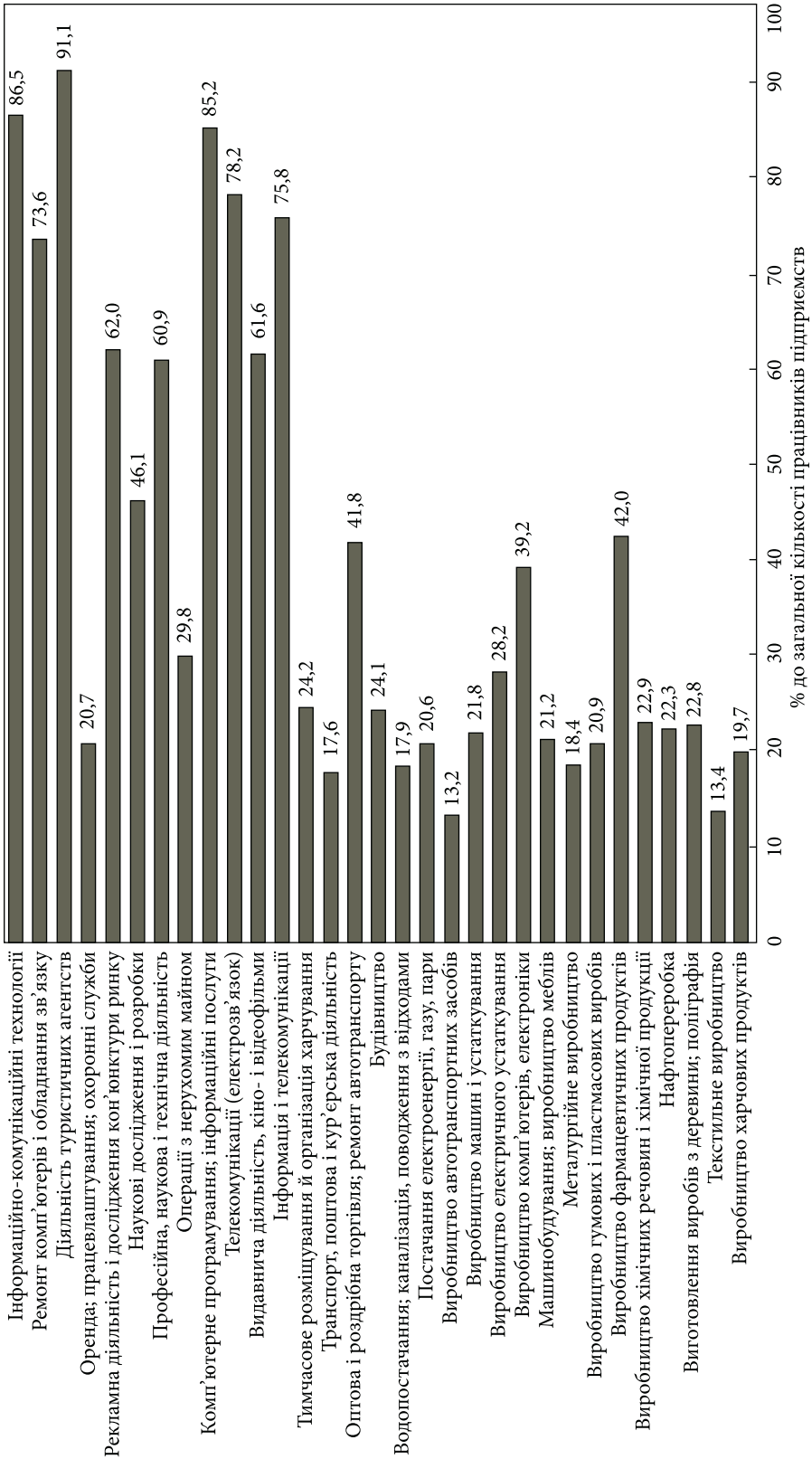

Рис. 3. Частка зайнятих працівників, які мають доступ до Інтернету, за видами економічної діяльності в Україні у 2021 р., % до загальної кількості працівників підприємств
Джерело: побудовано автором за: *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

У 2019 р. в країнах ЄС приблизно одна особа з 20 зайнятих (або 5,5 %) віком 15—64 роки зазвичай працювала з дому. Вплив кризи COVID-19 був очевидним, оскільки у 2020 р. частка таких зайнятих зросла більше ніж удвічі — до 12 % (+6,5 в. п.). Меншою мірою спостерігалось подальше зростання частки зайнятих, які зазвичай працюють удома: у 2021 р. вона сягнула 13,4 % (+1,4 в. п.), проте у 2022-му — зменшилася до 10,2 % (–3,2 в. п.), але не повернулася до допандемічних значень. Найбільш швидкою відповіддю на кризу пандемії була реакція Ірландії, де частка зайнятих удома зросла більше ніж утричі: з 7,0 % у 2019 р. до 25,3 % у 2022 р. У Фінляндії показники зайнятості вдома є традиційно високими, а починаючи з 2020 р. майже чверть співробітників зазвичай працюють удома, а в Стокгольмі, столичному регіоні Швеції, двоє з кожних п'яти зайнятих (або 40,5 %) зазвичай працювали вдома. Найнижчими відповідні показники були в Румунії: там вони зросли з 0,8 % у 2019-му всього до 1,4 % у 2022 р.

Дистанційна робота, яка в альтернативному варіанті може здійснюватися на робочому місці на підприємстві чи в організації, передбачає виконання посадових обов'язків і робочих завдань за допомогою цифрових технологій. Доступ до дистанційної зайнятості в Європі є нерівномірним, можливості працювати з дому різняться по країнах ЄС (рис. 2). У 2022 р. для 13 країн ЄС частка зайнятих, які зазвичай працювали віддалено, була вищою за середньоєвропейські значення, а для 18 країн — нижчою. Найбільш поширеною дистанційна зайнятість була в Ірландії, Фінляндії, Швеції і країнах Бенілюксу. Меншою мірою ця форма зайнятості використовувалася в Румунії, Болгарії і Греції.

Державна служба статистики України не надає інформації щодо дистанційної або мобільної зайнятості на основі ІКТ, але наголошує, що у 2019 р. 28,4 %, а у 2021 р. 28,0 % працівників підприємств використовували комп'ютери з доступом до Інтернету. Для порівняння: серед європейських країн тільки Албанія, одна з нинішніх країн — кандидатів на вступ до ЄС, мала порівнянні з українськими показники (29,2 %) використання працівниками комп'ютерів та Інтернету. У 27 країнах ЄС у 2019 р. цей показник у середньому становив 54 %, а у 2022 р. — 60,2 %, тобто більше половини зайнятих працівників на підприємствах Європейського Союзу використовували комп'ютери з доступом до Інтернету².

На українських підприємствах кількість зайнятих працівників, які мають доступ до Інтернету, значно розрізнялася за видами економічної діяльності (рис. 3). Частка працівників, які використовують комп'ютери та Інтернет, є високою (60—90 %) серед туристичних агентств, підприємств, що займаються рекламною діяльністю і дослідженням кон'юнктури ринку, а також підприємств сфери інформаційно-комунікаційних технологій. Мінімальним (до 25 %) цей показник був у переробній промисло-

² *eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_ci_cm_ps/default/table?lang=en (дата звернення: 26.10.2023).

вості, на підприємствах з постачання електроенергії, газу й водопостачання, у сфері транспорту і будівництва.

Працівники, які мають доступ до Інтернету, потенційно можуть виконувати свої обов'язки дистанційно. Вплив дистанційної зайнятості на працівників, які використовують цю модель соціально-трудових відносин, неоднорідний для працівників різного професійно-кваліфікаційного рівня. Підвищена гнучкість, як правило, є непропорційно вигідною висококваліфікованим працівникам, чийі робочі місця організовано на основі цифрових технологій і глобального інформаційного простору, який формує постіндустріальне інформаційне суспільство. Водночас низькокваліфіковані працівники і ті, хто виконують роботу, що вимагає особистого контакту, не мають альтернатив стандартному для індустріального суспільства робочому місцю.

Для національної економіки основними загрозами залишаються збереження високого рівня попиту на низькокваліфіковану робочу силу та існування неформального сегмента зайнятості, що потенційно є підґрунтям для надмірної диференціації в оплаті праці й здатне призвести до поглиблення розшарування населення за рівнем доходів (Близнюк, Гук, 2020). Проте високий освітній потенціал української робочої сили, наявність якого відзначається в міжнародних рейтингах³, слугує тим фундаментом, на якому можна створювати інноваційні робочі місця на основі цифрових технологій. В Україні більший ресурсний потенціал для оснащення новими технологіями мають великі й середні підприємства, а інтенсивніше використовують інформаційні технології малі та середні компанії. Певні відмінності щодо доступу до Інтернету для великих, середніх і малих підприємств представлено в табл.

У досліджуваних роках частка великих і середніх підприємств України, які мали доступ до Інтернету, становила понад 90 %, для малих підприємств цей показник був нижчим приблизно на 10 в. п. Кількість же зайнятих працівників, які використовували комп'ютери з доступом до Інтернету, на малих підприємствах була найбільшою: у 2021 р. їх частка становила 39,2 %. На середніх підприємствах до роботи, що передбачає доступ до глобальної мережі, було залучено третину працівників. Частка працівників, які мали доступ до Інтернету, була найнижчою на великих підприємствах — близько 23 %. Отже, виходячи з оптимального поєднання можливостей оснащення новими технологіями і ефективності їх використання, запровадження в Україні соціально-трудових відносин, що розвиваються на базі ІКТ, зокрема різних моделей дистанційної зайнятості, максимально активно відбуватиметься на середніх підприємствах.

³ IMD World Digital Competitiveness Ranking (2021). IMD World Competitiveness Center. URL: <https://investchile.gob.cl/wp-content/uploads/2022/03/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2021.pdf>

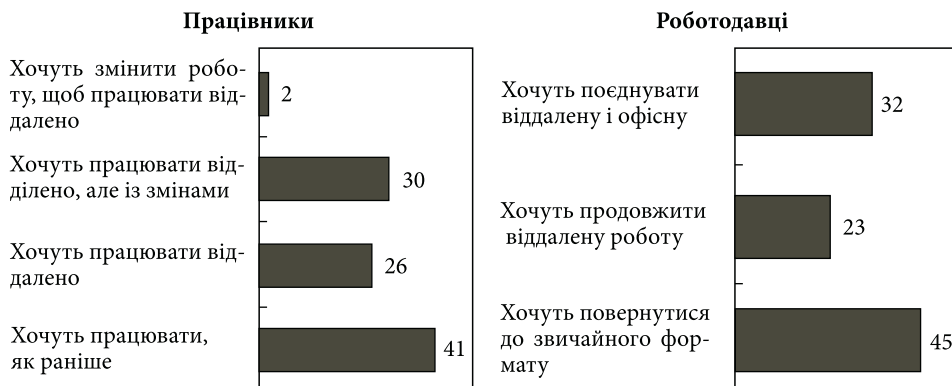

Рис. 4. Розподіл відповідей працівників і роботодавців на запитання щодо перспективної форми зайнятості, %

Джерело: побудовано автором за результатами опитування OLX, серпень 2020 р.
 URL: <https://blog.olx.ua/25181/58-pracivnikov-ne-proti-prodovzhuvati-pracuyuvati-viddaleno-rezultati-opituvannya/>

Розподіл працівників з доступом до Інтернету за категоріями підприємств у 2019 і 2021 рр.

Категорія підприємств за кількістю зайнятих	Кількість підприємств з доступом до Інтернету, % до загальної кількості підприємств		Кількість працівників з доступом до Інтернету, % до загальної кількості працівників підприємств	
	2019	2021	2019	2021
Мале (до 50 осіб)	84,4	84,5	38,9	39,2
Середнє (до 250 осіб)	93,0	93,8	32,4	32,6
Велике (понад 250 осіб)	94,8	94,5	23,0	22,6
Р а з о м	86,4	86,6	28,4	28,0

Джерело: складено автором за: Економічна статистика / Економічна діяльність / Інформаційне суспільство / Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Відсутність в Україні статистичної інформації щодо дистанційної або мобільної зайнятості на основі ІКТ не дозволяє робити статистично чіткі міждержавні порівняння. Тому для аналітичної оцінки поширення цієї форми зайнятості доцільно використовувати соціологічні дослідження й опитування. Так, за даними опитування щодо форми зайнятості під час пандемії 2020 р., з’ясовано, що 54 % роботодавців перевели своїх працівників на дистанційну форму роботи або частково дистанційну зайнятість і лише 18 % працівників повернулися до звичних робочих місць під час адаптивного карантину. Більшість роботодавців і найманих

працівників позитивно оцінювали роботу поза офісом і виявили намір працювати дистанційно в майбутньому⁴ (рис. 4).

Згідно з результатами опитування, проведеного у 2020 р. в Україні, 23 % роботодавців хотіли, щоб співробітники їх компаній і надалі працювали дистанційно, 32 % — вважали доцільним поєднання дистанційної та офісної роботи, 45 % — мали намір повернутися до стандартного офісного формату організації праці. Загалом реорганізація умов праці й упровадження дистанційної зайнятості були позитивно сприйняті працівниками. Більше половини опитаних висловили бажання й надалі працювати дистанційно. Причому 26 % готові працювати дистанційно, не змінюючи місця роботи, 30 % — готові до дистанційної зайнятості після внесення певних коректив, а 2 % навіть хотіли змінити місце роботи, щоб постійно працювати дистанційно⁵.

Найбільшим плюсом у дистанційній роботі власники бізнесу назвали зменшення витрат на оренду офісу та його утримання (53 %). Крім того, чимала кількість опитаних (31 %) зазначила, що їм сподобався новий формат роботи; ще 19 % респондентів оцінили переваги наймання працівників з інших міст для дистанційної роботи, і тільки 17 % відзначили більшу ефективність праці поза офісним форматом⁶. Сучасні роботодавці не мають інструментів для вимірювання ефективності роботи в нових форматах дистанційної зайнятості та інколи стереотипно покладаються на присутність у офісі як на показник продуктивності або індикатор індивідуального успіху на робочому місці. Між присутністю і продуктивністю немає тотожності. Підвищення продуктивності праці при використанні дистанційних форм зайнятості може забезпечуватися здатністю віддалених працівників розподіляти робоче навантаження найбільш оптимальним способом відповідно до своїх потреб. Виявлення зв'язку між дистанційною зайнятістю і продуктивністю залишається на сьогодні актуальним питанням, що розглядається економістами в усьому світі.

Так, експерти університету Кейо (Токіо) дослідили механізми, що лежать у основі впливу дистанційної роботи на продуктивність праці в Японії. Їхнє дослідження показало, що співробітники, які працювали в дистанційному форматі, повідомили про вищу продуктивність праці (на основі їхнього річного доходу за відпрацьовану годину) і загалом більшу задоволеність життям. Дослідження пояснює, що дистанційна робота є ефективнішою для підвищення продуктивності праці тих працівників, чия поїздка з дому на роботу триває понад 1 год., або тих, хто їдуть на роботу потягами чи автобусами, які зазвичай переповнені в години пік.

⁴ Мельницька Ю. 58% робітників не проти продовжувати працювати віддалено: результати опитування. OLX. 2020. 03 вер. URL: <https://blog.olx.ua/25181/58-pracivnikiv-ne-proti-prodovzhuvati-pracyuvati-viddaleno-rezultati-opituvannya/> (дата звернення: 26.10.2023).

⁵ Там само.

⁶ Там само.

При цьому одним з можливих недоліків дистанційної зайнятості може бути те, що час, проведений за роботою вдома, не настільки помітний і може поставити під загрозу просування по службі або можливості навчання. Крім того, інтенсивніша робота вдома принесла проблеми з поєднанням домашнього життя і професійних обов'язків (Kazekami, 2020).

Німецькі економісти (Rupietta, Beckmann, 2018) виявили, що співробітники, які мають можливість працювати вдома, використовують високу автономію в плануванні й організації своєї роботи, тому вважається, що вони мають вищу внутрішню мотивацію. Представлено теоретичну модель, яка аналізує, чи впливає внутрішня мотивація під час дистанційної роботи на зусилля співробітників. У дослідженні показано, що робота вдома дійсно підвищує внутрішню мотивацію, тобто робочі зусилля працівників, що підтвердили й емпіричні результати.

Американські економісти-дослідники вивчали вплив дистанційної зайнятості на продуктивність праці й оцінювали, наскільки продуктивними є працівники, які обирають віддалену роботу. Оцінка була зроблена на основі спостережень за роботою кол-центрів фірми із списку Fortune 500 США в період з січня 2019-го по жовтень 2021 р. До пандемії COVID-19 віддалені працівники відповідали на 12 % менше дзвінків за годину, ніж працівники, які працювали в офісі. Коли ж кол-центри закрилися через пандемію COVID-19, продуктивність працівників, переведених з офісного робочого місця на дистанційну роботу, знизилася на 4 % порівняно з ефективністю працівників, які й до цього працювали віддалено. Це вказує на те, що третина початкового розриву в продуктивності праці була пов'язана з негативним ефектом переходу на дистанційну зайнятість. Проте 8 %-вий розрив у продуктивності зберігся, що вказує на те, що більша його частина була спричинена так званим «негативним добором» працівників для дистанційної роботи (Emanuel, Harrington, 2023). Однак джерело нижчої продуктивності праці тих, хто від самого початку були найняті для дистанційної роботи, залишається неясним. Працівники можуть мати проблеми з низькою мотивацією і самоконтролем поза офісом, особливо в умовах відносно скромної стимулюючої оплати. Цілком можливо, що специфіка роботи кол-центрів є такою, що віддалена робота знижує продуктивність, і будь-який працівник буде менш продуктивним удома. Дослідження впливу дистанційної роботи на продуктивність працівників та їхній добір у інших контекстах допомогло б пояснити нечасте застосування віддаленої роботи в минулому і прогнозувати її поширеність у майбутньому.

Згідно з результатами іншого опитування добровільних дистанційних працівників у США (Golden, Gajendran, 2019), вплив на ефективність роботи варіювався від ледь сприятливого до загального позитивного. Варіативність була зумовлена типом роботи, необхідною взаємозалежністю і соціальною підтримкою. Американські дослідники запропонували теоретичну основу, яка базується на двох характеристиках, прямо пов'язаних з

досвідом і знаннями (складність роботи й вирішення проблем), і двох соціальних характеристиках (взаємозалежність і соціальна підтримка), які виявляють помірний ступінь зв'язку дистанційної зайнятості й ефективності роботи. Результати цього дослідження не підтвердили жодного негативного зв'язку між обсягом дистанційної зайнятості й ефективністю праці, незалежно від виду роботи, що виконували опитані респонденти.

Ефективність дистанційної зайнятості також була підтверджена результатами опитування, проведеного в грудні 2022-го — січні 2023 р. в Україні за сприяння Програми USAID «РАДА: наступне покоління» і Вестмінстерської фундації за демократію Комітетом Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Опитування українських працівників і роботодавців здійснювалося з використанням методики постзаконодавчого контролю щодо практики застосування положень відповідного Закону України⁷. В опитуванні в цілому взяли участь понад 66,5 тис. осіб, з яких 65 372 особи — працівники і 1274 особи — роботодавці. За даними соціологічних досліджень агентств з працевлаштування, близько 32 % українців працюють дистанційно, віддаючи перевагу гнучкому графіку виконання завдань, економії часу, проведеного в дорозі на роботу, балансу між роботою й особистим життям. При цьому здійснений Комітетом аналіз практики застосування згаданого Закону свідчить, що ефективність роботи найманих працівників у дистанційному форматі не знизилася, а подекуди є вищою, ніж у період їхньої довоєнної роботи в офісі⁸.

Опитування щодо дистанційної роботи, проведене у 2021 р. Глобальним форумом ОЕСР з продуктивності, також показало, що досвід роботодавців і працівників у переважній більшості був позитивним: близько 63 % керівників і 74 % працівників у цілому прихильно оцінили свій досвід дистанційної роботи з точки зору, відповідно, продуктивності компанії і суб'єктивного благополуччя працівника. При цьому лише близько 12 % працівників і 15 % менеджерів повідомили про негативний досвід під час кризи (Crisciuolo, Gal, Leidecker et al., 2021).

Результати соціологічних опитувань і економічних досліджень надають інформацію для переосмислення стандарту соціально-трудових відносин, сформованих у епоху індустріального суспільства. Використання цифрових технологій і широке впровадження дистанційних моделей зайнятості потребують перегляду підходів до врегулювання соціально-трудових відносин між роботодавцями і найманими працівниками. З урахуванням особливостей дистанційної зайнятості, пов'язаних з режимом праці й

⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу. Закон України № 1213-IX від 04.02.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>

⁸ Верховна Рада України змінює ландшафт трудових відносин в Україні в умовах глобальних викликів. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. 2023. 15 бер. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234185.html

відпочинку, організацією трудового процесу, актуальним, на нашу думку, є розширення інструментів організаційно-правового регулювання інтересів сторони трудових відносин. Так, наприклад, збереженню й розвитку трудового потенціалу може сприяти перехід від укладення окремих трудових договорів про дистанційну або надомну роботу до розуміння, що дистанційна зайнятість, робота з дому, її гнучкий режим як певні істотні умови можуть визначатися в трудовому договорі між працівником і роботодавцем відповідно до можливостей (які, утім, залежать від професії і контексту роботи) виконання посадових обов'язків не на робочому місці в офісі. Загальна позитивна оцінка дистанційної зайнятості, яку демонструють проведені опитування й дослідження, може допомогти змінити соціальні стереотипи щодо цієї форми зайнятості й більшому соціальному сприйняттю цієї практики в майбутньому.

ВИСНОВКИ

Сьогодні дистанційна зайнятість — найактивніший тренд на ринку праці. Рушійними силами, що активізували впровадження різних форм дистанційної зайнятості в усьому світі, стали обмежувальні заходи в період пандемії. Для України ж дистанційний режим роботи створив також можливості підприємствам і організаціям зберегти висококваліфікованих спеціалістів з початком масштабних міграційних процесів, викликаних воєнними діями на її території.

Частка дистанційної зайнятості, зокрема робота з дому, постійно зростає, тому важливо враховувати її вплив на сферу праці. Ця форма зайнятості може посилити нерівність, створюючи новий розрив між працівниками, адже ті, хто дістали можливість працювати з дому, як правило, уже займали кращі позиції на ринку праці. Дистанційна робота сприяє не тільки поліпшенню балансу між роботою й особистим життям, але і зростанню продуктивності праці, що з часом може забезпечити вищий рівень заробітної плати і покращення добробуту. На відміну від тих категорій зайнятих, які можуть виконувати основну частину своїх робочих завдань з дому, є працівники, функціональні обов'язки яких пов'язані з роботою з клієнтами або необхідністю знаходитися на робочому місці. Умови праці й особливості виробничого процесу, до якого залучено таких працівників, не передбачають дистанційної роботи, і вони, як правило, отримують нижчу заробітну плату, отже, мають нижчий рівень соціальної безпеки.

Незважаючи на зростаючу популярність дистанційної зайнятості, її вплив на ефективність праці залишається предметом дебатів. Крім того, емпіричні дані соціологічних опитувань і оцінки економістів, які могли б вирішити цю проблему, є рідкісними й суперечливими. Результати опитувань продемонстрували, що для віддалено працюючого персоналу, який виконував просту некваліфіковану роботу (зокрема, у кол-центрах), зв'язок дистанційної зайнятості й продуктивності праці був негативним.

Для працівників, які виконували складну роботу й мали низький рівень взаємозалежності, а також для тих, у кого робота характеризується низьким рівнем соціальної підтримки, зв'язок дистанційної зайнятості з продуктивністю праці був позитивним. З-поміж усіх розглянутих випадків дистанційної зайнятості серед висококваліфікованих працівників ступінь зв'язку цієї форми зайнятості з продуктивністю праці варіювався від помірно хорошого до позитивного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гук, Л. (2021). Стандартні та нові форми зайнятості: диверсифікація можливостей в умовах цифровізації та глобалізації. *Бізнес Інформ*. № 1. С. 224—231. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-224-231>
- Близнюк, В., Гук, Л. (2020). Потенціал зміни трендів на ринку праці: регіональні аспекти. *Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво*. № 4(115). С. 112—119. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-20>
- Kazekami, S. (2020). Mechanisms to improve labor productivity by performing telework. *Telecommunications Policy*. Vol. 44. Iss. 2, 101868. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2019.101868>
- Rupietta, K., Beckmann, M. (2018). Working from Home. *Schmalenbach Business Review*. Vol. 70, Iss. 1. P. 25—55. <https://doi.org/10.1007/s41464-017-0043-x>
- Emanuel, N., Harrington, E. (2023). Working Remotely? Selection, Treatment, and the Market for Remote Work. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. No. 1061. May. 97 p. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4466130>
- Golden, T., Gajendran, R. (2019). Unpacking the Role of a Telecommuter's Job in Their Performance: Examining Job Complexity, Problem Solving, Interdependence, and Social Support. *Journal of Business and Psychology*. 34. 55—69. <https://doi.org/10.1007/s10869-018-9530-4>
- Criscuolo, C., Gal, P., Leidecker, T. et al. (2021). The role of telework for productivity during and post-Covid-19: Results from an OECD survey among managers and workers. *OECD Productivity Working Papers*. No. 31. 67 p. <https://doi.org/10.1787/7fe47de2-en>

Надійшла 30.10.2023

Прорецензована 13.11.2023

Доопрацьована 20.11.2023

Підписана до друку 29.11.2023

REFERENCES

- Huk, L. (2021). Standard and New Forms of Employment: Diversification of Opportunities in the Context of Digitalization and Globalization. *Business Inform*. No. 1. P. 224-231. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-224-231> [in Ukrainian].
- Blyzniuk, V., Huk, L. (2020). Potential of change in the labor market trends: regional aspects. *State and regions. Series: Economics and Business*. No. 4(115). P. 112-119. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-20> [in Ukrainian].
- Kazekami, S. (2020). Mechanisms to improve labor productivity by performing telework. *Telecommunications Policy*. Vol. 44. Iss. 2, 101868. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2019.101868>
- Rupietta, K., Beckmann, M. (2018). Working from Home. *Schmalenbach Business Review*. Vol. 7. Iss. 1. P. 25-55. <https://doi.org/10.1007/s41464-017-0043-x>

- Emanuel, N., Harrington, E. (2023). Working Remotely? Selection, Treatment, and the Market for Remote Work. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. No. 1061, May. 97 p. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4466130>
- Golden, T., Gajendran, R. (2019). Unpacking the Role of a Telecommuter's Job in Their Performance: Examining Job Complexity, Problem Solving, Interdependence, and Social Support. *Journal of Business and Psychology*. 34. 55-69. <https://doi.org/10.1007/s10869-018-9530-4>
- Criscuolo, C., Gal, P., Leidecker, T. et al. (2021). The role of telework for productivity during and post-Covid-19: Results from an OECD survey among managers and workers. *OECD Productivity Working Papers*. No. 31. 67 p. <https://doi.org/10.1787/7fe47de2-en>

Received on October 30, 2023

Reviewed on November 13, 2023

Revised on November 20, 2023

Signed for printing on November 29, 2023

Larysa Huk, PhD (Econ.),

Senior Research Fellow of the Department of Socio-Economic Problems of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

POTENTIAL OF REMOTE EMPLOYMENT MODELS DURING THE CRISES OF INSTABILITY

The features of using non-standard employment models that are developing on the basis of ICT, in particular remote work, are considered. It is emphasized that remote workers, thanks to the use of new information technologies with access to the Internet, can perform work duties from any place, which allows to reduce social risks. Employees, according to their job duties and work functions, are generally divided into three groups: 1) those who usually work remotely from home or any other place, 2) those who sometimes work remotely, 3) those who never work remotely.

The dynamics of the share of employed individuals who usually work from home in the EU countries is analyzed, their distribution in different European countries by the specified groups is studied. For Ukraine, the potential of remote employment is assessed based on statistical information on the number of employees at enterprises that used computers with Internet access. An analytical assessment of the possibilities of equipping with new technologies and the effectiveness of using them at large, medium and small enterprises of Ukraine is carried out.

The relationship between remote employment and work efficiency is determined based on the results of economic research and sociological surveys conducted both in Ukraine and in other countries of the world. It has been proven that for highly qualified employees, the relationship of this form of employment with productivity is positive. Crises of instability have underscored the issue of adequate adaptation of the national labor market to functioning under uncertainty. Remote employment under these conditions is a tool capable of maintaining social security during crises and acting as a potential for the future development of the national economy.

Keywords: *remote employment; ICT-based mobile employment; labor productivity; work from home; social security.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.062>

УДК 339.96

JEL: F15

Л.Л. КІСТЕРСЬКИЙ, д-р екон. наук, проф.,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, 21027, Вінниця, Україна
Директор Інституту міжнародного ділового співробітництва
вул. Лютеранська, 21/12, оф. 25, 01024, Київ, Україна
e-mail: l.kistersky@iprgroup.info
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5993-763X>

ОСВІТНІ ВИКЛИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ

Викладено роль освіти в суспільстві в широкому соціально-економічному контексті. Проаналізовано сучасний стан вищої освіти в Україні, показано її слабкий взаємозв'язок з наукою в умовах кризи в суспільстві. Розглянуто основні вади університетського освітнього процесу та їх негативні наслідки для науки, економіки й суспільства в цілому. На прикладі успішних країн з ринковою демократією висвітлено важливу роль заснованої на високих морально-етичних принципах освіти для подолання корупції і досягнення сталого розвитку. Запропоновано нагальні кроки для реформування системи вищої освіти в Україні з особливим акцентом на якісну підготовку фахівців у галузі міжнародних економічних відносин для прискорення євроінтеграційного процесу.

Ключові слова: освіта; наука; корупція; система цінностей; міжнародні економічні відносини; євроінтеграція; практичні навички; англійська мова; бюрократія; ліцензування; акредитація.

Накопичений за багато років власний досвід викладацької та дослідницької роботи в провідних університетах світу і міжнародних організаціях, у тому числі понад 10 років безпосередньо в країнах Заходу (зокрема, Конфе-

Ц и т у в а н н я: Кістерський, Л. (2024). Освітні виклики європейського ринку. *Економіка України*. 67. 2(747). 62-82. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.062>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ренції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), Швейцарія; Браунському університеті (Brown University) і Стенфордському університеті (Stanford University), США; Вищій школі бізнесу — Національному університеті Луїса (Wyższa Szkoła Biznesu — National-Louis University), Польща), а також в українських та інших іноземних університетах дозволяє зробити висновок, що в Україні досить своєрідно впроваджуються сучасні методи передачі знань від викладача до студента. І справа не тільки і не стільки у викладачах і студентах, скільки в самій організаційній системі вищої освіти в Україні, яка надто бюрократизована, спирається на необґрунтовані формальні індикатори в оцінюванні результатів навчального процесу.

Важливість освіти в суспільстві беззаперечно визнавалася в усі часи, і роль якісної освіти посідає чільне місце в основних філософських і релігійних течіях. Як приклад варто послатися на філософію Конфуція, який вважав, що систематичне здобуття знань для досягнення високого рівня життя — загальновизнана мета освіти, і відзначав необхідність постійної зацікавленості вчених у поповненні знань. «Наприклад, — підсумовував він, — професора-дослідника, який втрачає інтелектуальний інтерес до знань і не проводить ніяких досліджень, не слід називати професором» (Zhang, 2000, р. 60). Надзвичайно важливо, щоб сучасна освіта прищеплювала учням ідеали Конфуціанського вчення і, особливо, ціннісний підхід.

Західні дослідники вже давно зрозуміли важливість досвіду Конфуціанства і високотехнологічного розвитку Південно-Східної Азії не тільки для цього регіону, але і для будь-якої розвинутої країни чи країни, що стала на шлях євроінтеграційного розвитку¹. Українські науковці також дедалі частіше звертають увагу на можливості ефективного використання позитивного досвіду розвитку Конфуціанського регіону для реформування і економічного розвитку України (Кіндзерський, 2021; Сіденко, 2022; Kistersky, Marmazov, Piliaiev, 2021, № 9).

Зокрема, монографія українських науковців (Kistersky, Marmazov, Piliaiev, 2021) була презентована Послу Республіки Корея в Україні Кім Хьонг Те перед його лекцією в Інституті економіки та прогнозування НАН України. Пан посол звернув увагу на практичну важливість інклюзивної освіти для розвитку країни і підкреслив, що видатки на освіту є однією із найважливіших статей бюджету Республіки Корея, які перевищують навіть видатки на оборону².

¹ У монографії (Kistersky, Marmazov, Piliaiev, 2021), крім іншого, міститься аналіз основних праць провідних західних та інших дослідників цієї теми і посилання на їхні наукові доробки. Однією з основних складових цього досвіду називається освіта (див. (Pawlowski, 2022)).

² З лекції посла Республіки Корея в Україні пана Кім Хьонг Те «Досвід розвитку Республіки Корея та його користь для України», прочитаної 2 березня 2023 року в Державній Установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України» для співробітників Інституту (*Економіка України*. 2023. 66. 3(736). 91-99. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=613).

Окремо варто виділити нещодавню фундаментальну статтю провідного вітчизняного дослідника цієї теми І.С. Піляєва, який доводить важливість східноазійського досвіду ціннісної мотивації праці саме для посттоталітарних транзитивних країн, передусім України (Піляєв, 2023).

Добре відомо, що християнство як панівна в багатьох високорозвинутих країнах (і в Україні) релігія містить прямі настанови стосовно важливості науки і освіти, які є дуже актуальними для будь-яких часу і рівня технологічного розвитку. Багато положень Біблії також базуються на правилах Конфуція. Важливість Біблійних положень для побудови і розвитку ринкової демократії в Україні серед українських дослідників уперше була обґрунтована в праці О. Плотнікова, який вважає, що «...ринкові основи сприйняття економіки закладені у її духовному розумінні, що повною мірою походить від Біблії» (Плотников, 1993, с. 3).

Для розуміння ставлення головної книги християнства до освіти варто навести лише один приклад. Царю Соломону, який славився своєю мудрістю, у сні з'явився Бог і обіцяв виконати будь-яке його бажання, і Соломон попросив його: «Дай же Своєму рабові серце розумне, щоб судити народ твій, щоб розрізняти добре від злого, бо хто потрапити керувати цим великим народом Твоїм?». У відповідь на те, що Соломон не просив для себе нічого, а лише розуму й мудрості, Бог нагородив його цими якостями, а решта, як то кажуть, стало наслідком високих якостей правителя (докладніше див. (Kistersky, 2020)).

У Біблії багато написано про важливість освіти для процвітання держави. Говорячи сучасною мовою, Біблія рекомендує керівникам країни не жаліти ресурсів на науку й освіту, що приносить країні процвітання і благополуччя, а на тих, хто не підтримує науку і освіту, чекає деградація³. Таким чином, з точки зору освітньої ролі культурології доцільно обмежитися коротким дискурсом Конфуціанства і Біблії для подальшого обґрунтування шляхів виходу вищої освіти України на європейський рівень.

Отже, **мета статті** — проаналізувати організаційну систему вищої освіти в Україні порівняно з кращими світовими стандартами, окреслити набір дій для поліпшення якості випускників і підвищення авторитету університетського диплому.

Особливу увагу приділено підготовці фахівців у галузі міжнародних економічних відносин (МЕВ), оскільки, з досвіду країн Центральної Європи, саме на них вирішальної мірою покладається практична реалізація політики країни з інтеграції у Європейський Союз.

Сьогодні ми маємо безліч нерозв'язаних проблем у системі університетської освіти і науки, які тільки загострюватимуться, якщо наукова спільнота країни не ініціюватиме реальних реформістських кроків у бік реалізації цієї важливої складової економічного відновлення й розвитку. Безумовно, справа ускладнюється тим, що існують певні групи інте-

³ Біблія, або Книги Святого Писма Старого й Нового Заповіту. Пер. І. Огієнка. Київ, Лібра, 2007, Пр. 13:18.

ресів або байдуже ставлення, оскільки всі попередні зусилля науковців, депутатів і навіть прем'єр-міністра розчинялися в надрах Міністерства освіти і науки України (МОН).

Свого часу академіки НАН України В. Геєць і А. Гриценко започаткували дискусію з визначення шляхів виходу з економічної кризи (Геєць, Гриценко, 2013). Основою для наукового обговорення стала монографія Нобелівського лауреата з економіки 2008 р. П. Кругмана (Krugman, 2012), у якій він проводить думку, що подоланню проблем у економіці здебільшого перешкоджають такі два фактори — відсутність інтелектуальної ясності й політичної волі лідерів. Те саме можна сказати і про стан справ в університетській освіті України — усі професіонали розуміють необхідність реформ, але згадані П. Кругманом фактори переважають здоровий глузд нагальних перетворень.

НАУКА І ОСВІТА В УКРАЇНІ

Згідно з наявними даними уряду, в Україні неухильно падає престиж наукової праці. Молодь неохоче йде в науку, де найпопулярнішою віковою категорією стали вчені пенсійного віку. Диспропорції у оплаті праці свідчать про катастрофічну недооцінку в Україні значення науки для розвитку країни. Українські вчені, особливо молоді дослідники, наразі мають обмежені можливості й загалом незадовільні умови для професійної реалізації, у них практично немає мотивації залишатися в науці. Наприклад, з 2010 р. кількість дослідників в Україні скоротилася майже втричі: з 133,7 тис. до 51,1 тис. у 2019 р.⁴

Так само несприятливою сьогодні є ситуація в галузі університетської освіти. До рейтингу найкращих університетів світу, опублікованого авторитетним порталом QS World University Rankings у 2023 р.⁵, потрапили 11 українських закладів вищої освіти (ЗВО); причому кращий — Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна — опинився в середині шостої сотні, а Київський національний університет імені Тараса Шевченка і Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» зайняли місця наприкінці сьомої сотні; у першій половині восьмої сотні розташувався Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; до першої тисячі найкращих університетів світу потрапили Національний університет «Львівська політехніка» і Сумський державний університет. Ще п'ять українських ЗВО опинилися в другій тисячі.

На жаль, у країні втрачено зв'язок між університетським дипломом і реальною якістю освіти, професіоналізмом випускників навчальних за-

⁴ Реформа освіти та науки. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення: 15.09.2023).

⁵ QS World University Rankings 2023. URL: <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/2023> (дата звернення: 16.09.2023).

кладів усіх типів, що підриває на ринку праці довіру до системи підготовки вузівських кадрів. Імітація, особливо малими приватними університетами, навчального процесу і купівля дипломів стали поширеною практикою, що призвело до подальшого знецінення володарів вищої освіти на ринку праці України.

Подібні проблеми має і наука. Перш за все, ідеться про здобувачів наукових ступенів і звань у галузі науки й освіти, що не мають прямого відношення до цієї галузі. Наприклад, в Україні серед державних службовців високого рівня і політиків модно і престижно мати наукові ступені й вчені звання в галузі суспільних дисциплін, таких як економіка, право, політологія, державне управління, тобто там, де немає об'єктивних кількісних індикаторів. Нові володарі наукових ступенів і звань часто з'являються несподівано для наукової спільноти, а іноді їхні імена стають відомими абсолютно випадково через декілька років; інколи завдяки потужному адміністративному ресурсу деякі з них навіть досягають членства в НАН України.

У країнах з одноступеневою системою, наприклад, для здобуття ступеня PhD (Doctor of Philosophy), претендент витрачає щонайменше п'ятиріччя років наполегливої праці. У такі строки, звичайно, вкладаються ті, хто професійно займаються науковою діяльністю. До того ж багаторічна праця, витрачена на підготовку дисертації, з різних причин не завжди дає бажаний результат, і є реальний ризик втратити багато часу, оскільки написання і захист дисертації є досить трудомістким, складним і специфічним процесом. Загальновідомо, що в Україні на написання і захист кандидатської дисертації у середньому потрібно три-чотири роки наполегливої праці, а докторської — принаймні удвічі більше, отже, у високопосадовців і політиків через обсяг і складність завдань, які вони покликані вирішувати на своїх посадах, не повинно бути ані часу, ані сил на наукову роботу.

У країнах розвинутої демократії захист дисертації урядовим чиновником чи депутатом автоматично призводить до публічного скандалу, відставки і завершення політичної кар'єри, оскільки всім зрозуміло, що державний службовець або безвідповідально ставився до своїх обов'язків і не виконував роботу належним чином, або не писав дисертацію самостійно, або й те, й інше. У будь-якому разі в розвинутих країнах західної демократії, до якої ми прагнемо, таке «поєднання обов'язків» з іншими справами важко уявити навіть теоретично.

Таким чином, для сучасної України характерним є трансформаційний парадокс: якщо до 80 % української молоді прагне здобути вищу освіту, то наукові знання — одиниці. Вища освіта, на жаль, поки що розглядається, насамперед, як статусна формальна ознака для отримання посади, яка не пов'язана з важкою працею і не вимагає глибоких знань і високопрофесійних навичок. На відміну від протестантської чи Конфуціанської трудової етики, де однаково престижною вважається і праця вченого, яка потребує високої інтелектуальної творчої енергії, і сумлін-

на робота працівника, яка вимагає особливої майстерності й фізичних зусиль, у нас поки що праця простого робітника явно недооцінюється, вважається неprestижною, оскільки не приносить значних доходів.

ОЦІНЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Свого часу МОН України запропонувало за незрозумілими, на мою думку, критеріями дві наукометричні бази даних — Scopus і Web of Science (WoS) — для нібито прискорення інтеграції української науки у світовий науковий простір і підвищення рейтингів українських дослідників й університетів, а Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив основні положення пропозиції МОН⁶. Ще на стадії обговорення цієї пропозиції наукова громадськість України не залишила каменю на камені від новачки міністерства. Газета Верховної Ради України опублікувала статтю «Scopus замість науки: чи потрібен він Україні?», яку підписала велика група вчених з різних галузей науки. Науковці аргументовано довели, що ініціатива МОН не має нічого спільного з європейським шляхом розвитку, а є примітивною корупційною схемою⁷. Аргументи науковців полягали в тому, що вимоги до наукових журналів, які включені до наукометричних баз даних і у яких можна публікувати результати досліджень, є в цілому неприйнятними через свій формальний характер, отже, вони не можуть слугувати інструментом оцінювання результатів досліджень. Існування формальних критеріїв оцінки роботи наукового працівника, одним з яких є визначене місце і кількість публікацій результатів наукових досліджень, підміняє якісну оцінку експертів, сприяє імітації та шахрайству в науці, стимулює корупцію в процесі атестації наукових кадрів.

Подібні дискусії ведуться в багатьох європейських країнах, але жодна не ухвалила рішення, яке б дискримінувало національні дослідження й національну мову. Натомість країни інвестують у інтернаціоналізацію наукової діяльності шляхом підвищення рівня мовної підготовки науковців і міжнародного стажування, що в Україні поки що є сферою індивідуального інтересу вчених.

Міжнародна академічна спільнота також неодноразово висловлювала своє негативне ставлення до пов'язаної з наукометричними базами існуючої системи оцінювання якості наукових публікацій і рівня викладачів університетів. Наявність чи відсутність таких публікацій є недостовірним і формальним показником, який має лише інформаційне значення і не повинен носити нормативного характеру. У спільній заяві з цього приводу

⁶ Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності. Постанова Кабінету Міністрів України № 652 від 22.08.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2018-%D0%BF#Text>

⁷ Scopus замість науки: чи потрібно це Україні? *Голос України*. 2018. 01 чер. URL: <http://www.golos.com.ua/article/303608> (дата звернення: 15.09.2023).

трьох авторитетних зарубіжних академій зазначено, що наявність публікацій у журналах з наукометричних баз даних Scopus чи WoS не можна розглядати як один з основних інструментів оцінювання результатів досліджень. У заяві, серед іншого, ідеться про таке: «Однак багато оцінювальних комітетів і вправ надто покладаються на бібліометричні індекси та інструменти, засновані на індикаторах як мірах ефективності, що призводить до небезпеки поверхневих, надто спрощених і ненадійних методів оцінювання». І далі зазначається, що імпакт-фактори журналів не слід ураховувати при оцінці результатів досліджень. Серед інших міркувань, що містяться в заяві трьох академій, можна виокремити, що оцінка дослідження вимагає рецензування визнаними експертами, які працюють за найвищими етичними нормами стандартів і зосередження на інтелектуальних заслугах і наукових досягненнях. Бібліометричні дані не можна використовувати як «проксі» для експертної оцінки. Важливе значення має добре обґрунтоване судження. Надмірний акцент на таких показниках здатний серйозно зашкодити науковій креативності й оригінальності⁸.

Крім того, низка вимог, які містяться в наукометричних базах даних Scopus і WoS, надзвичайно ускладнює включення до них українських наукових видань. Державна політика у сфері оцінювання результатів наукових досліджень не повинна сприяти згортанню наукової діяльності в країні. Ці вимоги до публікацій підкреслюють вторинність української наукової періодики, знижують її престиж, сприяють відпливу наукового контенту в іноземні видання, що, таким чином, призводить до його втрати для України. Отже, усі ці вимоги не можна визнавати критеріями якісної оцінки результатів досліджень, опублікованих в українській науковій, особливо суспільствознавчій, періодичній пресі. Вимірювання якості досліджень виключно за допомогою наукометричних баз даних узагалі не є практикою міжнародної академічної спільноти.

Сучасна державна політика України у сфері оцінювання результатів наукових досліджень стримує розвиток наукової діяльності в країні. Ці вимоги до публікацій підкреслюють вторинність української наукової періодики, знижують її престиж, сприяють відпливу наукового потенціалу за кордон, оскільки викладачі ЗВО і співробітники наукових установ України вже давно стали одним з найбільш вразливих прошарків суспільства.

Відібрані Міністерством освіти і науки України наукометричні бази даних не можна вважати ні повними, ні репрезентативними, ні відповідними за якісними критеріями. Крім того, акти МОН України не враховують корупційної складової монополії лише двох обраних баз. Уже є багато піратських видань Scopus і WoS, які використовують свої колонки не для наукової комунікації, а лише для заробітку на імітації статті. У цьому плані вражають ціни на публікацію в Scopus і WoS — 800—1000 дол.

⁸ Statement by three national academies (Académie des Sciences, Leopoldina and Royal Society) on good practice in the evaluation of researchers and research programmes. October 27, 2017. URL: <https://www.academie-sciences.fr/pdf/rapport/avis111217.pdf>

за статтю⁹. Об'яви «звертатися до професіоналів» для покупки публікацій у згаданих базах пропонуються абсолютно відкрито, незважаючи на явно аморальний і незаконний характер таких пропозицій. Ці бази також пропонують прямий продаж місць у готових статтях журналів Scopus і WoS. Причому по email пропонують купити або публікацію цілком, або місце в готовій статті, що захищена авторським правом, тоді як у багатьох розвинутих країнах така публікація є безкоштовною. З огляду на доходи наших викладачів і науковців такий бізнес-підхід є свідомим стимулюванням корупції і дискредитацією української науки.

Спротив атестаційній схемі МОН вийшов навіть на вищий політичний рівень країни. У вересні 2018 р. було направлено депутатський запит Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністрові й Міністру освіти і науки України стосовно принципів державної атестації закладів вищої освіти, у якому містилася вимога скасувати схеми, які «суттєво обмежують коло критеріїв визначення ефективності наукової діяльності, суперечать заявленим цілям атестації та є дискримінаційними по відношенню до закладів вищої освіти»¹⁰.

У згаданому Депутатському запиті обґрунтовувалося, що схема веде до безпосередньої дискримінації національних наукових досліджень і знижує вагу національних наукових журналів, що призводить до пригнічення потреби в публікаціях офіційною мовою країни. У свою чергу, це перешкоджає включенню українських наукових періодичних видань до системи атестації, хоча за складом редколегії і колом авторів вони є колективами з високою науковою репутацією. Крім того, схема надає нічим не обґрунтовану перевагу лише одному виду наукової публікації — статті в Scopus або WoS — над такими важливими видами досліджень, як наукові монографії і підручники, навіть написаними англійською мовою і виданими в ЄС, у яких представлено вагомі результати наукових досліджень, на які було витрачено не один рік творчих індивідуальних або колективних зусиль. Таким чином, нині відбувається скорочення публікацій особистих і колективних монографій, що вже спостерігається в щорічних звітах університетських викладачів, яким стало не вигідно проводити фундаментальні дослідження. Але, незважаючи на вимогу Депутатського запиту і листа Голови Верховної Ради виключити дискримінаційні норми щодо принципів державної атестації закладів вищої освіти і науковців, МОН не змінило системи атестації і не тільки не скасувало корупційну схему, а й

⁹ Ми — команда науковців, видавничо-редакторська група, яка займається наданням професійних послуг для науковців різних рівнів. Вам потрібно отримати звання або підвищити рівень вашого наукового бренду, але ви ще не маєте досвіду публікації в Scopus і Web of Science? Заощаджуйте свій час — звертайтеся до професіоналів.

¹⁰ Депутатський Запит до Постанови Кабінету Міністрів України № 652 від 22.08.2018 р. «Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua> > 6...

поширило її дію на захист дисертацій, наукове керівництво аспірантами, формування спеціалізованих вчених рад тощо.

Не можна сказати, що українські вчені змирилися й припинили боротьбу із, здавалося б, вітряком. Час від часу з'являються статті різного рівня, спрямовані на ліквідацію схеми, але нічого не змінюється, а прямі звернення до міністра освіти з пропозицією про зустріч і досі залишаються без відповіді. Після призначення в березні 2023 р. нового керівника МОН з'явилася надія на позитивні зміни щодо принципів державної атестації науковців і закладів вищої освіти. Дослідники розпочали нову фазу боротьби з корупцією в системі освіти і науки. Хотілося б виокремити гостру публіцистичну й водночас конструктивну статтю В. Хаустова, у якій сформульовано декілька важливих узагальнень і визначень, що досить вдало характеризують наслідки «скопусної» схеми. Зокрема, автором підкреслюється, що монополізація наукового простору України Scopus і WoS стала однією з головних проблем розвитку науки і впливу фінансових ресурсів не відомо до яких кінцевих бенефіціарів і в яких країнах, особливо на тлі хронічного скудного фінансування наукових досліджень в Україні¹¹.

Таким чином, замість розвитку національної наукометричної бази МОН дестимулює публікації у національних наукових виданнях, девальвує репутацію українських авторитетних журналів, складу редколегії і списку авторів, про яких може лише мріяти більшість зарубіжних наукометричних баз. Така ситуація лягає непосильним моральним і фінансовим тягарем на плечі українських науковців, порушує принципи і критерії оцінювання наукової діяльності й атестації наукових кадрів, завдає значної шкоди розвитку науки й культури в Україні. Зрештою, це виклик національній безпеці України в галузі науки і освіти, які давно потребують планомірного зближення й еволюційного реформування. На відміну від розвинутих країн, де в системі старих престижних університетів наука і освіта тісно взаємопов'язані, розвинуто їх фінансову підтримку фірмами та індивідуальними меценатами, в Україні наукові дослідження розпорошено між академічною, галузевою і вузівською складовими. Крім того, і в науці, і в освіті недостатньо використовуються широкі можливості міжнародної наукової співпраці за фінансової підтримки ЄС.

Без додаткових бюджетних витрат сьогодні можна набагато ефективніше використовувати наявні ресурси, інтелектуально й організаційно зблизивши академічну науку з університетом, забезпечивши їх взаємопроникнення, у тому числі й у навчальному процесі. Як свідчить практика, за наявних умов галузеві наукові установи взагалі не приносять ніякої користі. Сьогодні для задоволення наукових, організаційних чи інших аналогічних потреб державних установ можна скористатися такою

¹¹ Хаустов В. Скопусна подать. *Дзеркало тижня*. 2023. 02 квіт. URL: <https://zn.ua/ukr/science/skopusna-podat.html> (дата звернення: 16.09.2023).

можливістю, як конкурс проектів на виконання для міністерств чи відомств деяких робіт. У таких конкурсах братимуть участь явно недовантажені академічні й університетські структури, приватні консалтингові фірми тощо. Крім того, доцільно ухвалити законодавчі акти, які стимулюватимуть зв'язки бізнесу з вітчизняною наукою і освітою.

Досить цікаві статистичні узагальнення й професійні оцінки містить дослідження системи організації вищої освіти в сучасній Україні, підготовлене викладачем Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Є. Ніколаєвим і першою заступницею Міністра освіти і науки України у 2014—2016 рр., депутатом Верховної Ради України І. Совсун. Автори досить критично оцінили все, що відбувалося в освіті й науці за часи незалежності, підкріпивши свої висновки солідними статистичними даними. Щодо трансформаційних кроків МОН за роки незалежності ними було відмічено повну відсутність стратегічного підходу і планування, а проводжувані реформи «були радше реакцією на певні поточні явища та події, подеколи — у режимі «пожежогасіння»» (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 3). Додаткова важливість подібної оцінки діяльності МОН полягає ще й у тому, що це, по суті, самокритична точка зору високопоставленої чиновниці, яка понад два роки була другою особою в міністерстві, але не змогла подолати існуючі реалії «поточних явищ», що погіршували стан науки і вищої освіти в Україні.

Автори дослідження поставили правильний діагноз хронічній хворобі більшості університетів: «Дефіцит кадрів, підготовлених для роботи за нових суспільно-економічних умов, був об'єктивною причиною для зміни структури підготовки в університетах. Водночас, це додатково стимулювалось самими університетами: хронічний брак фінансування змушував масово розширювати набір студентів за суспільно-гуманітарними спеціальностями, котрі користувались попитом та приваблювали багато студентів-контрактників, а при цьому мали порівняно низьку собівартість підготовки» (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 15). Але були й інші ознаки хворобливого стану системи науки і освіти, до якого призвела діяльність самого МОН, і це теж визнають автори дослідження. Так, навчальний процес у країні не виправдано і нелогічно зарегульований, а викладачів надто перевантажено не тільки аудиторними «годинами», а й численними бюрократичними процедурами і звітами (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 25). Серед таких безглузвих бюрократичних процедур варто назвати «Картку проведення самоаналізу відповідності науково-педагогічного працівника Ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності», тобто самооцінку власної відповідності сучасним вимогам педагогічного процесу, яку викладач щороку має надавати сам собі за 20 пунктами. Зазвичай, ця процедура займає багато часу і сторінок, і це робиться на додаток до періодичних звітів.

Є. Ніколаєв та І. Совсун називають ще одну суто бюрократичну норму, яка перетворилася на черговий формальний процес замість реаль-

ного покращення рівня викладання: «Додатково всі викладачі щонайменше раз на п'ять років мають проходити підвищення кваліфікації. Сталих вимог до змісту такого «стажування» немає, тому суттєва частина викладачів підвищує свою кваліфікацію суто на папері».

Серед формальних бюрократичних процедур варто виокремити так звану «політику забезпечення якості вищої освіти», тобто процеси ліцензування й акредитації. Ці процедури викликають найбільше справедливих нарікань від безпосередніх учасників педагогічного процесу, оскільки, на відміну від згаданих звітів і Карток самоаналізу, заповнення яких потребує багато часу або навіть кілька днів, команда викладачів відволікається на заповнення численних акредитаційно-ліцензійних паперів уже на кілька тижнів. Автори дослідження також відмічають «громіздкість і тривалість процедур» вищої освіти в Україні, цілком слушно вважаючи, що ліцензійно-акредитаційна модель забезпечення її якості «більшою мірою виконує функцію контролю, ніж забезпечення якості, вона не сприяє розбудові внутрішніх систем якості всередині ВНЗ» (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 25, 28, 29).

Таким чином, обрана в Україні ще у 1992 р. і кілька разів «модернізована» ліцензійно-акредитаційна модель забезпечення якості вищої освіти була спрямована на «визначення відповідності освітньої діяльності закладу освіти державним вимогам до якості освіти відповідного рівня і надавала право на видачу дипломів державного зразка». Як зазначають автори дослідження, в Україні щороку потрібно акредитувати до 2000 освітніх програм, що, по суті, перетворює цей процес у формальну «акредитаційну фабрику», що ніяк не сприяє досягненню мети — підвищенню якості окремих освітніх програм і вищої освіти в цілому (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 27, 34).

Але практична безглуздість ліцензійно-акредитаційної моделі не обмежується згаданими негативними рисами. До руйнівних наслідків системи акредитації спеціальностей і освітніх програм в Україні в першу чергу можна віднести наявність конкуренції серед університетів і необ'єктивність експертів у оцінці якості програм за певними критеріями. Більше того, через можливі конфлікти інтересів наукова і академічна спільноти всіляко ухиляються від участі в експертизі освітніх програм. До проблем системи треба додати відсутність повного переліку стандартів для всіх спеціальностей і часту зміну їх назв, а постійне оновлення освітніх програм унеможливорює покращення акредитованої програми і доведення її до високоякісної, а деякі програми і спеціальності можуть не відповідати вимогам якості освіти. Формальність вимог, закладених у моделі, стимулює відкриття популярних спеціальностей (наприклад, «міжнародні» й «зовнішні») у непрофільних університетах, що призводить до низької якості підготовки окремих спеціалістів, їх невідповідності сучасним потребам ринку праці.

Посилаючись на «євроінтеграційні вимоги Болонського процесу» і з метою забезпечення якості вищої освіти на європейських засадах, МОН

створило низку бюрократичних структур¹², які за бюджетні кошти покликані дбати про «забезпечення» європейської якості вищої освіти в Україні. Суттєві контрольні функції МОН над університетами начебто було делеговано, але повний контроль над ними зберігся.

Добре відомо, що метою Болонської системи є формування єдиного навчального простору на основі шести базових положень Болонської декларації для зближення й гармонізації систем освіти країн Європи з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти. Наразі Болонська система освіти в Україні є досить далекою від своєї суті, а студенти з багатьох причин не можуть вважати себе частиною європейського освітнього простору. Поки що тільки одиниці з найбільш підготовлених, які володіють європейськими мовами, виборюють гранти для навчання в закордонних університетах.

За юридичною формою Болонська декларація має рекомендаційний характер, не містить навіть згадок про Scopus і WoS чи будь-які інші наукометричні системи, тому Україна не повинна сліпо копіювати західні стандарти у сфері освіти, а має ретельно відбирати прийнятні методики, удосконалювати й покращувати свою систему освіти для інтеграції у європейський освітній простір.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Особливе занепокоєння серед зазначених проблем системи вищої освіти щодо освітніх вимог європейського ринку викликає стан підготовки фахівців для сфери міжнародних відносин. Будь-яка суспільно-гуманітарна спеціальність у словосполученні з «міжнародний» завжди була привабливою для молоді при виборі університету. І якщо через бюджетну підтримку МОН якимось регулює ринок відповідних фахівців, яких готують провідні державні університети, де на кафедрах працюють викладачі відповідної кваліфікації, то решта ЗВО просто додають до спеціальності слово «міжнародний» чи «зовнішній» для набору контрактників з метою покращення свого фінансового становища. Так, наприклад, з 1989 по 2018 р. кількість

¹² Ідеться про Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (НАПНУ) і Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Станом на 2021 р. чисельність тільки цих двох установ перевищувала 100 осіб, а сукупний бюджет — 55 млн грн. У структурі Національного агентства діє сім комітетів, у тому числі Комітет з акредитації освітніх програм, Комітет з питань оцінки якості вищої освіти, Комітет з питань міжнародного співробітництва. Галузеві експертні ради Агентства формуються в складі від дев'яти до 15 залучених членів, а загальна кількість залучених Агентством незалежних експертів з-поміж викладачів університетів станом на травень 2021 р. сягає близько 4000. Таким чином, важко оцінити, на скільки мільйонів годин відволікли цих експертів на безглузді бюрократичні процедури, які вони могли б присвятити написанню монографій, підручників і підготовці сучасних курсів. Доцільність існування згаданих бюрократичних структур викликає серйозні сумніви в науково-педагогічній спільноті країни.

студентів на спеціалізації «міжнародні відносини» зросла майже в 300 разів — з 63 до 17 771 осіб (Ніколаєв, Совсун, 2020, с. 16). Таке значне збільшення чисельності студентів на міжнародній спеціалізації зумовлено зовсім не зростанням відповідних вакансій у цій галузі після 1991 р.; причина — у «бульбочковій» гонитві несумлінних ЗВО за кількістю студентів і відповідним припливом фінансових ресурсів за навчання за контрактом. З метою залучення студентів університети додають до назв кафедр, факультетів та інститутів модні епітети — міжнародний, світовий, зовнішній, іноземний тощо. В описі діяльності цих підрозділів містяться звабливі обіцянки, що не підкріплені ні кваліфікацією викладачів, ні якістю учбових програм, ні реальними можливостями на відповідному ринку праці. Декларуються діяльність і цілі, що характеризують підрозділи як найпередовіші в країні для підготовки студентів на європейському і світовому рівнях. Обіцяють залучення студентів до різноманітних міжнародних акцій — круглих столів, конференцій, стажування в іноземних університетах, подальше перспективне працевлаштування в міжнародні компанії тощо

Але якщо подивитися на викладацький склад цих підрозділів, стає очевидним, що ці структури ні за наявністю викладачів, ні за їхньою кваліфікацією жодним чином не здатні надати студентам заявлені компетенції і забезпечити конкурентоспроможність не тільки на сучасному міжнародному ринку праці, але і на внутрішньому, оскільки ні якість, ні набір здобутих знань не відповідають сучасним висококонкурентним фаховим вимогам. У більшості університетів кафедри «міжнародного» напряму мають цю назву суто формально, бо склад викладачів і набір курсів не відповідають зусиллям країни з наближення до ЄС.

Ще однією проблемою, яку необхідно вирішити у сфері вищої освіти в Україні, є створення системи навчання англійською — мовою міжнародного спілкування. Англійська мова як предмет викладається практично в усіх університетах України, хоча і без особливого успіху. Однак лише деякі з них викладають спеціалізовані предмети англійською мовою. Свого часу, готуючись до членства в ЄС, країни Центральної та Східної Європи почали масово переходити на викладання англійською мовою в університетах своїх країн. В Україні ця тенденція ще не набула системного характеру.

Незважаючи на те, що багато університетів відкрили або перейменували кафедри, назви яких містять термін «міжнародний» або «зовнішній» у різних версіях — міжнародна економіка, міжнародний маркетинг, міжнародний бізнес, зовнішня торгівля тощо, — лише в декілька з них навчання ведеться англійською мовою, хоча б окремих курсів. Як приклад можна навести Національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця).

Серед відносно нових, але критично важливих дисциплін також варто відзначити ті, які сприяють вихованню високих морально-етич-

них цінностей у молоді, оскільки навіть найякісніша програма реформування не спрацює, якщо її здійснюють професіонали без цих якостей.

В Україні тільки нещодавно почали розробляти і реалізовувати курси, спрямовані на виховання у студентів високих морально-етичних якостей. Так, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця) розробили й цілеспрямовано викладають відповідні курси з ділової етики і формування морально-етичних цінностей студентів українською й англійською мовами, оскільки ці вимоги є одними з основоположних у процесі реформування країни за європейським зразком (Кістерський, 2021, с. 126—136). Проте поки що не можна назвати підготовку фахівців у сфері міжнародних економічних відносин (МЕВ) такою, що повністю відповідає вимогам сучасного ринку робочої сили. Подібний стан справ призводить до появи надлишкової маси людей з вищою освітою, але неконкурентоспроможних на ринку праці за здобутим фахом. Якість університетської підготовки фахівців у галузі МЕВ уже давно викликає занепокоєння серед профільних викладачів.

Так, у травні 2018 р. на базі Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця) було проведено круглий стіл на тему «Актуальні проблеми розвитку спеціальності міжнародні економічні відносини». На той час проректор з навчально-наукової роботи та міжнародних зв'язків ДНУ Т.В. Орехова у своїй доповіді «Виклики ринку праці фаховим компетентностям випускників спеціальності «Міжнародні економічні відносини»» навела конкретні приклади невідповідності кваліфікації випускників потребам сучасного ринку: майже в половини (47 %) випускників за цією спеціальністю професійна діяльність не пов'язана з міжнародними економічними відносинами. Самі випускники також відзначили декілька недоліків у своїх освітніх програмах, основними з яких є слабка практична орієнтованість, брак реальних ситуацій і кейсів міжнародного характеру, недостатня залученість практиків до викладання, незнання особливостей міжнародних переговорів і практики міжнародного спілкування. Особливий наголос випускники зробили на недостатньому знанні після закінчення ЗВО англійської мови, що стало першою й нездоланною перешкодою при пошуку на ринку вакансій у сфері МЕВ¹³. Ринок

¹³ Аналітичні доповіді зробили такі авторитетні науковці й фахівці в галузі теоретичного і практичного розвитку вищої освіти в Україні, як Д.Г. Лук'яненко, З.О. Луцишин, Т.В. Орехова, які представляли провідні українські ЗВО — відповідно, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (КНЕУ), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ), Донецький національний університет імені Василя Стуса (ДНУ). Важливо, що саме ці університети є беззаперечними лідерами в Україні з підготовки фахівців у галузі міжнародних економічних відносин. Але, як зазначили доповідачі, навіть у цих університетах підготовка фахівців у галузі МЕВ є ще далекою від потреб ринку праці в умовах наближення до вимог Європейського Союзу.

робочої сили в галузі МЕВ цілком об'єктивно засвідчив, що за цією спеціальністю три-чотири години англійської на тиждень явно замало. Практика філологічних факультетів і спеціальних курсів іноземних мов підтверджує, що для задовільного засвоєння мови потрібно принаймні вдвічі більше годин за відповідального ставлення студентів.

ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН

Досвід провідних університетів світу, які рік у рік посідають перші рядки в списках найкращих закладів вищої освіти, є досить привабливим, а значну частину їх практики можна впровадити в наших ЗВО без додаткового фінансування. Запозичення кращого світового університетського досвіду і його адаптація до сучасних умов України є цілком реальними. «Обличчям» цих університетів є їх професура, а студенти мають можливість вибирати курси для відвідування, тобто професорів, у яких вони хотіли б навчатися.

У всьому світі серед молоді вже давно існує попит саме на конкретні знання і набуття конкретних практичних навичок у різних галузях — бізнесі, державотворенні, праві, міжнародних економічних відносинах тощо. У провідних університетах світу широко розвинуто застосування системи «кейсів» і власного практичного досвіду викладача з предмета, що він викладає, запрошення практиків для ознайомлення студентів з роботою на конкретних посадах, що дозволяє випускникам успішно конкурувати на сучасному ринку праці.

В Україні ж методика і теоретичні аспекти викладання окремого предмета суспільствознавства займають поки що значну частину аудиторного навантаження. Як показує особиста практика, ці компоненти знань є не дуже цікавими і корисними для більшості студентів. Ті, хто бажають розпочати дослідницьку діяльність у цій галузі науки, зайнятися написанням дисертації, можуть долучитися до поглибленої теорії і методології під час «аспірантських лекцій» і додатково прочитати відповідну рекомендовану літературу.

Звичайно, університети з топової частини світового рейтингу поки що за своїми можливостями значно випереджають провідні університети України, і з фінансових міркувань українські ЗВО ще не можуть конкурувати зі світовими лідерами, але деякі організаційні принципи освітнього процесу слід втілювати вже сьогодні. Перш за все йдеться про стимулювання дослідження актуальної тематики і розробку сучасних власних курсів, а не «викладання» за чужими розробками. Також варто знизити залежність заробітної плати викладачів від «фінансування контрактниками», коли ЗВО змушені тримати бажаючих здобути тільки диплом про вищу освіту, а не знання, а за рахунок частки бюджетних коштів компенсувати витрати на навчання кращим «контрактникам», що могло б стати важливим стимулом для отримання реальних знань, а не просто документа про вищу освіту.

Досвід країн Центральної Європи при підготовці й вступу до Європейського Союзу продемонстрував важливу роль передових методів вищої освіти для розвитку країни саме європейським шляхом. Так, Польща, яка за багатьма аспектами може слугувати взірцем для України, ще в середині 1990-х років почала енергійно переводити університетську освіту на викладання профільних предметів англійською мовою і продовжила цю тенденцію після вступу до ЄС у 2004 р. (детально див. (Kistersky, 2022, р. 2—3)). Отже, її активна і цілеспрямована підготовка кадрів для роботи в європейських структурах і з Європою взагалі розпочалася приблизно за 10 років до повноправного членства в ЄС. Водночас у Польщі не вистачало власних викладачів і університети активно залучали іноземну професуру відповідної кваліфікації¹⁴. Тим часом польський досвід¹⁵ є дуже корисним не тільки щодо конкретної моделі підготовки кадрів за європейськими стандартами, але й для розвитку освіти в цілому. Як і в інших країнах, що дбають про свою науку, в Польщі пішли шляхом розвитку власної системи оцінювання наукових досліджень. Так, публікації у національних наукових виданнях оцінюються вище, ніж у зарубіжних, за винятком публікацій у всесвітньо відомих журналах.

У системі університетської освіти Південної Кореї викладання предметів англійською мовою також дуже розвинуте вже протягом досить тривалого часу. Такий підхід допоміг країні не тільки швидко інтегруватися в систему міжнародних економічних відносин, а й зайняти в ній лідируючі позиції. Крім того, активний перехід системи освіти на мову міжнародного спілкування дозволяє Південній Кореї стимулювати приплив іноземних студентів. Знання корейської мови, звичайно, вважається перевагою, але не є обов'язковою вимогою для іноземних студентів. Узагалі

¹⁴ У середині 1990-х років на міжнародній конференції я познайомився з Кшиштофом Павловським — відомим польським політиком, науковцем і організатором системи вищої освіти, що відіграв важливу роль у прискоренні інтеграції Польщі в ЄС. Майже 30 років потому він заснував і продовжує очолювати як президент один з найсучасніших університетів Польщі — Вищу школу бізнесу — Національний університет Луїса (HSB-NLU). Він першим у країні широко запровадив викладання предметів англійською мовою і запросив до університету професорів з різних країн. Крім поширення ділової англійської це допомогло досягти розвитку синергійного мультикультуралізму, що значною мірою сприяло зближенню Польщі з країнами ЄС. Свого часу президент США Дж. Буш відзначав видатні успіхи К. Павловського в розвитку освіти в Польщі, а державний секретар З. Бжезінський вважав його символом польських успіхів 1990-х років. Професор К. Павловський запропонував мені контракт в університеті. Я відповів, що, на жаль, не зможу читати лекції польською, і тоді він сказав мені слова, які я запам'ятав на все життя: ми йдемо в Європу і там ніхто не буде з нами говорити польською, з нами будуть говорити англійською і нам потрібно, щоб ви викладали англійською, але в Польщі ми розмовляємо рідною мовою і ніколи її не забудемо.

¹⁵ Pawłowski K. Niepodległość Wymaga Pracy. Przestańcie psuć Polskę! *Gazeta Na Niedziela*. 2023. lis. 04. URL: <https://gnn.pl/wyzwania-dla-polski-prof-krzysztof-pawlowski/> (дата звернення: 15.09.2023).

значна частина освітніх програм в університетах Південної Кореї викладається англійською мовою з конкретною метою подальшого підвищення рівня інтеграції країни у світовий науково-освітній простір.

У провідних американських університетах професори, як правило, викладають курси за результатами своїх досліджень, готують і поширюють допоміжні наочні матеріали для занять. Такий підхід не тільки заохочує глибокі авторські курси, а й значною мірою стимулює зближення наукових досліджень з освітніми програмами. Під час лекцій широко застосовують інтерактивне спілкування зі студентами, тобто професор не тільки подає інформацію, а й навчає аналізу матеріалу, творчого мислення і генерування нових ідей. Якщо з різних причин немає попиту серед студентів на той чи інший курс викладача, то контракт з ним продовжено не буде.

ВИСНОВКИ

На шляху до вступу до Європейського Союзу система вищої освіти України є однією з пріоритетних сфер, яка потребує енергійних радикальних реформ, оскільки містить багато складових, що заважають розвиткові не тільки вищої освіти, а й економіки в цілому, викликаючи справедливі нарікання з боку ЄС. Європейська Рада і Україна розпочали переговори про вступ, але в документах наголошується, що Київ має і далі боротися з корупцією. Отже, цілком природно, що реформування системи вищої освіти не може бути успішним без усунення корупційної складової з багатьох компонентів освітнього процесу.

На думку як дослідників, так і політиків, нав'язана МОН примусова публікація в Scopus і WoS стала однією з головних перешкод розвитку науки і основною корупційною складовою наукового й освітнього процесу. Подібний стан речей вимагає негайної відмови від необґрунтованих преференцій виданням у списках Scopus чи WoS і створення національної видавничої системи наукової літератури з пріоритетом для фахових видань. Система Польщі може слугувати прикладом для створення національної наукометричної бази даних.

Відповідних змін потребує і національна система оцінювання закладів освіти й дослідників на основі комплексних прозорих індикаторів оцінки, яка б відповідним чином урахувала публікації у провідних національних журналах і видавництвах. У цьому контексті на всебічне заохочення і підтримку заслуговують англomовні публікації усіх жанрів як у вітчизняних, так і в зарубіжних журналах і видавництвах, оскільки орієнтовані на зарубіжного читача публікації, і в першу чергу наукові, мають вирізнятися більш високою якістю.

Для розширення можливостей фінансової підтримки університетів доцільно позбутися такої радянської спадщини, як фінансування з державного бюджету галузевих академій та їх інституцій. Система акаде-

мій існує в багатьох розвинутих країнах, але ніде вона не фінансується з державного або федерального бюджету. Наприклад, Австрійська академія наук підтримується державними субсидіями, коштами різних національних фондів і міжнародних грантів, але це відбувається на тендерній основі. Національна академія наук США є провідною науковою організацією країни і служить «радником нації у питаннях науки, техніки і медицини». Нові члени обираються довічно, таємним голосуванням дійсних членів, обрання в академіки вважається одним з найпочесніших символів визнання наукових заслуг, але її члени працюють на громадських засадах.

Зважаючи на дефіцит державного бюджету України в умовах воєнного стану, необхідність повоєнного відновлення економіки і просто здоровий глузд, цілком достатньо для координації наукових досліджень як у масштабі всієї країни, так і за окремими галузями здійснювати бюджетну підтримку Національної академії наук України. Створення і функціонування галузевих академій є цілком можливими як громадських організацій, якщо потенційні члени відчуватимуть у цьому потребу. Крім того, наприклад, педагогічні університети країни, де зосереджено найбільш кваліфікованих дослідників і викладачів у галузі педагогіки, цілком безболісно могли б замінити Інститут вищої освіти і Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Індикатором невисокої ефективності роботи двох останніх інституцій є стабільно низький міжнародний рейтинг українських університетів.

Для забезпечення інтегрування України в ЄС кафедри і факультети, що мають у своїй назві прикметники «міжнародні», «зовнішні» й подібні, повинні щосеместра нарощувати викладання профільних курсів англійською мовою. Для підвищення якості знань англійської мови в підрозділах, що готують фахівців з «міжнародного» або «зовнішнього» напрямку, необхідно суттєво збільшити години вивчення англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Zhang, Wei-Bin (2000). *Confucianism and Modernization. Industrialization and Democratization of the Confucian Regions*. New York, Palgrave, Macmillan.
- Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). *Prospects for the East-West Civilizational Convergence: Confucian Tradition Democracy in the Republic of Korea*. Prague, Coretex CZSE. 250 p. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>
- Піляєв, І. (2023) Ціннісна мотивація праці: східноазійський досвід. *Економічна теорія*. 4. 72-104. <https://doi.org/10.15407/etet2023.04.072>
- Pawlowski, K. (2022). The way of Ukraine to Europe: over coming obstacles. *Економіка України*. 65. 6(723). 84-90. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=546
- Кіндзерський, Ю. (2021). Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 64. 5(714). 3-39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>

- Сіденко, С. (2022). Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. *Економіка України*. 65. 11(732). 47-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047>
- Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). Modernization of South Korea: origins, achievements, and the experience for Ukraine. *Економіка України*. 64. 9(718). 41-60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>
- Плотников, А. (1993). Христианские основы рыночной экономики. Украинский христианский университет бизнеса и технологий. Київ. 4 с.
- Kistersky, L. (2020). The Impact of the Reformation on the Axiology Mentality in Ukraine. In: Reformation: the success of Europe and a chance for Ukraine. L. Kistersky, O. Romanenko (Eds.). Prague, Coretex CZSE. 300 p.
- Геєць, В., Гриценко, А. (2013). Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним). *Економіка України*. 54. 6(619). 4-19.
- Krugman, P. (2012). End This Depression Now! W.W. Norton & Company. 272 p.
- Ніколаєв, Є., Совсун, І. (2020). Вища освіта в незалежній Україні. Kyiv School of Economics Policy Paper. 28 с. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Ed-in-Independent-Ukraine.pdf>
- Кістерський, Л. (2021). Вплив Реформації на розвиток системи цінностей в Україні. У: Трансформація соціально-економічних систем в умовах викликів глобального сталого розвитку. Наук. ред. Т. Орехова. Вінниця, Нілан-ЛТД. 448 с.
- Kistersky, L. (2022). Education for European Integration. *Actual Problems of International Relations*. Iss. 152. <https://doi.org/10.17721/apmv.2022.152.1.47-48>

Надійшла 29.09.2023

Прорецензована 28.11.2023

Доопрацьована 08.12.2023

Підписана до друку 12.12.2023

REFERENCES

- Zhang, Wei-Bin (2000). Confucianism and Modernization. Industrialization and Democratization of the Confucian Regions. New York, Palgrave, Macmillan.
- Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). Prospects for the East-West Civilizational Convergence: Confucian Tradition Democracy in the Republic of Korea. Prague, Coretex CZSE. 250 p. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>
- Piliaiev, I. (2023). Value-based work motivation: the East Asian experience. *Economic Theory*. 4. 72-104. <https://doi.org/10.15407/etet2023.04.072> [in Ukrainian].
- Pawlowski, K. (2022). The way of Ukraine to Europe: overcoming obstacles. *Economy of Ukraine*. 65. 6(723). 84-90. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=546
- Kindzerskyi, Yu. (2021). Inclusive industrialization for sustainable development: to the principles of formation theory and policy. *Economy of Ukraine*. 64. 5(714). 3-39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003> [in Ukrainian].
- Sidenko, S. (2022). Priorities and factors of innovation policy: experience of some East Asian countries and strategic imperatives for the post-war reconstruction of Ukraine. *Economy of Ukraine*. 65. 11(732). 47-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047> [in Ukrainian].

- Kistersky, L., Marmazov, V., Piliaiev, I. (2021). Modernization of South Korea: origins, achievements, and the experience for Ukraine. *Economy of Ukraine*. 64. 9(718). 41-60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>
- Plotnikov, A. (1993). Christian Foundations of a Market Economy. Kyiv. 4 p. [in Russian].
- Kistersky, L. (2020). The Impact of the Reformation on the Axiology Mentality in Ukraine. In: Reformation: the success of Europe and a chance for Ukraine. L. Kistersky, O. Romanenko (Eds.). Prague, Coretex CZSE. 300 p.
- Heets', V., Grytsenko, A. (2013). The way out from a crisis (Reflections about actual things after the reading). *Economy of Ukraine*. 54. 6(619). 4-19 [in Ukrainian].
- Krugman, P. (2012). End This Depression Now! W.W. Norton & Company. 272 p.
- Nikolayev, Ye., Sovsun, I. (2020). Higher education in independent Ukraine. Kyiv School of Economics Policy Paper. 28 p. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Ed-in-Independent-Ukraine.pdf> [in Ukrainian].
- Kistersky, L. (2021). The impact of the Reformation on the development of the value system in Ukraine. In: Transformation of socio-economic systems under the challenges of global sustainable development. T. Orekhova (Ed.). Vinnytsya. 448 p. [in Ukrainian].
- Kistersky, L. (2022). Education for European Integration. *Actual Problems of International Relations*. Iss. 152. <https://doi.org/10.17721/apmv.2022.152.1.47-48>

Received on September 29, 2023

Reviewed on November 28, 2023

Revised on December 8, 2023

Signed for printing on December 12, 2023

Leonid Kistersky, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor of the Department of International Economic Relations
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-richchya St., Vinnytsya, 21027, Ukraine
Director of the Institute for International Business Development
21/12, Lyuteranska St., office 25, Kyiv, 01024, Ukraine

EDUCATIONAL CHALLENGES OF THE EUROPEAN MARKET

The process of Ukraine's accession to the European Union requires urgent and active reforms of many components of the country's social life, among which education is one of the priority areas that needs significant changes. The organizational system of higher education in Ukraine was analyzed in comparison with top universities from global ranking of the best universities in the world (QS World University Rankings) according to the indicator of their achievements in the field of education and science, calculated using the methodology of the British consulting company Quacquarelli Symonds.

A set of measures to improve the quality and increase the prestige of a university diploma in Ukraine is outlined. Special attention is paid to the training of international economic relations specialists, since, based on the experience of the Central European countries, the effective implementation of the country's European integration policy depends to a decisive extent on these personnel. The need to improve the system of

teaching in English, especially in the universities that train specialists in international fields, is substantiated. It is argued that today's state policy of Ukraine on evaluating the results of scientific research restrains development of scientific activity in the country, since the two scientometric databases selected by the Ministry of Education and Science of Ukraine — Scopus and Web of Science — are not representative, do not meet modern quality criteria, and, in addition, their monopoly grossly violates the principles of scientific integrity and openly encourages corruption in the country's education and science. It is shown that today's policy of ensuring the quality of higher education in Ukraine — licensing and accreditation — largely fulfills the function of formal control. Specific steps for solving the problems of university education in Ukraine based on positive world experience are proposed.

Keywords: *education; science; corruption; value system; international economic relations; European integration; practical skills; English; bureaucracy; licensing; accreditation.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.083>

УДК 005.8; 330.47

JEL: C53

П.Я. ХОМИН, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри бухгалтерського обліку й аудиту
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
вул. Руська, 56, 46001, Тернопіль, Україна
e-mail: p.khomyn@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3964-6557>

УКРАЇНА ЯК ЗАРУЧНИЦЯ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано причини економічного протиріччя між потенціалом економіки України і рівнем її соціально-економічного розвитку порівняно з іншими країнами. Зазначено, що під претекстом реформування економіки довгий час здійснювалося руйнування промисловості, в аграрному секторі виник критичний дисбаланс між рослинництвом і тваринництвом. Обґрунтовано пропозиції щодо усунення цих перекосів.

Ключові слова: держава; деформація; дисбаланс; економічні відносини; реформування; ринкова економіка.

Попри те, що місткий наратив академіка В. Гейця, що «...подолання квазі-ринковості — шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання» (Геєць, 2015, с. 4), є безспірним, Україна, незалежно від періодів, умовно поділених на тоталітарний, волюнтаристський, стагнацію й перебудову з імітацією переходу до ринкової економіки включно, ніяк не може позбутися статусу заручниці держави, тобто «апарату політичної влади в суспільстві»¹, який ніколи не допускав не те що кардинальних змін

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2007. 1736 с. С. 286.

Ц и т у в а н н я: Хомин, П. (2024). Україна як заручниця держави. *Економіка України*. 67. 2(747). 83-99. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.083>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

у економічній системі, але й будь-яких косметичних на кшталт косигінської реформи чи перебудови. Відтак її населення стало безвладним компонентом економічних експериментів, як-то експропріація на зорі формування його (апарату) політичної влади приватної власності з її політикою «воєнного комунізму» до колективізації у часи утвердження «соціалізму» для всіх, крім нього, котрий жив в умовах першої ідіоми, але без прикметника. Це оберталось катастрофічними наслідками в часи голодомору, повоєнної розрухи й карткової системи для пересічних громадян, її повторенням у часи «розвинутого соціалізму» з талонами на утилітарні товари: праски, сіль, горілку тощо. Причому ця проблема залишається актуальною й нині: навіть стосовно продовольчого забезпечення населення наслідки експериментів апарату політичної влади в суспільстві хоча й не катастрофічні, але різюче відмінні від тих країн, де немає таких потенційних можливостей, як в Україні. Отже, очевидно, що дослідження причин описаних казусів має важливе наукове, і тим більше — практичне, значення.

Стосовно окресленої проблеми є достатньо наукових праць, де обґрунтовувалися виважені заходи, втілення яких у практику могло б убезпечити вітчизняну економіку від непоправних втрат, оскільки замість нарощування промислового потенціалу, на чому акцентує увагу В. Геець, цитуючи відомі ще з XVII ст. наративи А. Серра про необхідність не тільки поставити на чільне місце серед загальних способів «...чисельні й різноманітні ремесла,... а й із багатьох поглядів йому має надаватися перевага над специфічним засобом надлишку сільськогосподарських продуктів — унаслідок їхньої більшої надійності» (Геець, 2016, с. 18), усе зроблено з точністю до навпаки. З цього ж арсеналу експериментів «недавній досвід у регулюванні цін на м'ясо в середині квітня 2005 р., коли за рішенням уряду були виділені кошти для закупівлі на аукціонах м'яса та його подальшу реалізацію через торгову мережу Укоопспілки за ціною, що не перевищувала б 15 грн за 1 кг. Також облдержадміністрації мали б забезпечити збільшення кількості місць для реалізації м'яса від сільгоспвиробників на ринках, з тим, щоб зламати цінову змову перекупників. Ефект від цього виявився зворотнім. Якщо, наприклад, у середині травня вирізка свинини можна було купити за 30 грн за кілограм, то через два тижні вона виросла в ціні до 40 грн» (Бородіна, 2006, с. 112), адже здавна «...у нас було майже правилом: коли висновки й рекомендації науки не збігалися з точкою зору політиків, вони ігнорувалися. Особливо це стосувалося суспільних наук, зокрема економічної» (Трегобчук, 1993, с. 15).

Отже, **мета статті** — аналітично осмислити докорінні причини дисонансу рівня розвитку промисловості й аграрного сектору України з потенційними можливостями цих галузей економіки, а з огляду на пролонгацію в теперішніх умовах квазіринковості, обґрунтувати заходи, спрямовані на вирішення окресленої проблеми імітації переходу країни до ринкової економіки.

СПАДКОВІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЯК КОРИНЬ ЕКОНОМІЧНИХ НЕГАРАЗДІВ

Тривалий час визначальним маркером для згадуваного апарату політичної влади був утопічний тавтологічний наратив вождя пролетарської революції 1917 р. про комуністичну, тобто безплатну працю на користь суспільства, здійснювану не для відбуття певної повинності, не для отримання права на відомі продукти, не за наперед установленими й узаконеними нормами, а праця добровільна, праця поза нормою, праця, що дається без розрахунку на винагороду, без умов винагородження, праця за звичкою працювати на загальну користь, праця як потреба здорового організму. Його спадкоємці й у третьому тисячолітті вважають, що саме так має йти розвиток економіки. Показовим у цьому плані є фантастичне «наукове» узагальнення, що «при технічній оснащеності ..., в середньому в 5 разів нижчій, ...тобто витрачанні ресурсів у десятки разів меншому, ніж на Заході у розвинутих країнах, за рахунок великотоварного виробництва <...> СРСР досягнув тих самих показників, що й США, Англія, Японія» (Ткаченко та ін., 2004, с. 121). От тільки поставлена з ніг на голову залежність ефективності виробництва від рівня фондоозброєності праці ніяк не вписується в те, що, за даними Світового банку, середньостатистичний робітник у Німеччині за 17 днів виробляє стільки ж, скільки його колега в Україні за один рік. Щоб досягти рівня добробуту Західної Європи за нинішнього зростання економіки, Україні потрібно 100 років, тому і середньомісячна зарплата вітчизняних працівників за 2021 р. (514 дол.²) у чотири рази менша від середньої зарплати в Німеччині, Фінляндії, Ірландії та інших країнах, де немає такого природного потенціалу, як у нас. Так, якщо в 1991 р. ВВП України в постійних цінах 2010 р. становив 188,5 млрд дол., то через 30 років — тільки 130 млрд дол., і її частка у світовому ВВП скоротилася в три рази — з 0,49 до 0,16 %; у середньому світовий показник ВВП у розрахунку на одну особу сягнув 11 058 дол., тоді як в Україні він становить лише 3653 дол. Порівняно з країнами ЄС (34 047 дол.) відставання майже десятиразове, при цьому не тільки від Польщі (15 654 дол.), але й від Молдови (4366 дол.)³.

В Україні донині жодного суттєвого зрушення в нарощуванні промислового потенціалу фабрик і заводів, присвоєних у результаті приватизації, не відбулося, а в аграрному секторі виник критичний дисбаланс у рослинництві й тваринництві. Отже, триває «пошук балансу інтересів суспільства, держави та особистостей» (Геєць, 2020, с. 14), оскільки в нинішній ситуації термін «держава» замість такого балансу асоціюється з олігархією — «владною вузького кола найбагатших та найзаможніших осіб»⁴.

² Середня заробітна плата в Україні в доларах США. *Мінфін*. 2022. 09 бер. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/usd/>

³ Незалежність в цифрах. Як змінилася економіка України за 30 років. *РБК-Україна*. 2021. 26 сер. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/nezavisimost-tsifrah-izmenilas-ekonomika-1629802576.html> (дата звернення: 10.07.2023).

⁴ Там само, с. 840.

Що впливає з тогочасного тлумачення цього грецькомовного терміна: «Олігархія — 1) В експлуаторських державах одна з форм державного правління, за якої політичне й економічне панування здійснюється невеликою купкою експлуаторів»⁵. Позаяк, хоч і вважалося, що синонім капіталу — так звані основні «фонди» є власністю «...трудящих, ...що вони не є засобом експлуатації...», насправді за тоталітарної системи трудящі не були власниками засобів виробництва... Суб'єктом власності була верхівка бюрократичного апарату (партійного, радянського, державного)» (Мочерний, 1999, с. 256). Нарешті це підтвердилося в часи легалізації присвоєння фабрик і заводів, земельних угідь і підземних багатств, яка «мала високий ступінь насамперед моральної нелегітимності» (Геєць, 2015, с. 5), оскільки здійснювалася подібно до того, як Мойсей водив свій народ пустелями, проте лише в часовому вимірі, адже верховодили цією легалізацією, замаскованою під приватизацію, авірони й датани. Простіше кажучи, демагоги, які під таким самим гаслом «пошуку ефективного господаря» і нібито переходу до ринкової економіки — насправді квазіринковості (Геєць, 2015, с. 4) — обвели навколо пальця наївних міщан і селян, видавши їм безцінні в прямому сенсі сертифікати на уявні частки цих фондів. При цьому сформувалося «суспільство, в якому рушійною силою виступили не носії і творці високотехнологічних знань (працівники науки й освіти), не підприємці, які асимілюють ці знання в господарській практиці, а високооплачувані чиновники, які вилучають адміністративну ренту з тих владних повноважень, які вони мають. Підсумком таких часткових, локальних дій на користь виниклих окремих адміністративно-господарських груп стало формування *кланово-олігархічного суспільства*, в якому боротьба кланів за владні повноваження як умову управління майном і фінансовими потоками набула форм масштабних політичних конфліктів» (Зверяков, 2015, с. 42), що не вщухли донині. Більше того, подібно до часів більшовиків, були експропрійовані й ті заощадження, які трудівники роками збирали в ощадкасах, повіривши гарантії демагога-датана, що «вийняв посольство лінюхові з долоні» (Пролог до поеми «Мойсей»), про недоторканність цих мізерних коштів. Вочевидь неспроста демагогія — обман брехливими обіцянками, лестощами, навмисними перекрученнями фактів — словосполучення з двох слів: народ і ведум⁶, як полуда, спричинила загальну сліпоту, якої позбутися годі. Ото й блукали в лісі з двох дерев між тоталітарною системою власності на заводи й колгоспи і кооперативами в промисловості, безнарядними ланками — на селі. Але, на противагу Мойсеєві, який «із неволі вирвав свій люд, наче буря, і на волю спровадив рабів із тіснин передмур'я» (Пролог до поеми «Мойсей»), наші авірони й датани далі водять українців цим лісом. Хоч уже за перші 10 років панування демагогів

⁵ Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. Київ, Гол. ред. УРЕ, 1977. 775 с. С. 479.

⁶ Там само, с. 197.

можна було переконатися, що вони ніколи не виведуть Україну з «тіснин передмур'я». Увесь їхній професіоналізм, яким вони демагогічно приховували свою профанацію, виявився «фата-морганою злудною» (І. Франко). Тому-то цього професіоналізму вистачило лише на утилізацію обладнання захоплених у свою власність фабрик і заводів, причому не завжди морально й фізично застарілого, вивезення як металобрухту за кордон — замість інновативного прориву в економіці.

У результаті, «...втрачено цілі галузі, передусім інноваційного спектра діяльності: електронну та верстатойнструментальну промисловість, приладобудування, верстатобудування, виробництво сільгосптехніки, спеціальні види машинобудування для гірничорудної, хімічної та металургійної промисловості. Отже, Україна практично втратила індустріальну платформу, на якій може розвиватись економіка інноваційного типу. <...> Майже 9/10 технологічних процесів вітчизняної промисловості базуються на техніці середини минулого століття» (Якубовський, Солдак, 2017, с. 38). «Надприбутки в сировинному секторі притягують інвестиційні потоки, стримуючи тим самим розвиток високотехнологічних галузей і диверсифікацію економіки в цілому» (Якубовський, Солдак, 2017, с. 40). І причиною таких казусів стало відсторонення носіїв високотехнологічних знань від процесу реформування економіки саме творцями «владних повноважень на користь виниклих окремих адміністративно-господарських груп».

У сільському господарстві повсюдно, ще до проведення приватизації, стихійно виникала картина в стилі сюрреалізму — «поруйновані як після погрому корівники, свинарники, які стоять без вікон, без дверей, без дахів», а загалом «наслідки так званих радикальних економічних реформ, початих ще в «горбостроечные» часи існування Радянського Союзу, а потім продовжених у незалежній Україні, настільки руйнівні, що дають підстави говорити про катастрофу національної економіки» (Ткаченко та ін., 2004, с. 3, 127). І на цьому тлі втішає те, що прикрий закид «в сусідів будеш тяглом у поїздах їх бистроїзних» (І. Франко) — лише метафора, позаяк ці поїзди разом з «євробляхами» принаймні врятували транспортну галузь України від колапсу: «ефективні господарі» здатні хіба спритно виманити навіть у дітей якийсь карбованець на фантом вітчизняного зернозбирального комбайна, чи «розпиляти» бюджет на розвиток. А насправді безслідне зникнення виробництва автомобілів, як сталося з «КрАЗами», вантажними важковаговиками, і комічним предметом народного гумору — легковиком ЗАЗ-968, вигляд якого замість усмішки викликав посмішку: не вважати ж вітчизняні кустарно склепані маршрутки з комфортом на зразок драбинястого воза інновативним розвитком авомобілебудування! Відтак, якби автори «Маніфесту» писали його нині, то їхній метафоричний висновок: «Жорна творять суспільство з феодалськими панами, а паровий млин — суспільство з індустріальними капіталістами», мабуть, був би доповнений словами «і корупцією з офшорними олігархами».

«За версією Bloomberg, у рейтингу 50 найбільших інноваційних економік світу Україна займає 41-ше місце, хоча програє своїм найближчим сусідам — Польщі, Угорщині, Словенії, Чехії. Водночас суттєво їх випереджає і посідає 5-те місце серед цих же 50 країн за так званим науковим капіталом (*Tertiary efficiency*)» (Геєць, 2016, с. 20). Тому, поряд з гордістю за останню позицію, муляє думка, чи не завдяки стрімкому зростанню кількості «професорів», які «ніколи наукою не займалися, наукових книг не читали, у бібліотеках не працювали і щиро не розуміють, як можна працювати над дисертацією у 150 сторінок тексту 3 і більше років... Якщо ці тенденції переважатимуть, то ніякого майбутнього у нашої держави не буде. <...> З ще більшою імовірністю вона може перетворитися на суспільство, що стагнуватиме і розкладатиметься, звідки усе більш-менш цивілізоване тікатиме і куди все нецивілізоване «зливатиметься»» (Геєць, Гриценко, 2012 с. 6—7).

Нині цей гіркий прогноз підтверджується зливом парфумів плагіату, що проникли вже й на Олімп науки, де, за визначенням М. Сельє, не бракує ані «колекціонерів фактів», «удосконалювачів», «класифікаторів», «синтетиків», ані «великих босів». Ото й не дивно, коли «Україна, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, займаючи 10-те місце у світі за відсотком населення з вищою освітою, ...має порівняно низький рівень підготовки кадрів щодо їх функціональної грамотності, ...значний дефіцит кадрів для виконання таких його ключових функцій, як адміністративна, виконавчо-розподільча, координаційно-комунікативна, контрольна, проєктувально-планувальна, організаційна і мотиваційна. <...> Раз є суттєві проблеми в системі підготовки, значить вони існують і стосовно відбору та просування кадрів за соціальними ліфтами відповідно до кваліфікаційних ознак» (Геєць, 2016, с. 20).

НАСЛІДКИ ПРОБЛЕМ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ, КАДРІВ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ Й СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Отже, саме завдяки таким кадрам це дуже швидко обернулось ефектом технологічної «пастки» для вітчизняної економіки. Зокрема, катастрофічно знизилися випуски технічних засобів виробництва; замість збалансованого розвитку рослинництва й тваринництва маємо критичний дисбаланс не тільки між цими галузями сільського господарства, але й усередині них, що загрожує деградацією ґрунтів унаслідок як відсутності органічних добрив, так і нестримної монокультуризації рілництва. Україна, яка була флагманом серед країн соціалістичного табору, однаковою мірою втратила свої лідерські позиції як у промисловості, так і в сільському господарстві. Водночас Польща, де, на відміну від авіронів й датанів, економіку реформували освічені інтелектуали, з типової аграрної країни стала розвинутою промислово-аграрною державою (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння динаміки макроекономічних показників України і Польщі у 2005—2020 рр.

Країна	Продукція	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяги продукції промисловості									
Україна, млн грн	Добувна	29 255	106 055	191 599	211 956	323 530	391 471	402 232,7	361 685
	Обробна	611 966	716 401	1 139 213	1 218 703	1 627 504	1 885 406	1 828 327	1 879 375
	Обробна на од. добувної, грн	20,69	6,76	5,95	5,70	5,03	4,82	4,54	5,20
	Польща, млн злотих	35 244	50 778	49 034	44 735	48 961	53 939	52 428	49 709
Обробна на од. добувної, злотих	Обробна	571 664	814 957	1 073 948	1 152 539	1 264 801	1 318 405	1 433 369	1 415 016
		16,22	16,05	21,90	25,76	25,84	24,44	27,32	28,47
Обсяги продукції сільського господарства									
Україна, млн грн	Рослинницька	306 234	329 646	480 157	495 014	480 157	529 348	538 706	473 377
	Тваринницька	131 294	137 828	143 816	143 192	140 319	141 946	142 277	138 744
	Тваринницька на од. рос- линницької, грн	0,43	0,42	0,30	0,29	0,29	0,27	0,26	0,29
	Польща, млн злотих	30 782	44 945	49 418	53 280	54 150	52 982	58 983	61 733
Тваринницька на од. рос- линницької, злотих	Тваринницька	32 555	39 539	49 220	50 176	58 428	58 359	61 565	59 954
		1,06	0,88	1,00	0,94	1,08	1,10	1,04	0,97

Джерело: адаптовано автором за: Промисловість України у 2007—2010 роках. Стат. зб. Київ, Державний комітет статистики України, 2011, с. 26. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/05/Arch_ru_zb.htm; Статистичні щорічники України за 2018—2021 рр., с. 240—241, 257; Сільське господарство України 2018. Стат. зб. Київ, 2019, с. 44. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf; Сільське господарство України 2020. Стат. зб. Київ, 2021, с. 46. URL: <https://www.google.com/search?q=MałyRocznikStatystycznyPolski2007-2021,s.263,295-297,263,295-297,305,305.URL:https://stat.gov.pl/polityka-prywatnosci/>

Зокрема, якщо в Україні обсяг видобувної продукції під впливом «пастки сировинних ринків» у 2005—2015 рр. зріс більше ніж у 6,5 разу, то в Польщі цей період став стартовим для випереджального зростання продукції обробної промисловості. Причому й до того більш високе в Польщі співвідношення обсягу продукції обробної галузі стосовно видобувної за рахунок імпорту сировини, передусім з України, стабільно зростало, тоді як у нас — знижувалось. У результаті між Україною і Польщею виникло більш як п'ятиразове відхилення співвідношення вирішальних галузей промисловості не на нашу користь. До речі, це теж можна віднести на карб вітчизняних авіронів і датанів, які імітували намагання вступу до Європейського Союзу, не насмілюючись відчепитися від російської колимаги, випрошували у МВФ мізерні (у межах 2—5 млрд дол.) кредити, коли польські урядовці, інтелектуали типу Л. Бальцеровича, зуміли отримати захмарні дотації ЄС на реконструкцію такої самої усядикуваної від соціалістичної епохи індустрії і транспортної інфраструктури. Подібною була тенденція і в аграрному секторі економіки — в Україні тільки у 2005—2015 рр. від'ємне співвідношення валової продукції тваринництва і рослинництва зросло майже в 1,5 разу, і цей тренд посилюється, тоді як у Польщі воно залишилося на тому самому рівні. Отже, хоча в обох країнах пройшло скорочення поголів'я тварин, у Польщі воно не вплинуло на збалансоване співвідношення виробництва продукції галузей рослинництва і тваринництва, а в Україні — зумовило його деформацію, ставши головним фактором катастрофічного сповзання в кризу аграрного сектору через неконтрольовану монокультуризацію. Як підкреслив В. Геєць, «посівні площі під зернові культури, які є основними в експорті, зросли в 1,1 раза, під соняшник — 3 рази, під ріпак — в 11,3 раза, ...за рахунок зменшення насамперед площ під кормові культури у 5,2 раза. Як наслідок, була втрачена кормова база тваринництва. Паралельно скорочувалось поголів'я великої рогатої худоби в 5,4 раза, ...і, таким чином, звужувалася сировинна база розвитку м'ясо-молочної промисловості» (Геєць, 2016, с. 17).

На нашу думку, каталізатором тут стала інерція, витоки якої сформувалися в часи тоталітаризму, але катастрофічно вона проявилася синхронно з розвалом промисловості. Мається на увазі згадуване директивне ціноутворення, яке було «священною коровою», причому й тоді, коли, нібито, настала ринкова економіка. До того його вдавалося нівелювати й здавалося, що так буде і далі. Але щойно тоталітаризм ослаб у часи «перебудови», каталізатор розвалу на той час ще збалансованого сільського господарства відразу дався взнаки, і передусім у тваринництві, де вже з 1985 р., коли в Україні про фермерство ще навіть не згадували, започаткувався тренд скорочення поголів'я, який далі набув непереборного прискорення.

Таким чином, на тлі цих разючих відмінностей теперішніх рівнів економічного розвитку України і Польщі риторичне запитання Гж. Колодко, директора Центру економічних досліджень при варшавському універси-

теті Козьминського, «...Чому у нас хоча б на дві третини це вийшло, а у вас ні?» (Колодко, 2015, с. 39) є цілком резонним. Адже поряд із захопленням, що в Україні майже подвоїлося виробництво зернових культур і взагалі зростає обсяг валової продукції, не слід забувати, що при цьому ніяк не вдається вийти на рівень хоча б 1990 р. за обсягами виробництва і споживання молока і м'яса. Так, якщо Польща вже з 2005 р. змогла перевищити рівень 1990 р. за обсягом виробництва м'яса на 1 особу, то в Україні він все ще недосяжний. Так само і стосовно споживання молока. На наш погляд, причина в ігноруванні ролі фермерства, щодо якого замість використання апробованих світовим досвідом партнерських взаємовідносин з великотоварними підприємствами відбувається процес поглинання останніми. Ті самі фермери, які втримуються в агровиробництві, вимушено копіюють структуру галузей аграрного сектору в агрохолдингів, мало впливаючи на збалансування галузей рослинництва і тваринництва, оскільки щодо державної підтримки «відсунуті на обочину». Унаслідок цього вони не змогли протидіяти трендові занепаду молочно-м'ясного скотарства в той період, коли колгоспи і радгоспи відправляли за кордон живу ВРХ, адже власне шкури цих тварин були сировиною для елітного взуття, частина якого потім імпортувалася в Україну, забезпечуючи зарубіжним промисловцям втрачену нами додану вартість.

НАСЛІДКИ РОЗБАЛАНСОВАНOSTI ВИРОБНИЦТВА СІЛЬГОСППРОДУКЦІЇ

Як результат, ми маємо стрімке зниження споживання молока населенням, яке не виходить перекрыти імпортом молокопродуктів. У Польщі ж акцент зроблено саме на розвитку фермерства, відтак, попри зменшення поголів'я тварин (до речі, так само досить відчутне), їм вдалося завдяки власному виробництву забезпечити кардинально інший тренд споживання молока і м'яса, ніж в Україні. До цього тренду долучилася не менш шкідлива тенденція монокультуризації рослинництва, яка спричинила внутрішній дисбаланс, що посилює знищення гумусу в українських чорноземах, загрожуючи в перспективі екологічною катастрофою. Адже, разом з переорієнтацією сільгоспвиробництва на вирощування на експорт культур за рахунок різкого зменшення площ для кормовиробництва, відбувся такий самий спад внесення органічних добрив, тоді як винесення гумусу з ґрунту збільшилося. Отже, Україні доводиться, навіть за доволі скромного споживання м'ясо-молочних продуктів, імпортувати їх левову частку.

Синхронно відбувається вплив за кордон найбільш продуктивних за віковою ознакою працівників, у тому числі висококваліфікованих, де вони змушені протягом ненормованого робочого часу, здебільшого з мінімальною винагородою, проте нібито високою порівняно з вітчизняною оплатою праці, виконувати найважчі роботи в галузях будівництва, промисловості, сільського господарства. Причому значна частка про-

дукції двох останніх з створеною їхньою працею доданою вартістю не-
рідко нами й імпортується, практично подвоюючи прибуток зарубіж-
них роботодавців за рахунок мігрантів і українських споживачів.

І ця карма, на нашу думку, набула непереборних ознак, незважаючи
на те, що з державного бюджету щороку виділяються мільярдні дотації
на підтримку як видобувної промисловості (вугільної), так і сільського
господарства. Проте значна їх частина трансформується в предмети роз-
коші для обраних одержувачів, тому не дивно, що імена цих щасливих
реципієнтів утаємничено, а ефект від дотацій є непомітним (табл. 2).

Наведені показники переконливо доводять, що обсяги валової про-
дукції залежать винятково від сприятливості природно-кліматичних
умов і «закупівлі зарубіжної техніки, технологій для обробки ґрунтів, за-
собів захисту рослин, нових, у тому числі й генетично модифікованих,
посівних матеріалів» (Геєць, 2016, с. 17), проте аж ніяк не від суми фінан-

Таблиця 2. Розбіжності в обсягах валової продукції і бюджетних дотацій
аграрного сектору України у 2000—2020 рр., млрд грн

Роки	Обсяги валової продукції		Бюджетні асигнування	
	сума	індекси	сума	індекси
2000	58,0	1,0	0,5	1,0
2001	69,6	1,2	0,6	1,2
2002	69,6	1,2	1,4	2,8
2003	50,5	0,9	2,7	5,4
2004	72,0	1,2	2,9	5,8
2005	72,8	1,3	9,7	19,4
2006	78,8	1,4	8,3	16,6
2007	74,4	1,3	11,6	23,2
2008	101,5	1,8	5,8	11,6
2009	96,3	1,7	3,3	6,6
2010	90,8	1,6	4,6	9,2
2011	117,1	2,0	4,3	8,6
2012	110,1	1,9	7,0	14,0
2013	133,7	2,3	7,5	15,0
2014	139,1	2,4	5,7	11,4
2015	131,8	2,3	2,7	5,4
2016	144,0	2,5	1,7	3,4
2017	140,5	2,4	9,0	18,0
2018	158,4	2,7	11,8	23,6
2019	163,6	2,8	12,7	25,4
2020	147,1	2,5	4,5	9,0

Джерело: складено автором за: Додатки № 3-4 до Законів України «Про Державний
бюджет України» за 2000—2020 рр.; Сільське господарство України за 2000—2020 рр.
Стат. зб. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t001458?an=84&ed=2000_02_17

сування з державного бюджету, яке, радше, породило моду на яхти й вілли в офшорах.

Наприклад, у 2002 р. бюджетні дотації збільшилися порівняно з 2000 р. в 1,4 разу, проте обсяг валової продукції залишився таким самим, як у 2001 р., коли їх сума була у 2,8 разу меншою; у 2007 р. бюджетні дотації збільшилися порівняно з попереднім роком в 1,4 разу, а валова продукція в порівнянних цінах, навпаки, зменшилася на 4,4 млрд грн; у 2008 р. сталося протилежне: дотації зменшилися дворазово, а валова продукція зросла на третину; у 2010 і 2020 рр. дотації були майже рівними, але різниця в обсягах валової продукції виявилася більше ніж півтораразовою.

Отже, нарешті, слід відійти від догматичної віри в те, що в такий спосіб можна забезпечити доступність продовольства для всіх верств населення. Наприклад, у США ще з часів Великої депресії застосовують програми внутрішньої продовольчої підтримки, частка яких становить нині 75,4 % сукупної підтримки аграрного сектору⁷. В Україні ж намагаються забезпечити всіх, хоча зрозуміло, що для населення з середньомісячними грошовими доходами 14,3 тис. грн на місяць⁸ за теперішніх цін на продовольство є сміхотворними, а для громадян, які отримують 2093 грн мінімальної пенсії⁹, — невеселими.

При цьому навіть ці статистичні показники, сформовані за методикою «півкурки», переконують, що за нинішньої політики підтримки аграрного сектору ніяких суттєвих зрушень у споживанні українцями продуктів харчування очікувати не доводиться, тим більше — сподіватися на досягнення хоча б рівня Польщі, де показників тваринництва значною мірою здобуто за рахунок імпорту українського зерна. Саме завдяки його переробці на комбікорми для власних тварин Польща експортує до України значну кількість м'ясо-молочних продуктів, підтягуючи рівень споживання продуктів харчування тваринницького походження українцями, певна річ, не з групи з доходами до 3000 грн.

Стосовно ж досягнення в Україні медичних норм споживання продуктів харчування тваринного походження, то за існуючих темпів зміни поголів'я тварин у діапазоні плюс/мінус, у тому числі ВРХ, особливо корів, стосовно яких протягом 2010—2020 рр. темпи були від'ємними, як і виробництва молока та м'яса, залишається лише мріяти про якесь чудо (табл. 3).

⁷ Farm Safety Net. USDA. URL: <https://www.fsa.usda.gov/programs-and-services/farm-bill/farm-safety-net/index> (дата звернення: 10.07.2023).

⁸ Зануда А., Дорош С. 30 років незалежної України у 30 головних цифрах. *BBC News Україна*. 2021. 24 сер. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58116662> (дата звернення: 10.07.2023).

⁹ Коломієць В. Накопичувальна пенсія. Хто й коли платитиме за старість у достатку. *hromadske*. 2023. 19 бер. URL: https://hromadske.ua/posts/nakopichuvalna-pensiya-hto-j-koli-platitime-za-starist-u-dostatku?gclid=Cj0KCQiAwvKtBhDrARIsAJjkThS08QOg4uxM0v9EgK7Taa7qa-U4X5lGNzRtbFToqJsfDwZxfXxGVwaArcZEALw_wcB (дата звернення: 05.06.2023).

Так, і Україна, і Польща не досягнули обсягів виробництва молока, який був у розрахунку на 1 особу в 1990 р. На початку 1990-х років українці споживали молока більше, ніж поляки, але тепер співвідношення є діаметрально протилежним: у Польщі як його виробництво, так і споживання суттєво перевищують наші показники, відповідно, у 1,7 і 1,2 разу. Щодо м'яса, то за його майже однакового рівня споживання в Україні й Польщі в 1990 р., тепер цей показник відрізняється мало не в 1,5 разу. І хоча Польща за обсягами валового виробництва молока також ще не вийшла на рівень 1990 р. — різниця становить 1 млн л, це не є порівнянним з вітчизняним показником, який на 15,2 млн т є меншим за показник 1990 р.

Причиною такої різниці між цими країнами, на нашу думку, є непорушність догмату віри в переваги великотоварного виробництва. Це підтверджується статистикою динаміки кількості надвеликих аграрних фор-

Таблиця 3. **Поголів'я тварин, обсяги виробництва й споживання молока і м'яса в Польщі та Україні в 1990—2020 рр.**

Показники	Країна	1990	2005	2010	2015	2020
<i>Поголів'я, млн голів</i>						
ВРХ у тому числі корови	Україна	24,6	6,5	4,5	3,8	2,9
	Польща	10,0	5,6	5,7	5,9	6,3
	Україна	8,4	3,6	2,6	2,2	1,7
	Польща	4,9	2,8	2,6	2,4	2,5
Свині	Україна	19,4	7,1	8,0	7,1	5,9
	Польща	19,5	18,9	13,5	11,7	11,4
Птиця	Україна	246,1	162,0	203,8	204,0	200,6
	Польща	61,3	141,6	143,3	146,6	182,5
<i>Виробництво, кг / особу</i>						
Молоко	Україна	472	291	243	249	222
	Польща	416	325	321	331	375
М'ясо	Україна	84,0	33,9	44,9	54,2	59,3
	Польща	87,4	93,4	96,1	113,1	137,6
<i>Споживання, кг / особу</i>						
Молоко	Україна	373,2	225,6	212,0	210,0	201,9
	Польща	242	173	189	213	244
М'ясо	Україна	68,2	39,1	50,0	51,0	53,8
	Польща	68,8	71,2	73,7	75,0	80,2

Джерело: адаптовано автором за: Сільське господарство України 2020. Стат. зб. с. 72, 102, 148, 350, 353, 355, 366. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t001458?an=84&ed=2000_02; Polska 1918-2018. Warszawa 2018. Т. 5, с. 210, 212. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/inne-opracowania-zbiorcze/historia-polski-w-liczbach-tom-v-polska-19182018,34,1.html>; Rocznik Statystyczny rolnictwa 2021, s. 168. URL: <https://www.google.com/search?q>

Таблиця 4. Споживання продуктів харчування в Україні у 2010—2015 рр., кг / особу

Продукти	Медична норма	2010	2015	2020	2020 р., % до норми
М'ясопродукти	80	50	51	54	67,5
Молокопродукти	293	212	210	202	68,9
Яйця, шт. / особу	294	272	280	278	94,6
Рибопродукти	18	14,5	8,6	12,4	68,9
Цукор	33	37,1	35,7	27,8	84,2
Олія	13	14,8	12,3	12,0	92,3
Овочі	124	144	161	164	132,3
Плоди та ягоди	78	48	51	56	71,8
Картопля	170	129	138	134	78,8
Хлібопродукти	105	111	103	96,6	92,0

Джерело: складено автором за: Сільське господарство України, 2020. Стат. зб. с. 213. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t001458?an=84&ed=2000_02

мувань і фермерських господарств в Україні: якщо у 2007 р. останніх налічувалося 43 410 од.¹⁰, то у 2020 р. — 31 851 од., причому 5161 од. не мали сільськогосподарських угідь¹¹. Натомість чисельність надвеликих господарств (агрохолдинги в статистиці не виокремлюються), які володіють площами, більшими за 10 тис. га, у 2011—2020 рр. зросла із 131 до 1184 од.¹²

І найгірше, що, хоча цей догмат базується на хибному змішуванні умов промислового виробництва із сільськогосподарським насамперед у аспекті його концентрації: якщо в першій її негативні наслідки для суспільства не є такими наочними, то в другій, де і фермерські господарства України наразі копіюють структуру галузей аграрного сектору в агрохолдингів, концентрація виробництва та його монокультуризація виявляються наочно і не тільки в різкому скороченні чисельності сільського населення і, відповідно, зникненні самих сіл, але й у меншій тривалості життя українців порівняно з країнами, де відсутні як надмірна концентрація монокультур у рослинництві, так і скупчення тварин, хвороби яких блокуються застосуванням ударних доз пестицидів й антибіотиків.

До того ж, виник казус — фактор інтенсивності аграрного сектору України нівелюється, так би мовити, деекстенсивністю валових обсягів

¹⁰ Комплексні статистичні публікації. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm (дата звернення: 10.07.2023).

¹¹ 2020 Статистичний щорічник України. Київ, 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf

¹² Статистичні щорічники України за 2007, 2011 (URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm) і 2020 рр. (URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf).

молока і м'яса, унаслідок чого потреби населення в збалансованому харчуванні, отже, й калорійності (у 2021 р. вона становила 2677 кал на 1 особу на добу), — не задовольняються, але й загалом за іншими видами продуктів харчування Україні теж ніяк не вдається вийти на медично обґрунтовані норми споживання хоча б у середньому вимірі (табл. 4).

За винятком овочів, поряд з уже згадуваним критичним відхиленням споживання українцями м'ясо-молочних продуктів, те саме має місце за іншими продуктами, зокрема картоплею і хлібом включно. До того ж у зв'язку з суттєвими відмінностями в грошових доходах членів домашніх господарств реальні показники відрізняються від середніх набагато більше. Так, у родинах з трьома дітьми у 2020 р. споживання м'ясопродуктів було на 20 % меншим, ніж у сім'ях з однією дитиною; молока — на третину і т. д.

У кінцевому підсумку маємо такі результати: у Польщі, яка не зазнала ані колективізації з перманентним укрупненням колгоспів і трагедіями так званих «бригадних сіл», ані агрохолдингізації, середня тривалість життя чоловіків зросла з 67 років у 1989 р. до 72,6 у 2020 р., жінок — відповідно, із 75 до 80,7 років; в Україні — відповідно, чоловіків із 64,3 року до 66,4 у 2020 р., жінок із 73,3 до 76,2 року.

ВИСНОВКИ

На жаль, ні в промисловості, ні в сільському господарстві мрії знайти ефективних власників, які б забезпечили інноваційний розвиток України, не справилися, що, власне, і стало головною причиною економічного протиріччя між потенціалом України і рівнем її соціально-економічного розвитку на тлі країн Західної Європи. Позаяк, замість побудови ринкової економіки, вітчизняні авірони і датани, тривалий час імітуючи вступ до ЄС, намагалися зберегти непорушною етатистську модель державно-монополістичного управління нею, демагогічно затуманюючи це уявними перевагами членства в так званому «союзі незалежних держав». При цьому вони приховували, що із здобуттям Україною незалежності зусилля апарату політичної влади були спрямовані не на інноваційний розвиток вітчизняної економіки, а здебільшого на витискування своїми протеже «адміністративної ренти» з нелегітимно привласнених морально застарілих і фізично зношених основних засобів фабрик і заводів, разом з неконтрольованим видобутком природних ресурсів укупі з виснаженням монокультуризацією орієнтованого на експорт рослинництва ґрунтів.

Проте на тлі нинішньої трагічної ситуації, як це не парадоксально, є сподівання на докорінні зміни завдяки остаточному розриву з РФ, що насамперед сприятиме довгоочікуваному інноваційному розвитку промислового сектору, адже Україна вимушена відновлювати виробництво зброї, а воно завжди є найбільш високотехнологічним й зумовлює розви-

ток інших галузей промисловості. Водночас не слід благодушно спостерігати за наявними перекосами у видобувній промисловості, де згадувані персонажі на всіх рівнях експлуатують природні ресурси, отримуючи ренту навіть з піску і гравію і забезпечуючи собі можливість не тільки розкішно існувати, а й займати високі посади, аж до депутатських включно. Таким чином, якщо вже не змінювати цю ситуацію кардинально, то замість роздавання перед виборами населенню пачок гречки принаймні доречніше започаткувати видачу акцій на частку цієї ренти сім'ям наших Героїв. Однак не повторним імітуванням сертифікатів 1990-х років, а через фонд виплати їм гарантованих дивідендів.

Очевидно, що нівелювання катастрофічного дисбалансу галузей аграрного сектору не відбудеться само собою. Адже слушний момент для вирівнювання цін і рентабельності м'ясо-молочного скотарства — період гіперінфляції — упущено хибними намаганнями директивного ціноутворення і пошуком щоразу інших, однаково неефективних, способів безповоротного дотування: будівництво за рахунок бюджету оптових ринків або мізерні дотації тим громадянам, які утримують молодняк ВРХ до трирічного віку. На нашу думку, всі кошти, які щороку виділяються з державного бюджету на безповоротні дотації, необхідно переорієнтувати насамперед на стимулювання розвитку цієї підгалузі тваринництва. При цьому як для великих господарств, так і для фермерів обов'язково слід забезпечити однакові умови доступу до фінансових ресурсів, наприклад, через пільгове кредитування придбання високопродуктивних корів і впровадження сучасних технологій утримання ВРХ. Для апробації такого механізму відновлення м'ясо-молочного скотарства варто як експеримент запровадити це в кількох районах, подібно до того, як це колись зробили з податком на додану вартість у тому ж сільському господарстві (на жаль, тоді експеримент був згорнутий). Крім того, на противагу орієнтованим на експорт монокультуризованим суб'єктам господарювання, тим, хто суттєво покращить співвідношення валової продукції рослинництва й тваринництва, варто встановити полегшену систему оподаткування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Геєць, В. (2015). Подолання квазіринковості — шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання. *Економіка України*. 58. 6(643). 4-17.
- Геєць, В. (2016). Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. № 1. С. 7—22. <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007>
- Бородіна, О. (2006). Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізм, ефективність. *Економіка і прогнозування*. № 1. С. 109—125. URL: http://eip.org.ua/?page_id=189&mode=view&year=2006&issueno=1
- Трегобчук, В. (1993). Екологія, науково-технічний прогрес і ринок. *Економіка України*. 36. 2. 13-23.
- Ткаченко, О., Алексеев, О., Ілларіонов, В. та ін. (2004). Феномен України: реформи 1991—2004 рр. Київ. 602 с.

- Геєць, В. (2020). Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу і держави. *Український соціум*. № 3(74). С. 9—23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009>
- Колодко, Гж. (2015). Досвід Польщі може бути корисним для України. *Економіка України*. 58. 6(643). 38-40.
- Мочерний, С. (1999). Економічна теорія. Київ, Вид центр «Академія». 590 с.
- Зверяков, М. (2015). Про зміну моделі економічного розвитку. *Економіка України*. 58. 6(643). 41-49.
- Якубовський, М., Солдак, М. (2017). Регіональні особливості розвитку промисловості України. *Економіка України*. 60. 3(664). 35-48. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=236
- Геєць, В., Гриценко, А. (2012). Економіка і суспільство: непізнані грані взаємовпливу (роздуми над прочитаним). *Економіка України*. 55. 3(604). 4-24.

Надійшла 02.08.2023

Прорецензована 22.08.2023

Доопрацьована 05.09.2023

Підписана до друку 15.09.2023

REFERENCES

- Heyets, V. (2015). Overcoming the quasimarketness – a way to the investment-oriented model of economic growth. *Economy of Ukraine*. 58. 6(643). 4-17 [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2016). Ukraine's economy: key problems and prospects. *Economics and forecasting*. No. 1. P. 7-22. <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007> [in Ukrainian].
- Borodina, O. (2006). State support of the agriculture: concepts, mechanisms, efficiency. *Economics and forecasting*. No. 1. P. 109-125. URL: http://eip.org.ua/?page_id=189&mode=view&year=2006&issueno=1 [in Ukrainian].
- Trehobchuk, V. (1993). Ecology, scientific and technical progress, and market. *Economy of Ukraine*. 36. 2. 13-23 [in Ukrainian].
- Tkachenko, O., Alekseyev, O., Illarionov, V. et al. (2004). Phenomenon of Ukraine: 1991-2004 reforms. Kyiv. 602 p. [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2020). Socialization, social innovations, and social interaction of business and state. *Ukrainian society*. No. 3(74). P. 9-23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009> [in Ukrainian].
- Kolodko, G. (2015). The experience of Poland can be useful for Ukraine. *Economy of Ukraine*. 58. 6(643). 38-40 [in Ukrainian].
- Mochernyi, S. (1999). Economic theory. Kyiv. 590 p. [in Ukrainian].
- Zveryakov, M. (2015). On a change of the model of economic development. *Economy of Ukraine*. 58. 6(643). 41-49 [in Ukrainian].
- Yakubovs'kyi, M., Soldak, M. (2017). Regional peculiarities of industry development in Ukraine. *Economy of Ukraine*. 60. 3(664). 35-48. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=236 [in Ukrainian].
- Heyets, V., Hrytsenko, A. (2012). Economy and society: unexplored facets of mutual influence (reflections after reading). *Economy of Ukraine*. 55. 3(604). 4-24 [in Ukrainian].

Received on August 2, 2023

Reviewed on August 22, 2023

Revised on September 5, 2023

Signed for printing on September 15, 2023

Petro Khomyn, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Professor of the Department of Accounting and Audit
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
56, Ruska St., Ternopil, 46001, Ukraine

UKRAINE AS HOSTAGE OF THE STATE

The reasons for Ukrainian economy's protracted lag behind the countries that do not have natural potential comparable to it are considered. In particular, it is noted that, regardless of the periods generally divided into totalitarian, voluntarist, stagnation and "perestroika" along with the imitation of transition to a market economy, Ukraine cannot manage to overcome the status of a hostage of the state, that is, the apparatus of political power in society, which has never allowed not only radical changes in the economic system, but also any cosmetic ones like the Kosygin reform or "perestroika".

As a result of demagogues coming to power, instead of carrying out a balanced reform of economic relations system, the destruction of industry and agrarian sector took place for a long time, the production volume of technical means of production decreased catastrophically, and a critical imbalance arose not only between crop and livestock production, but also within these industries. Consequently, Ukraine, which was the flagship among the East European countries, lost its leadership positions both in industry and agriculture. Meanwhile, Poland, whose economy was reformed by educated intellectuals, turned from a typical agrarian country into a developed industrial-agrarian state.

In the current situation, the most productive workers in terms of age are moving abroad from Ukraine, including qualified specialists, and a significant share of value-added products created by their labor is often imported by Ukraine, which almost doubles foreign employers' profits at the expense of migrants and Ukrainian consumers. And this state of affairs acquired the signs of insuperable, despite the fact that billions worth of subsidies was allotted from the state budget every year to support both the extractive industry (in particular, coal mining) and agriculture.

Keywords: *state; deformation; imbalance; economic relations; reformation; market economy.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.100>

І.Г. МАНЦУРОВ, д-р екон. наук, проф.,
член-кореспондент НАН України, директор
Інститут системних статистичних досліджень
вул. Антоновича, 20, оф. 18, 01004, Київ, Україна
e-mail: imantsurov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1753-0422>

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО НАПРЯМУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ НА ПРИНЦИПАХ ІНКЛЮЗИВНОСТІ Й СТАЛОСТІ

**Рецензія на книгу: Економіка вражень і природокористування:
принципи інклюзивності та сталості. Н.І. Хумарова (наук. ред.) та ін.**

НАН України, ДУ «Ін-т ринку і екон.-екол. дослідж. НАН України».
Київ, Академперіодика, 2024. 388 с. ISBN 978-966-360-498-5

Подальший розвиток суспільних відносин об'єктивно сформував необхідність появи більш досконалої і, найголовніше, людиноцентричної моделі інклюзивного розвитку, яка передбачає здатність економічної системи не тільки підтримувати баланс між економічною, соціальною і екологічною складовими розвитку, але й максимально враховувати інтереси всіх соціальних груп і членів суспільства. Це дозволяє послабити гостроту, а в ідеалі — й уникнути деструктивних суперечностей і навіть конфліктів між ними (Манцуров, 2018, с. 74). Саме тому «у повоєнній Україні постануть завдання соціоекономічного і соціогуманітарного відновлення, забезпечення на цій основі розвитку людського потенціалу і соціо-культурних компонент добробуту, в тому числі й на засадах використання теорії соціальної якості» (Геєць, 2023, с. 5), згідно з якою інклюзія є одним з індикаторів виміру соціального розвитку і застосовується в державному управлін-

Ц и т у в а н н я: Манцуров, І. (2024). До проблеми формування нового напрямку економічної науки на принципах інклюзивності й сталості. Рецензія на книгу: Економіка вражень і природокористування: принципи інклюзивності та сталості. Хумарова Н.І. (наук. ред.) та ін. *Економіка України*. 67. 2(747). 100-104. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.100>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Рецензія опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ні. Таких поглядів дотримуються й автори рецензованої книга «Економіка вражень і природокористування: принципи інклюзивності та сталості».

На мою думку, економіка вражень у провідних країнах світу є одним із затребуваних напрямів розвитку суспільних наук, що формується в контексті нової інституціональної, інклюзивної економіки та їх поєднання з концепціями соціально орієнтованої ринкової економіки й сталого розвитку. Міжнародний науковий простір заповнюється дослідженнями, спрямованими на досягнення добробуту людини з її соціальними потребами і прагненнями, на зміцнення національних гуманітарних цінностей. При цьому відповідний суспільний запит сконцентрований не лише на розвитку економічних чинників, але й на стані природних ресурсів, соціогуманітарних і екологічних досягненнях.

Поєднання соціальної та екологічної орієнтованості щодо економічної діяльності чітко зазначено в Цілях сталого розвитку 2030, а саме через сприяння розвитку охорони здоров'я, зменшення нерівності серед населення з одночасним збереженням і відтворенням навколишнього природного середовища. За таких умов суттєвої ваги в системі управління соціо-еколого-економічними процесами набуває принцип інклюзивності, що має враховуватись, а краще бути провідним у діяльності осіб, які ухвалюють рішення і реалізують національні завдання сталого розвитку.

Саме в цьому напрямі відбувається розвиток концепції сталого розвитку, який системно трансформується в ідеологію інклюзивного зростання, яка крім забезпечення високих і стабільних темпів розбудови економіки й збереження довкілля передбачає надання людям з різних верств рівних можливостей для успішної реалізації власного потенціалу (Манцуров, 2018, с. 73).

Автори, дотримуючись теоретичних поглядів зарубіжних і українських учених, на засадах упровадження нових, динамічних форм економічної діяльності розвивають і обґрунтовують значущість ролі природних ресурсів у забезпеченні розвитку економіки вражень на принципах інклюзивності й сталості як матеріальної основи їх формування, у тому числі від відпочинку, лікування, дозвілля і природно-екологічних умов життєзабезпечення людини.

У рецензованій книзі вперше визначено й обґрунтовано концептуальні засади розвитку інклюзивної економіки вражень у природокористуванні на основі поведінкового, інвайронментального, соціо-природничого, екологічного і соціально-ринкового підходів, які забезпечують збалансоване регулювання економіко-екологічних відносин у національній економіці. З точки зору економічної теорії є винятково важливим, що автори визначають суттєві трансформації екстрактивних інститутів (економічних, політичних і соціальних) у інклюзивні, мета функціонування яких — забезпечення добробуту населення, включаючи фізичне, ментальне, соціальне і фінансове здоров'я людини, і сприяння процесам формування позитивних трансформацій щодо відносин у системі «суспільство — природа — економіка».

Хотів би наголосити, що в рецензованій книзі розвинуто сутнісну складову соціо-еколого-економічних відносин відповідно до стадії інклюзивного розвитку: від інтегрованості соціуму в господарську діяльність до економіко-екологічного і еколого-політичного включення, що забезпечується функціонуванням інститутів різних рівнів (формальних і неформальних громадських об'єднань, організацій і агенцій розвитку, фінансових установ тощо), які дають змогу формувати й підтримувати екологічно відповідальну взаємодію держави, бізнесу і громадськості. Значний інтерес становлять новітні методологічні підходи до обґрунтування сутнісної складової добробуту, яку опосередковано протиріччям «досвід/враження — інклюзія» і яка є джерелом й одночасно наслідком розвитку позитивної трансформації відносин у системі «суспільство — природа — економіка». На основі аналізу соціально-економічних показників рекреаційно-туристичної діяльності в Україні й тенденцій міжнародного туризму авторами показано велику роль оздоровчого туризму в розвитку інклюзивної економіки, оскільки в процесі взаємодії різних його елементів формується система суспільних відносин, у якій для максимальної кількості агентів максимізуються їх економічні можливості, пов'язані з досвідом і враженнями.

Крім суто наукової новизни, елементи якої притаманні всім розділам книги, хотів би привернути увагу й до практичної значущості рецензованої праці, яка полягає в запропонованих пропозиціях і прикладних розробках щодо формування інституціонального забезпечення розвитку економіки вражень у природокористуванні на засадах інклюзивності. На особливу увагу також заслуговують результати впровадження дієвих економіко-організаційних регуляторів економічної діяльності, пов'язаної з виникненням, зміною або припиненням суспільних мультивідносин, спрямованих на здобуття вражень, а саме: відносин щодо володіння і користування природними ресурсами як національним благом; формування ринку послуг вражень; рекламної діяльності й просування послуг вражень онлайн тощо.

У книзі також пропонується застосовувати інформаційно-цифрові інструменти взаємодії, що позитивно впливатиме на активізацію підприємницької активності та інноватизацію виробничих процесів, розкривається сутність економіко- і фінансово-регуляторних інститутів інклюзивної економіки вражень у форматі *e*-послуг. Автори наголошують, що в умовах існуючих суспільних обмежень і глобальних викликів сьогодення, таких як пандемія COVID-19, рецесія глобальної економічної системи, що набирає обертів, війна в Україні тощо, саме послуги вражень можуть стати не тільки альтернативним інструментом розвитку господарської діяльності та сфери природокористування, формування міжгалузевих зв'язків, а й засобом зменшення психологічно-емоційної втоми населення і вектором мотивації до отримання позитивних соціо-економічних результатів.

Глибоке ознайомлення з рецензованою книгою дає підставити вважати, що представлені в ній теоретичні засади й прикладні рекомендації щодо розвитку економіки вражень у природокористуванні із застосуванням ін-

кклюзивного підходу розширюють уявлення щодо залученості суб'єктів господарювання до раціонального використання природних ресурсів, розподілу і споживання природних благ, набувають важливого значення як самостійний науковий напрям. Як позитивний момент слід зазначити, що авторами використано матеріали власних досліджень, які, відповідно до міжнародних трендів, розкривають актуальні проблеми трансформації національної і регіональної економіки, що відбувається в напрямі соціалізації і екологізації економіки, зокрема домінування інноваційної, інтелектуальної та психоемоційної складових суспільного розвитку.

Беручи до уваги все висловлене, вважаю, що рецензована книга являє собою новий погляд на сутність цілого ряду досліджуваних проблем, більшість з яких недостатньо глибоко розкриті не лише в українській, а й у світовій економічній літературі. Водночас хотів би зробити кілька критичних зауважень. Перше з них полягає в тому, що автори, на мій погляд, недостатньо широко розкрили ті положення Стратегії ООН, присвяченої Цілям сталого розвитку 2030, які інтегрують основні інституційні виміри суспільного договору в серце макроекономічної теорії. Такий підхід сприяв би тому, що відповідні реформи внутрішньої та міжнародної економічної політики були б більшою мірою орієнтовані на підвищення середнього рівня життя й інклюзивність соціально-економічного розвитку, а не насамперед на збільшення сукупного багатства чи ВВП нації.

Крім того, на мою думку, авторам варто було акцентувати, що для змін структури економіки в напрямі підвищення рівня інклюзивності потрібно відсторонення від поточного розвитку і діючих глобальних економічних структур, тобто продемонструвати, що Цілі сталого розвитку 2030 можна використовувати для істотного перерозподілу розвитку, що дозволило б сприяти не лише вдосконаленню моделі економіки, а й принципово новому суспільному ставленню до неї як до соціально справедливої та природооохадної.

У цілому ж рецензована книга, безумовно, становитиме інтерес для широкого кола фахівців у галузі економіки, соціального розвитку, екологічного менеджменту, природоохоронної діяльності, моделювання і управління, буде в нагоді для професорсько-викладацького складу, студентів економіко-екологічних, менеджерських і соціальних спеціальностей, аспірантів і здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Манцуров, І. (2018). Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 61. 10(683). 71-87. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071>
- Геєць, В. (2023). До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 66. 4(737). 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>

Надійшла 14.02.2024

Підписана до друку 16.02.2024

REFERENCES

- Mantsurov, I. (2018). Inclusive growth as a basis for countering the global challenges of nowadays. *Economy of Ukraine*. 61. 10(683). 71-87. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071> [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2023). On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*. 66. 4(737). 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukrainian].

Received on February 14, 2024

Signed for printing on February 16, 2024

Igor Mantsurov, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director
Institute for System Statistical Studies
20, Antonovycha St., office 18, Kyiv, 01004, Ukraine

TO THE ISSUE OF FORMING A NEW AREA OF ECONOMY ON THE PRINCIPLES OF INCLUSIVITY AND SUSTAINABILITY

Book review: *Impression economy and management of natural resource: principles of inclusiveness and sustainability*. Khumarova N. (sci. ed.) et al.
National Academy of Sciences of Ukraine, State Organization "Institute of Market and Economic & Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine".
Kyiv, Akademperiodyka, 2024. 388 p. ISBN 978-966-360-498-5

The reviewed book "Impression economy and management of natural resource: principles of inclusiveness and sustainability" prepared by a team of authors under the general editorship of N. Khumarova, is dedicated to the analysis of the relevant areas for the development of institutional and inclusive economics. THIS APPROACH involves a combination of appropriate conceptual frameworks with the ideology of a socially oriented market economy and sustainable development. society as a whole. The monograph summarizes the theoretical views of foreign and Ukrainian scientists that elucidate and substantiate the great role of natural resources in ensuring the development of the impressions economy on the principles of inclusiveness and sustainability as the material basis of its formation.

For the first time, the most important component of social, environmental and economic relations has been developed. It is necessary to note that these relations determine a new stage of inclusive development, which marks the transition from the integration of society into economic activity to multilateral inclusion. Separately, it should be emphasized that this complex transition is ensured by the functioning of institutions at various levels.

The book will be of interest to a wide range of experts in the fields of economics, social development, environmental protection, etc., and will be useful to professors and teaching staff, undergraduate, postgraduate and PhD students of economic, environmental, managerial, and social specializations.

Keywords: *sustainable development; inclusive economy; efficient natural resource management; human-centered model; impressions economy; economic, social and ecological inclusion.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. Відкритий доступ до повних версій статей журналу є на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
2. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
3. Редакційна колегія оцінює рукописи щодо їх наукового змісту без будь-яких расових, гендерних, сексуальних, релігійних, етнічних або політичних упереджень. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
4. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю або в тексті виявлено плагіат.
5. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
6. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
7. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
8. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.

9. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The open access to the full versions of articles are on the journal's site and on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
2. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
3. The Editorial Board evaluates manuscripts for their scientific content without any racial, gender, sexual, religious, ethnic or political bias, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
4. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal or plagiarism is detected in the text.
5. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
6. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
7. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
8. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
9. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 2 від 12.02.2024 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 2 of February 12, 2024)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 29.02.2024. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 129 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

